

ALENKA ŠVAB IN ROMAN KU HAR

NEZNOSNO UDOBJE
ZASEBNOSTI

VSAKDANJE ŽIVLJENJE
GEJEV IN LEZBIJK

Mirovni inštitut

Inštitut za sodobne družbene in politične študije

ALENKA ŠVAB IN ROMAN KUCHAR
NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI
VSAKDANJE ŽIVLJENJE GEJEV IN LEZBIJK

LEKTURA: MARIJA MOČNIK
FOTOGRAFIJA NA OVITKU: IRENA WÖLLE
FOTOGRAFIJI NA NOTRANJI STRANI OVITKA:
ANAMARIJA ŠPORČIČ, PARADA PONOSA 2004 V LJUBLJANI: »POROKA BO!«
MIHA FRAS, PARADA PONOSA 2005 V LJUBLJANI: »REGISTRACIJA JE DISKRIMINACIJA!«
OBLIKOVANJE: IRENA WÖLLE
TISK: STANE PEKLAJ
RECENZENTA:
DR. TANJA RENER, FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE, UNIVERZA V LJUBLJANI
DR. ALEKSANDAR ŠTULHOFER, FILOZOFSKA FAKULTETA, UNIVERZA V ZAGREBU

© MIROVNI INŠTITUT, 2005

IZID KNJIGE SO OMOGOČILI:

OPEN SOCIETY INSTITUTE
AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST REPUBLIKE SLOVENIJE
MESTNA OBČINA LJUBLJANA

ZBIRKA POLITIKE

UREDNIK: ALDO MILOHNIČ

IZDAJATELJ: MIROVNI INŠTITUT
INŠTITUT ZA SODOBNE DRUŽBENE IN POLITIČNE ŠTUDIJE
METELKOVA 6
SI-1000 LJUBLJANA
E: INFO@MIROVNI-INSTITUT.SI
WWW.MIROVNI-INSTITUT.SI

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.723-055.3

ŠVAB, Alenka, 1970-

Neznosno udobje zasebnosti : vsakdanje življenje gejev
in lezbijk / Alenka Švab in Roman Kuhar. - Ljubljana : Mirovni
inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2005.
- (Zbirka Politike)

ISBN 961-6455-38-9

1. Kuhar, Roman, 1973-
224892160

KAZALO

- 7 O NJIH, KI SMO MI (Tanja Renner)
- 17 PREDGOVOR
- 25 RAZISKOVANJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA LEZBIJK IN GEJEV
- 25 Potek empirične raziskave ter metodološke dileme pri raziskovanju vsakdanjega življenja skritih socialnih skupin
- 26 Kvantitativni del raziskave
- 34 Kvalitativni del raziskave
- 37 Poglavitne sociodemografske značilnosti vzorca
- 43 INTIMNE ZGODBE IN PROTI-ZGODBE IZ VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V ČASU POZNE MODERNE
- 43 Intimne zgodbe...
- 47 ... in proti-zgodbe
- 49 Osebna in družbena identiteta
- 53 RAZKRITJE ISTOSPOLNE USMERJENOSTI
- 54 Oblikovanje homoseksualne identitete
- 59 Prva razmišljanja o homoseksualnosti
- 61 Kriza identitete in odgovori nanjo
- 65 Prva razkritja
- 73 Razkritje pred starši
- 76 Mama ve, oče ne
- 79 Psihično nasilje v ožjem družinskem krogu
- 84 Pomiritev in prozorni klozet
- 87 SPREJETI MED PRIJATELJI, ZAVRNJENI V DRUŽBI - ISTOSPOLNA PARTNERSTVA
- 88 Istospolne partnerske zveze kot čista razmerja?
- 91 Neizbežnost heteronormativnega okvira
- 95 Razkritje partnerske zveze v javnem prostoru
- 96 Partnerske zveze in sorodniška razmerja
- 100 Čista razmerja - enakost, zavezanost, skrb
- 102 Vprašanje enakosti in pravic: sklenitev istospolne partnerske skupnosti
- 106 Tabu, želja in preloženi načrti: istospolno usmerjeni in odločitve za otroke
- 111 DISKRIMINACIJA IN NASILJE
- 113 Delovno mesto in heteronormativnost
- 117 Javni prostor in nasilje
- 123 Nasilje in sramota homoseksualnosti
- 125 SKLEPNE MISLI
- 131 LITERATURA
- 137 PRILOGE
- 137 Predlogi politik
- 142 Sumarnik - izbrana vprašanja

O NJIH, KI SMO MI

TANJA RENER

Knjiga, ki jo imate v rokah, je raziskovalni dokument o vsakdanjem življenju lezbijk in gejev v Sloveniji in je reprezentativno delo s področja gejevskih in lezbičnih študij* z visokim informativnim, političnim in emancipatoričnim pomenom. V več pogledih – to bom poskušala pokazati – gre za edinstveno in težko ponovljivo delo. Je sociološka analiza empiričnega gradiva, ki sta ga avtorja s sodelavkami in sodelavci zbrala v letih od 2002 do 2004. Ni sicer prvo delo te vrste v Sloveniji, brez dveh predhodnih tematskih raziskav in predvsem brez več kot dvajsetih let lezbičnega in gejevskega aktivizma, bi njuno raziskovanje – tako sama pravita – bržkone sploh ne bilo možno, vsaj ne v obsegu in načinih, ki jih ta knjiga odkriva.

Najprej si poglejmo, zakaj je delo metodološko izjemno. Najprej zato, ker uporablja in optimalno kombinira kvantitativne in kvalitativne postopke zajemanja podatkov. Tak pristop v metodologiji družboslovnega raziskovanja seveda ni nič izjemnega, a to postane v trenutku, ko gre za raziskovanje skritih socialnih skupin. Te so

* Gejevske in lezbične študije imajo približno tridesetletno zgodovino, začele so se sredi sedemdesetih let. Podobno kot velja za ženske študije, so spodbude prišle iz neuniverzitetnega okolja kot neposredna zahteva in učinek družbenih gibanj, a so sčasoma postale del univerzitetnih programov predvsem v Zahodni Evropi, ZDA, Kanadi in Avstraliji. Kljub temu da so gejevske in lezbične študije danes tudi že del univerzitetnih kurikulumov celo v nekaterih nezahodnih državah, je njihov status povsod še nekako dvoumen, povsod so na obrobjih akademske spoštljivosti. Kot da se ponavlja zgodba z ženskimi študijami.

Za gejevske in lezbične študije ni mogoče reči, da imajo skupna teoretska in metodološka izhodišča, ki bi te študije unificirala. Tridesetletna zgodovina je polna zelo različnih teoretskih izhodišč in pozicij. Osemdeseta so bila, denimo, v znamenju razprave o esencializmu nasproti konstruktivizmu, se pravi, ali je homoseksualnost esencialno, bistveno jedro identitete in tako konsistentna izkušnja manjšinskosti ne glede na časovne in geografske oziroma socialne kontekste ali pa gre za socialno in historično konstruirano kulturno invencijo. V zadnjem času so teoretsko vodilne queer študije, ki prevprašujejo fiksnost seksualnih meja in ponujajo podobo seksualnosti kot fluidne in performativne, kar je radikalizacija konstruktivistične perspektive. Akterji in akterke queer študij so se zavestno odločili za teoretsko perspektivo, ki je subverzivna, ki naga-

ponavadi raziskovalno dosegljive zgolj s kvalitativnimi postopki, ker so vzorčenja in iz njih izvirajoči kvantitativni postopki povečini zelo zahtevni. A ne nemogoči; avtorja sta lahko izpeljala tudi anketno raziskovanje s strukturiranim vprašalnikom, ker sta ne zgolj našla, pač pa pomagala ustvarjati in graditi naklonjeno raziskovalno situacijo. Uporabila sta metodo snežne kepe oziroma metodo vzorčenja preko socialnih mrež (z naraščajočo strategijo vzorčenja od spodaj navzgor), kar jima je tako dobro uspelo zaradi dveh razlogov: ker jima je uspelo ustvariti tenkočutno in čvrsto medsebojno zaupanje med raziskovalci in raziskovanimi in ker je bilo očitno, da hočejo »raziskovani« govoriti in ne le »dajati informacij«. Njim samim je bilo prepuščeno, ali se želijo in kako se želijo prepoznati v homoseksualnih identitetnih matrikah in socialnih mrežah. Ni čudno torej, da je raziskava delovala izrazito socializacijsko in emancipatorično za številne geje in lezbijke, ki so v njej sodelovali, kot pravita avtorja. Izjemna motiviranost sodelujočih in njihov visoki osebni angažma je zelo redka in težko ponovljiva raziskovalna situacija. Pa še nekaj velja ob njuni metodologiji omeniti: avtorja ne sebe ne drugih ne zavajata s tiradami o »objektivnosti« in nepolitičnosti lastnega početja; prav nasprotno, dobro vesta, da je njun projekt izhodiščno političen in bo tak tudi v svojih učinkih, a to ju niti najmanj ne odvezuje odgovornosti tako za teoretsko konsistentnost kot metodološko natančnost in rigoroznost. Pa tudi ne za morebitne

ja, ki brca v vse samo-po-sebi-razumljive kategorije. Teoretsko so tako rekoč vse feministične polemike vplivale na gejevske in lezbične študije, na primer vprašanje konstruiranja seksualnosti in razmerja med seksualnostjo in močjo/oblastjo. Za gejevske in lezbične študije naj bi bilo značilno, da ne glede na prevlado te ali one teoretske ali konceptualne smeri, alternativni glasovi niso bili nikoli docela zatrti in utišani. Prav nasprotno, teoretske razlike razumejo kot moč, kot nekaj, kar je dragoceno. Na primer, esencialistična, biologistična pozicija o obstoju »homoseksualnega gena«, ki je izjemno tuja nekaterim GLBT teoretikom in teoretičarkam, je dragocena, ker sproža razpravo, in ker ima socialne konsekvence ter politične učinke.

Kot ni skupnih teoretskih pozicij, tako v gejevskih in lezbičnih študijah kakopak tudi ni skupnih metodoloških pristopov. Podobno kot v etabliranih družboslovnih in humanističnih disciplinah se – če je le mogoče, če je torej dovolj sredstev – uporablja kombinacija metodoloških prijemov. Empirične raziskave na manjših in velikih vzorcih so enako pogoste kot osebne naracije in študije primerov. V območju kvalitativne metodologije, predvsem teorije in metodologije naracije v (avto)biografskem pristopu, imajo gejevske študije svetovno metodološko zvezdo v Kenu Plummerju (1995, 2003). Sicer pa je tudi na področju (predvsem kvalitativne) metodologije veliko feminističnih vplivov: poudarek na refleksivnem pristopu, kar pomeni v raziskovalnem postopku poslušati sogovornika/co, se vpletati, ne biti zunaj raziskovalnega procesa, rušiti meje

interpretativne zmote, ambivalence ter vprašanja, ki jih ne moreta ali ne želita zapreti.

Tematik, ki jih avtorja v tej knjigi obravnavata, je razmeroma veliko, ne želim jih tu naštevati; primerneje se mi zdi izpostaviti tiste med njimi, za katere mislim, da so neke vrste vezivo, morda tekočina, ki pronica, kdaj tudi poplavlja vsakdanja življenja lezbijk in gejev pri nas. Tri se mi zdijo najpomembnejše in vse tri se medsebojno prepletajo: neskončna samoumevnost heteroseksualnosti, socialna nevidnost in v zasebnost pahnjena homoseksualnost ter nasilje.

Heteroseksualnost, ali bolje heteroseksualna normativnost, je vseprisotna in – paradoksalno! – nevidna prav zato, ker se nenehno, vsakodnevno uprizarja. Družbeno življenje in javni prostori nikakor niso seksualno nevtralni, ulica je heteroseksualizirana, delovno mesto prav tako, da velikih in drobnih ritualov vsakdanjosti niti ne omenjamo. Samoumevnost kake družbene norme postane razvidna šele tedaj in tistim, ki jo kršijo ali so obtoženi, da jo kršijo. Zato vsak napad na lezbijke in geje na ulici, pa naj gre zgolj za pogled, gesto ali besedo, to ulico reproducira kot seksualizirano, natančneje, kot heteroseksualizirano, se pravi, kot nasilno in sovražno do vsega, kar domnevno ogroža samoumevno »nevidnost«. In ta nevidnost ima jeklen prijem: občutimo ga v očitajočem vprašanju staršev, kdaj jim bodo odrasli otroci vendarle že predstavili partnerja/ico nasprotnega spola, kaže se v mučnih tišinah in zadregah, v napol nakazanih

med »subjektom« in »objektom«, ne skrivati (politične) pozicije in biti angažiran/a. Napraviti »objekte« za soudeležene. Hkrati ne gre pozabiti, za kako močno orožje velja »objektivni znanstveni pristop« (za katerega sicer vsi vemo, da ne obstaja), ko gre za prepričevanje javnih avtoritet (univerza, ministrstva in podobno), kar se je odlično pokazalo v primerih raziskovanj AIDSa.

Kakor ni teoretske in metodološke enotnosti (in zakaj naj bi sploh bila?), tudi ni skupnih političnih stališč. V nasprotju s feminizmi, kjer so domala vse aktivistke in avtorice levičarske proveniencie in si feminizmov zunaj levece tako rekoč ni mogoče zamisliti, je z gejevsko in lezbično politično ideologijo (prepričanji) popolnoma drugače, ker pokriva tako rekoč celotni politični register, levo/desno, konservativno/liberalno itd. Vendar obstaja ne glede na politične razlike skupni politični izvor lezbičnih in gejevskih študij, to so gibanja iz sedemdesetih, ki so se oblikovala v risu zahtev po seksualni pravičnosti (sexual justice), torej po večjih socialnih in pravnih pravicah za neheteroseksualne ljudi. Brez tega bi lezbične in gejevske študije ne imele svojega imena, bi jih ne bilo; če nič drugega, je to temeljna unificirajoča in določujoča, substantivna dimenzija.

Poskusimo natančneje določiti, kaj gejevske in lezbične študije so ali kaj bi lahko bile. Zanje je bistveno to, da sprejemajo potrebo po življenju z različnostmi in da iščejo poti za sobivanje razlik na odprt, konstruktiven, neizključujoč in demokratičen način. Prva definicija, prva utemeljitev, ki jih skuša zajeti, je torej politična, je hkrati zunaj-in-znotraj

nežnostih, v strahu pred tem, da bi izvedeli sorodniki ali sodelavci. Institucionalizacija dela heteroseksualnost normalno, naravno, fiksno in stabilno, samoumevno torej. In vendar ni mogoče spregledati težave, ki je heteronormativnosti imanentna: vzpostavlja se lahko samo z represijo in nasiljem. Če bi bila zares samoumevna, normalna in naravna, zakaj potem potrebuje tako količino nasilja, da se lahko reproducira? Zakaj mora tako zelo »delati na sebi«, se nenehno uprizarjati in potrjevati, če pa je samoumevna?

Kako pa je z uprizarjanjem homoseksualnosti? Tu bomo opazili neko drugo logiko, ki je prisotna v večinskem, na videz liberalnem in strpnem odnosu »normalne večine«, ki razmišlja nekako takole: »Zakaj morajo homoseksualci s takim pompom razglašati svojo spolno usmerjenost, če pa heteroseksualci tega ne počnejo?« Saj vendar ni potrebno razglašati svoje spolne usmerjenosti; bodi, kar si v svoji zasebnosti, in ne draži drugih. Če pa se vendarle odločiš za izzivanje, bodi pripravljen/a na posledice, tako rekoč pripiši si jih. Taka stališča izražajo klasično hierarhijo zatiralske moči, ki je toliko bolj srhljiva, ker se samo-ponaša z liberalno odprtostjo in svobodomiselnostjo. Do drugačnih od sebe smo strpni, če ti ostajajo skriti, globoko zasebni ali odmaknjeni v geto. Prisilni potisk v zasebnost kot oblastna strategija kakopak ni nov, ponavadi so ga (bile) deležne zatirane družbene skupine v totalitarnih režimih. Lahko bi nas čudilo – pa nas ne – da nekatere teh skupin, ki so bile same v »prisilni privati-

tekstualna. Je to torej prva znanstvena disciplina, ki se utemeljuje politično, zunaj-znanstveno? Drugič, čeprav nima enotnih političnih pozicij, je utemeljitev politična in izvorna, gre ji za seksualno pravičnost in enakost. Tu ne gre spregledati, da so ključni in najvplivnejši gejevski in lezbični teksti nastajali v političnih kontekstih in v zgodovinskih okoliščinah, ključnih za gejevsko/lezbično gibanje.

Tak primer je kulturni članek Mary McIntosh (1968) o homoseksualni vlogi, ki je ključni dokument novega razumevanja homoseksualnosti. Nastal je v poznih šestdesetih letih in je ponudil čisto nove možnosti analize; avtorica ga je napisala v specifičnem političnem kontekstu spremembe britanske zakonodaje, ko je šlo za to, da homoseksualno vedenje ne bi bilo več kaznivo, ker naj bi ga po novem prepoznávali kot motnjo, kot bolezen. Drug tak primer je ameriški zgodovinar John Boswell (1980), ki je napisal znamenito knjigo o vlogi katoliške cerkve v razširjanju homofobije. Boswell jo je pisal emotivno, kot rimokatolik, in pokazal, kako je katolicizem opustil svoje začetne popolnoma sožitne in strpne pozicije in se šel moralno vojno šele mnogo kasneje. V svojih zadnjih knjigah Boswell piše o odnosu katolicizma do istospolnih porok in družin. Naslednji visoko politični primer je francoski gejevski teoretik Guy Hocquenghem (2000), ki je pisal o pedofiliji na politično popolnoma nekorekten način. Ob vsem tem ne smemo pozabiti še na nekaj izjemno pomembnih, pogosto citiranih in (skorajda) klasičnih avtorjev in avtoric: Jeffrey Weeks (1999), Michel Foucault, Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick in podobni.

zaciji«, ne zmorejo niti nastavkov kritične refleksije takega početja, nasprotno, široko ga prakticirajo na politično šibkejših od sebe. V mislih imam stališča, ki jih najdemo na spletnih straneh Katoliške pastore oseb z istospolno usmeritvijo (www.kapis.org), kjer najdemo, denimo, »Sporočilo upanja: bivši geji dokazujejo, da je sprememba možna«, ali članek »Deset razlogov za zaščito zakonske zveze«, kjer beremo, da »...je oblast od ljudi in za ljudi, ljudje pa nasprotujejo istospolnim porokam«.

Nasilje, pravita avtorja, je rdeča nit vseh tematik, ki jih obravnava, in je vseskozi prisotno v vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji. Ne izraža se samo v dejanskem psihičnem in fizičnem nasilju, ampak predvsem kot konstanten strah pred nasiljem. Nasilje ali strah pred nasiljem istospolno usmerjene posameznice in posameznike spremljata tako rekoč vse življenje. Skorajda ni razkritja brez strahu: »Mami sem povedal takoj, ko sem bil prvič resno zaljubljen. Ampak takrat mi je bilo vseeno, če bi izvedel ves svet, pa če bi me potem takoj naslednjo minuto zažgali. Jaz sem s tistim človekom hotel biti, četudi jutri umrem.« Ni sprehoda brez strahu: »Drživa se za roke kot dva... ne vem. Drživa se za roke kot dva paraplegika po ulici in samo čakava, kdaj bo kdo kaj rekel. Vsakič, ko me prime, da bi se držala za roke, si rečem: 'No, kaj bo zdaj to? Aktivistična gesta? Bo to spontano?' Potem smo pa že na koncu Čopove.« Ni družabnega življenja brez strahu: »Razmišljal

Še nekaj je gejevskim in lezbičnim študijam razmeroma skupno: obravnava razmerja med seksualnostjo, erotiko in družbo, torej tematiziranje eroticizma in seksualnih praks kot socialno subverzivnih tematik. Občutje in veselje do »nevarnih početij«, pa čeprav je šlo le za diskurzivne prakse, je prineslo nepričakovano unificirajočo točko (prevpraševanje seksualnih ortodoksij in historičnega privilegiranja heteroseksualnosti). Se pravi, da gejevske in lezbične študije ne govorijo preprosto o gejih in lezbijkah, pač pa o načinih, kako družbe strukturirajo seksualnost in kako ta strukturiranost vpliva na neheteroseksualne načine življenja. Od tod sledi, da je bistvena tema gejevskih in lezbičnih študij identitetna politika, ki pomeni hkrati afirmacijo homoseksualnih izbir kot tudi identifikacijo moči/oblasti, ki te izbire zanika. Sem seveda sodi poleg klasične dvojice vednost/oblast tudi vprašanje kolektivnih identitet in izbir. Identitete so konstruirane kot sredstva politične mobilizacije, kar je tako očitno na primer pri nacionalnih in še bolj pri nacionalističnih, rasnih in rasističnih identitetah. Drugače, politika ni nič drugega kot boj za kolektivne identitete, je ustvarjanje kolektivnih identitet. Čeprav večina gejevskih in lezbičnih teoretičark sprejema tezo o fluidnosti, nomadskosti, neprijetosti sodobnih identitet, bi bilo najbrž nepošteno molčati, da je velik del gejevskih in lezbičnih študij usmerjen prav v konstrukcijo kolektivnih identitet. Preboj na univerze je zato veliko več kot zgolj umestitev v častitljive in dolgečasne hrame učenosti.

sem, kaj naj rečem. Ne bom rekel prijatelj, partner, se mi zdi, kot da bi rekel hipotenuza ... Tako da ga zdaj, kadar sem totalno prestrašen, predstavim z imenom. Drugače pa rečem, da je moj fant. Ampak še vedno me je zelo strah ...« A najhujše nasilje, hujše kot tepež, zmerjanje, pljuvanje, je tisto nasilje, ki so si ga geji in lezbijke prisiljeni naložiti sami: »Četudi bi me pretepli, ne verjamem, da bi bila to tako huda oblika nasilja, kot sem ga nekaj let izvajal sam nad seboj.« Če bi ne bili miroljubni, bi se morali opremiti in udariti nazaj.

Ob koncu se ustavimo še pri dveh aktualnih političnih temah, o katerih je govor tudi v tej knjigi.

Homoseksualne poroke ter s tem povezano urejanje partnerskih razmerij in pravic ter vprašanje posvojitve otrok so v vrhu politične agende gejevskega in lezbičnega gibanja v Evropi in Ameriki; sklenitev istospolne partnerske skupnosti je v zadnjih letih vroča politična tema tudi v Sloveniji. Z izjemo redkih ureditev, kjer je možna poroka istospolno usmerjenih partnerjev in tudi posvojitve otrok, torej legalno ustvarjanje družin istospolnih partnerjev, je v večini držav dilema pravzaprav v tem, kako sprejemati hipotetično (in ne zanesljivo) postopnost do enakih pravic homoseksualnih oseb. Drugače rečeno: ali je pametno sprejeti ureditev, ki zagotavlja zgolj nekatere pravice istospolno usmerjenih (zgolj pravico do poroke ali registracijo partnerske zveze, ne pa tudi do posvojitve), upajoč, da bo do popolne enakosti nekoč v prihodnosti vendarle prišlo, ali pa v

Naslednja zanimiva posebnost je odnos do biti zunaj/znotraj, do transgresije/prestopka/subverzije na eni strani in integracije ter polnega državljanstva na drugi. Za večino drugih kontrakulturnih, alternativnih in kar je še takih praks je veljalo, da so se rade odločale za držo ali-ali, ali za vstop v odiozne meščanske institucije ali trdo znanje in vztrajanje na svobodnih marginah. Za gejevske in lezbične študije pa je značilno, da tega ne dojemajo kot opozicijo ali-ali, kar velja tudi za gibanja, ampak hočejo oboje, biti drugačni/e in hkrati enaki/e. Zadnje čase to razumejo kot vprašanje tenzije med transgresijo in državljanstvom, med biti zunaj in znotraj hkrati. In še en po mojem mnenju zelo pomemben preboj: Ken Plummer v svojih *Telling Sexual Stories* (1995) govori o novem konceptu intimnega državljanstva. Spomnimo se Marshalla in oživljanja njegovega koncepta državljanstva (politično, civilno in socialno), ki je že več kot desetletje top tema družboslovja in teorije socialne politike. Vsem tem pravicam je Plummer dodal pravico do intimnosti, potrebo po varovanju in zagotavljanju intimnih izbir in slogov intimnega življenja in svojo zahtevo tudi odlično utemeljil. Mislim, da je s svojim modelom problemske politike na tem področju Kuhar (2005) naredil še korak naprej. Naslednja značilnost gejevskih in lezbičnih študij je oporekanje obstoječi vednosti kot samoumevni, ki je taka zato, ker se je že davno in dobro usedla v institucije in ki rokuje z argumentom moči in ne z močjo argumenta. Veliko naporov se je usmerjalo proti vednostim, ki so ne le izključevale gejevsko in lezbično realnost, torej ne le zoper tišino,

imenu enakosti zdaj! zavrnuti predlagane kompromise, še posebej zato, ker ni nikakršnih jamstev, da bi do naslednjih korakov vključitve (gradualnost) sploh prišlo (glej Lešnik 1998). Poleg vprašanja gradualnosti pa obstaja še ena dilema: ali so sploh smiselni poskusi integracije v dve družbeni instituciji (zakonska zveza in družina), ki sta historično in ontološko instituciji neenakosti in opresije (moških nad ženskami, staršev nad otroki). Zagovorniki integracije svoje argumente utemeljujejo v okviru diskurza človekovih pravic in enakopravnosti, zahtevajo vstop in vključitev v družbeni dispozitiv, ki je enak za vse (pa četudi bi bil slab). Hkrati bi istospolne poroke pomenile radikalno denaturalizacijo družbene konstrukcije spolne neenakosti in s tem pomenile možnost, da se te ustanove spremenijo v smeri večje enakosti in bolj »čistega razmerja« med spoloma in med generacijami. Nasprotniki opozarjajo, da bi poroke same po sebi še ne spremenile veliko, če ostaja heteronormativna kultura, kakršna je, in bi si številni geji in lezbijke sploh ne upali izkoristiti svojih pravic. Poleg tega bi s tem uvajali razlikovanje na tiste, ki so se integrirali, normalizirali in disciplinirali, in one druge, ki se temu izmikajo ali tak postopek eksplicitno zavračajo. Dileme ostajajo odprte in avtorja se do njih ne opredeljujeta. Pač pa so se do njih opredelili vprašani in odločili so se izrazito pragmatično: večina jih podpira možnost istospolnih porok, ker bi to pomenilo večjo socialno varnost, boljše možnosti za urejanje stanovanjske oskrbe, premoženjskih razmerij

pač pa predvsem zoper represivne posege, ki so jim te vednosti dajale legitimiteto (na primer zoper medicino in psihiatrijo, ki je mučila in zapirala, zoper zgodovino, ki je bila tiho, zoper ignoranco sociologije, ki je prezirala, zoper psihologijo, ki je bila samozadovoljna v svoji neumnosti, in še in še...). Na ta način se je oblikoval korpus znanja, ki je bilo lastno znanje, znanje in vednost o GLBT ljudeh, a še kako tudi o heteroseksualnosti in o represivnosti njene družbene matrike.

Še ena posebnost je, ki je morda skupna le še z ženskimi študijami. Če si tu, če si znotraj gejevskih in lezbičnih študij, potem skoraj ne moreš biti zunaj aktivizma. V tem smislu so ženske, lezbične in gejevske študije še zadnje oporišče gramscijevskih organskih intelektualcev. Načelno, a ne brez klasične nevarnosti akademskih slonokoščenih stolpov. Kar naprej bi morali preverjati, kar govorimo in delamo, še posebej, če kdaj nanese, da govorimo tudi za tiste, ki imajo manj moči ali spretnosti od nas. In seveda manj možnosti, da se jih sliši. Za nas, ki hočemo biti/ostati živi, so slonokošчени stolpi, ki so tako vabljeni in privlačni, pravzaprav smrtonosni.

In še ena dilema teh študij, tudi ta je precej podobna dogajanjem v zvezi z ženskimi študijami in feminizmom. Namreč, postale so popularne, postale so kurantno blago, za katero se založniki tepejo, ker je komercialno uspešno. Ali torej obstajajo nevarnosti poblagovljenja, cenene komercializacije, škandalozne privlačnosti? Seveda obstajajo, a je kljub temu najbrž treba izkoristiti priložnosti, dokler trajajo, in ne moralizirati bolj, kot je treba.

in podobno. Ni je teoretske pozicije, ki bi tak izbor lahko zavrnila, ne da bi bila pri tem ohola.

Ostane nam še vprašanje identitetnih politik in bojov. Tema je pomembna, le dotaknemo se je lahko. Homoseksualnim identitetam sta avtorja namenila kar nekaj prostora, bistvena se mi zdi njuna ugotovitev, da lezbijke in geji niso niti uniformna niti monolitna družbena skupina. Homoseksualna identiteta je v njihovih življenjih pomembna, bržkone tem bolj, kolikor več je represije in nasilja, ki ga doživljajo, a nikakor ni edina identiteta, pogosto niti najpomembnejša. Ugotovitev bi bila lahko trivialna, če ji pomena ne bi dodajali drugi, se pravi tisti heteroseksualni, ki lezbijke in geje reducirajo zgolj na identitetno formacijo skoraj sindikalistične vrste, ki da je hermetična, zaverovana vase in v lastne interese, interesi drugih zatiranih skupin ali socialnih manjšin jim pa niso mar. Četudi bi bilo to res, je tak očitek še zmeraj poniglavo sprevržen; četudi bi bili družbeni in politični boji GLBT gibanj »egoistično zamejeni vase« in v lastne identitetne politike, bi bilo državljansko in človeško prav, če bi jim v njihovih zahtevah po enakih pravicah stali ob strani. Ne zaradi njih, pač pa zaradi nas, ki jih vključuje.

LITERATURA

- Boswell, John. 1980. *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hocquenghem, Guy. 2000. *Le Desir homosexuel*. Paris: Editions Fayard.
- Kuhar, Roman. 2005. *Intimno državljanstvo: zasebne izbire, javne politike ter vsakdanje življenje lezbijk in gejev*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.
- Lešnik, Bogdan. 1998. »Registrirano partnerstvo. Ne, hvala«. *Delo, Sobotna priloga*, 7. marec 1998.
- . 2005. »Melting the iron curtain: The beginning of the GLBT movement in Slovenia«. *Queer Bulgaria* (v tisku).
- McIntosh, Mary. 1968. »The Homosexual Role«. *Social Problems*, št. 16, str. 182-192.
- Mencin Čeplak, Metka. 2005. »Magični krog diskriminacije«. *Družboslovne razprave*, št. 49/50, str. 175-186.
- Plummer, Ken. 1995. *Telling Sexual Stories*. London: Routledge.

- . 2003. *Intimate Citizenship*. London: University of Washington Press.
- Velikonja, Nataša (ur.). 2004. *20 let gejevskega in lezbičnega gibanja*. Ljubljana: ŠKUC.
- Weeks, Jeffrey. 1999. *Sexuality and its Discontents (Meaning, Myths & Modern Sexualities)*. London: Routledge.

PREDGOVOR

Avtorja pričujoče razprave sva sprva imela skromnejše ambicije. Želela sva izvesti manjšo kvalitativno raziskavo o istospolnih družinah. O tistih novih družinskih skupnostih, na katerih se lomijo politična, moralistična, znanstvena in drugačna kopja in ki – tako se zdi – najbolj radikalno vlečejo črto med starim in novim svetom. Ob prvih načrtih raziskave je postalo jasno, da istospolnih družin ne moreva postaviti zunaj splošnega konteksta vsakdanjega življenja gejev in lezbijk v Sloveniji. Zato se je zdelo smiselno tematiko raziskave razširiti, še posebej spričo dejstva, da se s tem vprašanjem v Sloveniji raziskovalno ukvarjajo le redki.¹ Pričujoča razprava je zato prvi širši poskus analize in prereza vsakdanjega življenja gejev in lezbijk v Sloveniji. Avtorja se seveda ne slepiva, da je s tem delo opravljeno in da sva posegla na vsa pomembna področja in ravni vsakdanjega življenja gejev in lezbijk v družbi, ki je opredeljena s heteroseksualnimi normami, v družbi, ki je *heteronormativna*. Obravnavala sva vprašanja identitete in razkritja istospolne usmerjenosti, istospolna partnerska razmerja, vprašanje nasilja in diskriminacije, še posebej v šoli in na delovnem mestu, zanimala naju je gejevska in lezbična subkultura in mediji ter ne nazadnje vprašanje otrok in istospolnih družin. Tako je najprej nastal obsežen anketni vprašalnik s skoraj devetdesetimi vprašanji, ki je zahteval dobro uro intenzivnega izpolnjevanja in odgovarjanja. Ob natančnejši metodološki zastavitvi raziskovalnega projekta se je pokazalo, da je v vzorec potrebno zajeti vsaj štiristo gejev in lezbijk. Takrat se nama je zazdelo, da je projekt iz začetnih skromnih ambicij postal preambiciozen in da nama k sodelovanju nikakor ne bo uspelo pritegniti tolikšno število gejev in lezbijk, ki bi bili pripravljeni »v

¹ Ob tem je potrebno omeniti dvoje tematsko usmerjenih raziskav, ki ju je izvedla nevladna organizacija Škuc LL na nenaključnem vzorcu ljubljanske gejevske in lezbične scene. Raziskavi sta prvi poskus analizirati del vsakdanjega življenja gejev in lezbijk v Sloveniji. Glej več o tem v poglavju o metodologiji.

živo« govoriti o svojem življenju in skupaj z anketarji izpolnjevati obsežen vprašalnik. A ko sva začela dobivati elektronsko pošto z vseh koncev Slovenije in ko je petindvajset anketark in anketarjev, ki so na terenu opravljali anketo, iz dneva v dan prinašalo daljše seznane respondentk in respondentov, so se začetni dvomi kaj hitro razblinili. Zgodba enega od respondentov, ki je anketarju zaupal, da je tretja oseba v njegovem življenju, ki mu je razkril svojo istospolno usmerjenost, nama je potrdila, da nam je z metodologijo snežne kepe uspelo poseči tudi v tiste socialne mreže, ki jih prejšnje raziskovanje na tem področju ni doseglo. Ne samo, da je bila skupina anketark in anketarjev, ki je delala z nama, visoko motivirana in zelo uspešna, pač pa je tudi marsikateri med geji in lezbijkami, ki so sodelovali pri anketi, postal naš neformalen sodelavka in sodelavec in intenzivno iskal ter spodbujal potencialne nove respondentke in respondente. Tako smo zastavljeni cilj štiristo lezbijk in gejev kmalu dosegli in presegli. Le hitro hlapenje finančnih virov nam je onemogočilo, da bi anketirali še več lezbijk in gejev. Vsekakor sva imela opraviti z »zainteresirano populacijo«, ki je s sodelovanjem v raziskavi pokazala svojo visoko motiviranost in navsezadnje upanje, da bodo izsledki te raziskave prispevali k pripravi ustreznih protidiskriminacijskih politik in zakonov. Nenazadnje je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve razpisalo temo tega ciljno-raziskovalnega projekta tudi zaradi tega, ker so v tem času pripravljali predlog Zakona o sklenitvi istospolne partnerske zveze. Takrat se je zdelo, da bo zakon v parlamentu sprejet. Preliminarne podatke pričujoče raziskave so tako pogosto uporabili v različnih javnih razpravah o tem zakonu in – žal – tudi zlorabili v primeru katoliške skupine Pogovori, ki je na poslanke in poslance naslovila javni apel proti sprejetju zakona o istospolnih partnerskih zvezah. Poleg pravnjega »političnega ozračja«, ki je pripomoglo k izvedbi raziskave, ne gre pozabiti tudi več kot dvajsetletnega lezbičnega in gejevskega aktivizma v Sloveniji. Brez dela, ki so ga pred tem opravile nevladne gejevske in lezbične organizacije, raziskovanje v takšnem obsegu bržkone ne bi bilo možno. Navsezadnje so nekatere izmed teh organizacij začele aktivno sodelovati pri anketi in so pomagale pri zasnovi potrebnega vzorca. Avtorja se zato zavedava »političnosti« pričujoče raziskave, ki je ne želiva prekriti s floskulami o nepolitični poziciji objektivnega analitika. Meniva, da je »poli-

tičnost« kot znak za znanstveno nekredibilnost zgolj predsodek, ki pravzaprav odkriva tisto, kar želi skriti: politično pomembnost predmeta znanstvenega raziskovanja in političnost tistega, ki izjavlja, da njegove ali njene izjave niso politično motivirane. To pa seveda ne pomeni, da sva v imenu »političnosti« dopuščala teoretsko nekonsistentnost in metodološko nenatančnost, da nisva bila analitično rigorozna in ne nazadnje kritična v obravnavi izsledkov raziskave.

Raziskava in celotna analiza sta bili zastavljeni tako, da sva poskušala pojasniti značilnosti vsakdanjega življenja gejev in lezbijk v Sloveniji v kontekstu heteronormativne družbe. Takšna pozicija zahteva vsaj dvoje pojasnil. Prvič, potrebno je poudariti, da populacijo gejev in lezbijk razumeva kot heterogeno; ne obstaja monolitna družbena skupina lezbijk in gejev, čeprav je istospolna identiteta tista, ki jih pomembno združuje. To je tudi izhodiščna točka najinega zanimanja: kako se prepletata (stigmatizirana) družbena identiteta in individualne identitete. Drugič, najin namen ni bil zgolj primerjati populacijo gejev in lezbijk s heteroseksualno populacijo. Zavedava se, da je potrebno lezbične in gejevske »prakse« videti in analizirati tudi same na sebi. Primerjava s heteroseksualnimi »praksami« (in – ponovno – ne moremo govoriti o monolitni praksi oziroma praksah) zgolj reproducira binarnost heteroseksualnost – homoseksualnost. Zato primerjave, ki jih vzpostavljava skozi analizo, ne pomenijo, da heteroseksualne prakse vzameva kot nekakšno kontrolno skupino, pač pa te primerjave želiva umestiti v širši družbeni kontekst. Tu izhajava iz teze, da družbe pozne modernosti doživljajo pomembne družbene spremembe tako na sistemski ravni kot na ravni vsakdanjega in zasebnega življenja ter da je populacija istospolno usmerjenih ključen del teh družbenih sprememb. To pomeni, da prispevajo k tako imenovani preobrazbi intimnosti in zasebnosti ter življenjskih stilov s tem, ko snujejo nove načine življenja (tako partnerske kot individualne) in nove življenjske stile. Tako pomembno preoblikujejo tradicionalne družbene vzorce življenja (družino, partnerska razmerja, zakonsko zvezo itn.).

Nekateri družboslovci (na primer Giddens) takšne družbene spremembe vidijo kot izginjanje meja med heteroseksualno in homoseksualno populacijo. Partnerske zveze, na primer, s slabljenjem moči družbenih konvencij, ki so nekoč pomembno vplivale na njihov nastanek in obstoj, si postajajo čedalje bolj podobne; temeljijo na za-

vezanosti, refleksivnosti, delu na odnosih, ne pa na družbeno predpisanih normah, pravilih in konvencijah. Čeprav so to spremembe, ki se jasno nakazujejo, meniva, da je v tem kontekstu potrebno upoštevati še drug ključen vidik vsakdanjega življenja gejev in lezbijk, iz katerega sva izhajala v raziskavi in so ga izsledki tudi potrdili: da je vpliv družbenih konvencij ravno v primeru istospolno usmerjenih še vedno zelo močan in zato pomembno oblikuje in vpliva na vsakdanje življenje gejev in lezbijk. Gre za moč heteronormativnosti, torej heteroseksualnega družbenega okvira, v katerem geji in lezbijke živijo in kjer je heteroseksualna predpostavka vpisana v delovanje tako rekoč vseh družbenih institucij. Heteronormativnost ima po najinem prepričanju dvojni učinek v vsakdanjem življenju gejev in lezbijk: po eni strani generira socialno izključevanje (na primer, eksplicitno in implicitno stigmatizacijo, homofobijo, nasilje nad geji in lezbijkami), hkrati pa deluje v obliki pritiska k prilagajanju heteroseksualnim družbenim normam in k prilagajanju heteroseksualnim vedenjskim vzorcem. Heteronormativnost po eni strani torej deluje kot izključujoči mehanizem za geje in lezbijke, po drugi strani pa pomeni pritisk k posnemanju heteroseksualnih vlog, norm in vzorcev. V raziskavi se je to, denimo, pokazalo pri vprašanju odločitve za otroka. Nekateri geji in lezbijke so namreč izgradili zadržanost glede tovrstne odločitve, saj so menili, da zaradi svoje istospolne usmerjenosti niso upravičeni do tega »heteroseksualnega privilegija«.

Če povzameva, v raziskavi in pričujoči razpravi izhajava iz dvojne teze: geje in lezbijke razumeva kot ključen dejavnik v poznomodernih družbenih spremembah, kot generator sprememb, ki rušijo tradicionalne heteronormativne sponse. Hkrati pa heteronormativni družbeni kontekst razumeva kot ključni družbeni okvir vsakdanjega življenja gejev in lezbijk, ki pogosto deluje negativno in hierarhično: ustvarja stigmatizacijo, homofobijo, nasilje.

Knjiga je razdeljena na pet tematskih poglavij. V prvem natančneje prikaževa metodološko ozadje raziskave. Ob naslonitvi na primerljive tuje raziskave problematizirava raziskovanje skritih socialnih manjšin in pri tem še posebej poudariva dileme raziskovanja gejev in lezbijk, na katere sva naletela tudi sama. V poglavju predstaviva načrt in potek obeh delov raziskave, kvantitativnega in kvalitativnega, in poudariva pogloblitve sociodemografske značil-

nosti vzorca, na podlagi katerega je bila raziskava izpeljana. Sledi krajše teoretsko poglavje, v katerem natančneje razpravljava o spremembah v pozni moderni, ki jih deloma navajava že v tem predgovoru. Hkrati predstavljava teoretski aparat, na katerem sva gradila takó zastavitev raziskovalnega načrta kot tudi samo analizo izsledkov raziskave. V preostalih treh poglavjih poglobljeno prikaževa izsledke kvantitativnega in kvalitativnega dela raziskave. V prvem izmed njih sva se osredotočila na vprašanje homoseksualne identitete. Razpravljava o prvih razmišljanjih o homoseksualnosti, o procesu oblikovanja homoseksualne identitete in predvsem o razkritju istospolne usmerjenosti. Pri tem še posebej izpostaviva družino kot prostor, kjer poteka praviloma čustveno naporen proces najprej razkritja istospolne usmerjenosti, potem pa sprejemanja in upravljanja z novo (stigmatizirano) identiteto. Ob tem opozarjava na potencialno nasilje, ki ob razkritju istospolne usmerjenosti ostane skrito v družinskem krogu. V četrtem poglavju obravnavava istospolna partnerstva. Istospolne partnerske zveze postavljava v kontekst Giddensove teze o čistih razmerjih, hkrati pa opozarjava na neizbežnost heteronormativnega družbenega okvira, znotraj katerega ta partnerstva obstajajo in ki lahko bistveno vpliva na njihovo funkcioniranje. Slednje konkretizirava na primeru razkritij istospolne partnerske zveze v javnem prostoru (na primer na ulici) in na primeru vpetosti teh partnerskih zvez v širša sorodniška razmerja. Poglavje zaokrožava z vprašanjem o sklenitvi istospolne partnerske zveze in potencialnim oblikovanjem istospolne družine. V petem poglavju se posvečava vprašanju (homofobičnega) nasilja, ki se je kot rdeča nit pojavljalo v vseh temah, ki sva jih v raziskavi obravnavala. Posebej poudarjava diskriminacijo na delovnem mestu in – v povezavi s heteronormativnostjo javnega prostora – nasilje, ki so mu geji in lezbijke izpostavljeni v vsakdanjem življenju: na ulici, v baru, v kinu in podobno. Pričujoči knjigi so dodani še predlogi usmeritev politik za lezbijke in geje ter del sumarnika iz kvantitativnega dela raziskave, s katerimi želiva opozoriti še na nekaj tem, ki sva jih v raziskavi obravnavala, v knjigi pa niso natančneje analizirane.

Čeprav meniva, da bo pričujoča razprava zanimiva predvsem za strokovno javnost in oblikovalce politik, pa tudi za študentke in študente, ki se v svojih seminarskih in diplomskih nalogah vse pogostejše lotevajo teh tem, upava, da bo knjiga služila tudi laični javnosti, še

posebej lezbijkam in gejem, njihovim staršem ter prijateljicam in prijateljem. Poglavlja so napisana kot zaokrožene celote, zato lahko na primer uvodna teoretska poglavja izpustite, če vas zanimajo le izsledki raziskave ali posebej katera izmed tem znotraj vsebin, ki jih obravnavava.

Še beseda o naslovu knjige. V raziskavi ugotavljava, da je homoseksualnost še vedno privatizirana, potisnjena v zasebnost. »Nič me ne motijo, samo tega naj ne počnejo pred mojimi očmi«, se glasi domnevno liberalna pozicija. Geji in lezbijke so tako lahko *geji in lezbijke* zgolj v zasebnosti. V tem smislu ta postane »neznosna«. Hkrati pa je raziskava pokazala na precejšnjo stopnjo pasivnosti, morda celo resignacije na strani lezbijk in gejev samih. Če smo skriti v zasebnosti, potem se nam ni potrebno soočiti z diskriminacijo, se zavzeti za svoje pravice in se pri tem izpostaviti. V tem smislu je zasebnost lahko tudi »udobje«. Ki pa je seveda zgolj navidezno ...

Za pomoč pri oblikovanju anketnega vprašalnika, za konstruktivne pripombe k prvim različicam raziskovalnega načrta ter pripombe in predloge k preliminarnim analizam raziskovalnih rezultatov se zahvaljujeva dr. Tanji Rener, dr. Vlasti Jalušič, dr. Simoni Zavratnik Zimic, dr. Mateji Sedmak, dr. Tončiju Kuzmaniću, Mitju Blažiču in Mihu Lobniku, dr. Metki Mencin Čeplak in Ružici Boškić pa poleg tega hvala še za pomoč pri izvedbi kvalitativnega dela raziskave. Barbari Neži Brečko najlepša hvala za metodološko vodenje skozi raziskovalni projekt in razreševanje vrste statističnih zank, dr. Blanki Tivadar pa za posredovanje metodoloških izkušenj pri oblikovanju fokusnih skupin. Hvala tudi dr. Milici Antić Gaber za pomoč pri iskanju dobrih anketark in anketarjev, dr. Judit Tákacs, Zenelu Batagelu, dr. Theu Sandfortu, dr. Ivanu Berniku in dr. Aleksandru Štulhoferju pa najlepša hvala za dragocene nasvete in posredovanje relevantne literature. Za pomoč pri obveščanju o poteku raziskave se najlepše zahvaljujeva Legebitrinim oznanilom ter moderatorjem spletnih strani SIQRD, SGS (Slovenske gej strani), GayKokoška in Out in Slovenija. Najlepša hvala tudi vsem anketarjem in anketarkam in vsem, ki ste na raziskavo opozorili svoje prijateljice in prijatelje. Hvala dr. Mojci Pajnik in mag. Aldu Milohniću, ki sta prispevala pomembne pripombe k zadnji različici tega teksta, in Olgi Vuković za natančnost in zavzetost pri prevajanju v angleščino. Hvala tudi financerjema, Ministrstvu za znanost in šport ter Ministr-

PREDGOVOR

stvu za delo, družino in socialne zadeve, in še posebej Open Society Institutu iz New Yorka, ki je finančno priskočil na pomoč, ko so najine raziskovalne ambicije presegle izhodiščni finančni načrt.

Posebna hvala pa gre vsem tistim, ki ste v raziskavi sodelovali. Prav vam posvečava tole knjigo. Hvala za vaše zaupanje.

ALENKA ŠVAB IN ROMAN KUHAJ,
LJUBLJANA IN ŠENČUR, 1. OKTOBER 2005

RAZISKOVANJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA LEZBIJK IN GEJEV

POTEK EMPIRIČNE RAZISKAVE TER METODOLOŠKE DILEME PRI RAZISKOVANJU VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA SKRITIH SOCIALNIH SKUPIN

Metodologi in metodologinje ugotavljajo, da je raziskovanje skritih in težko dostopnih socialnih skupin, med katere štejemo tudi lezbijke in geje, zahtevno predvsem zaradi problema reprezentativnosti vzorca in izbire metodologije. Uporaba tradicionalnih družboslovnih metod kvantitativnega zbiranja podatkov na reprezentativnih vzorcih namreč ni možna, saj večidel niso znane osnovne socialnodemografske značilnosti teh skupin. Hkrati gre za raziskovanje skupin, ki so navadno razmeroma majhne in zaradi pogoste družbene stigmatizacije tudi anonimne. Prav to je največja začetna težava pri vzročenju.

Raziskovalci vsakdanjega življenja skritih socialnih skupin (Salganik, Heckathorn 2004, Spreen 1992) zato ponavadi uporabljajo *kvalitativno metodologijo*, na primer, globinske intervjuje, fokusne skupine in podobno (Plumer 1995, Stacey 2002, Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 1999b). Ta metodološki prijem omogoča raziskovati težko dostopne socialne skupine na manjših vzorcih ter poglobljanje v razlago fenomenov. Gamson (2000) tako ugotavlja, da je bilo prav raziskovanje homoseksualnosti vedno tesno povezano s kvalitativnimi metodami raziskovanja. Tudi v naši raziskavi ima kvalitativna metodologija posebno težo, čeprav smo iz različnih razlogov, ki jih obravnavamo v nadaljevanju, empirični del raziskovalnega projekta izvedli *s kombinacijo kvantitativnega raziskovanja* (anketiranje s strukturiranim anketnim vprašalnikom) ter *kvalitativnega raziskovanja* (izvedba fokusne skupine kot tipa skupinskega intervjuja).

Kvantitativne empirične raziskave z anketiranjem smo se lotili predvsem zato, ker o življenju te populacije nismo imeli praktično nobenih podatkov. V Sloveniji, z izjemo nekaj partikularnih anket, ki so nastale v okviru diplomskih ali magistrskih del in imajo zamejen

domet, ter dveh anket, ki jih je na neslučajnem vzorcu na gejevski in lezbični sceni v Ljubljani izvedla nevladna organizacija Škuc LL², nimamo celovite študije oziroma empirične raziskave o življenju gejev in lezbijk ter njihovem vsakdanjem življenju. Tako sistematično raziskovanje na tem področju še ni razvito, empirično raziskavo, ki bi dala stvarne socialdemografske podatke o populaciji gejev in lezbijk, pa bi bilo hkrati težko izvesti, saj ni jasno, kolikšen delež splošne populacije zavzema ta skupina. Hkrati s tem niso povezani samo etični problemi, pač pa tudi problem definicije homoseksualca in vprašanje fluidnosti identitet.

Z anketiranjem med istospolno usmerjenimi smo želeli dobiti temeljne statistične podatke oziroma značilnosti te socialne skupine. Ker pa gre za preučevanje zasebnega in intimnega življenja, obravnava zgolj na podlagi kvantitativnih podatkov ponavadi ne zadošča. Tako za kompleksnejše interpretacije navadno povežemo kvantitativno in kvalitativno metodologijo.

Razlogov za kombinacijo kvantitativne in kvalitativne metodologije je še več in jih obravnavamo v nadaljnjih dveh poglavjih o posameznih segmentih empirične raziskave. Največ jih izvira prav iz narave obeh metodologij. Vsaka od njiju ima določene prednosti in pomanjkljivosti, zato je v zadnjem času v empiričnem raziskovanju socialnih fenomenov, še posebej vsakdanjega življenja, opaziti več povezanosti kvantitativne in kvalitativne metodologije.

KVANTITATIVNI DEL RAZISKAVE

Pri zastavitvi empirične raziskave smo se najprej soočili s problemom, *kako opredeliti preučevano populacijo*, kar pomeni tudi, kako opredeliti istospolno usmerjenost posameznika oziroma posameznice. Takšna opredelitev namreč predvideva fiksne in enotne seksualne identitete, ki jih idealnotipsko delimo v tri večje skupine: homoseksualci, heteroseksualci in biseksualci. Pri tem ni docela jasno, ali gre pri tej razdelitvi zgolj za seksualne izkušnje posameznikov ali tudi za, na primer, njihovo čustvovanje. Slovar slovenskega knjižnega jezika omenjene kategorije opredeljuje kot »spolno nagnjenje«

² Gre za ankete »O diskriminaciji na osnovi spolne usmerjenosti« (N = 172), ki je bila v sodelovanju z ILGA Europe izvedena leta 2001, in »O registriranem partnerstvu« (N = 205), ki je bila zaključena leta 2002. Glej Velikonja in Greif 2001, 2003.

do oseb istega, nasprotnega ali obeh spolov. Vendar v praksi lahko pri uporabi takšne klasifikacije naletimo na vrsto težav. Prva je ta, da je sama definicija spolne usmerjenosti in spolne identitete navadno subjektivna in lahko bodisi odstopa od omenjenih kategorij bodisi se spreminja v času. Še večji problem pri raziskovanju predstavlja vprašanje razmerja med istospolno usmerjenostjo oziroma identiteto ter spolno aktivnostjo. Tu se zastavlja vprašanje, koliko seksualnih stikov z osebami istega spola nekoga že opredeli kot lezbijko oziroma geja. Še pomembnejše je vprašanje, ali posameznika lahko obravnavamo kot homoseksualca, čeprav (še) nima istospolnih seksualnih izkušenj. Raziskave, ki tematiko preučujejo na velikih vzorcih splošne populacije in v njej iščejo istospolno usmerjene, pogosto zagrešijo prav to napako. Tako, na primer, v anketi zastavijo vprašanje: »Ali ste v zadnjem letu imeli spolno izkušnjo s partnerjem istega spola?«, kar je po našem mnenju omejen pogled na tematiko, ki homoseksualnost omejuje zgolj na seksualne izkušnje. Nekateri raziskovalci zato posebej poudarjajo, da tako pridobljeni podatki govorijo le o seksualnih izkušnjah, ničesar pa ne povedo o preferencah in identiteti. Posameznik oziroma posameznica lahko namreč svojo lastno spolno identiteto doživlja kot heteroseksualno, homoseksualno in podobno brez stvarnih fizičnih spolnih izkušenj, prav tako lahko svojo spolno identiteto v svojem življenjskem poteku spreminja. V vsakdanjem življenju se namreč spolne in druge identitete pogosto prepletajo ali si vsaj konsektivno sledijo. Tisti, ki se danes opredeljujejo za homoseksualce, so, na primer, nekaj časa svojo spolno identiteto razumeli kot heteroseksualno, nekateri, ki živijo homoseksualno življenje in imajo istospolne seksualne izkušnje, ne prevzamejo te identitete in podobno. Menimo, da je zato primerneje opredelitev seksualne identitete prepustili respondentom in respondentkam: potemtakem smo v raziskavo zajeli tiste, ki so sami sebe opredelili za geja oziroma lezbijko.

Opredelitev populacije je prvi korak v celotnem procesu raziskovanja in je še posebej pomemben pri *pripravi vzorca*. Tu smo bili soočeni z že omenjenim problemom odsotnosti sociodemografskih podatkov o populaciji istospolno usmerjenih. To pomeni, da ne vemo, kolikšen je delež istospolno usmerjenih v celotnem številu prebivalcev Slovenije, ne vemo, koliko je med istospolno usmerjenimi moških in koliko žensk, kakšna je starostna, izobrazbena struktura in po-

dobno. To preprečuje, da bi oblikovali reprezentativni vzorec in posledično sklepali na celotno populacijo gejev in lezbijk. Vendar namen anketiranja v našem primeru ni bil poiskati delež populacije istospolno usmerjenih, ampak pridobiti temeljne podatke o vsakdanjem življenju lezbijk in gejev v Sloveniji, ki so nam pomagali pri nadaljnjem, kvalitativnem raziskovanju, ko smo se poglobili v raziskovanje posameznih problemov.

V osnovi poznamo dva pristopa pri raziskovanju skritih socialnih skupin: *naraščajoči in padajoči metodološki pristop* (Atkinson, Flint 2001). Slednjega uporabljajo predvsem pri poskusu določiti velikost populacije istospolno usmerjenih posameznikov in posameznic. Nekateri raziskovalci in raziskovalke se tako lotevajo »padajoče« strategije določanja gejevske in lezbične populacije iz velikih vzorcev splošne populacije. Iz njih poskušajo ugotoviti spolno usmerjenost/preference/seksualno vedenje respondentov in respondentk bodisi s posrednimi vprašanji o spolnih praksah in spolnih partnerjih oziroma spolnih izkušnjah bodisi z neposrednim vprašanjem o spolni usmerjenosti, iz popisov prebivalstva pa celo glede na spol partnerjev v istem gospodinjstvu (Diamond 1993, Sandfort 1998, Black et al. 2000). Tovrstno raziskovanje »od zgoraj navzdol« ima vrsto pomanjkljivosti. V uvodu smo že omenili poglobilni problem pri definiciji homoseksualca, redukcijo homoseksualnosti zgolj na seksualne izkušnje in odsotnost sociodemografskih podatkov o tej skupini. Hkrati rezultati raziskovanja s padajočo strategijo kažejo na majhen odstotek identificiranih istospolno usmerjenih posameznikov in posameznic. Ljudje se ponavadi ne želijo neposredno izražati o svojih spolnih praksah in usmerjenosti. Pri »padajoči« strategiji namreč ne moremo govoriti o *zaupanju* kot izhodišču pri identificiranju respondentov iz ciljne populacije. Tako je, na primer, nizozemska raziskava iz leta 1989 identificirala 13,4% moških, ki so imeli v svojem življenju vsaj eno homoseksualno izkušnjo, primerljiva portugalska raziskava iz leta 1991 pa zgolj 0,9% (Sandfort 1998). Delež populacije, ki ga poskušajo določiti v teh raziskavah, je torej bistveno odvisen tako od načina vzorčenja, zastavitve vprašanja, predvsem pa od samega družbenega ozračja, ki vpliva na to, koliko vprašanih je pripravljeno izreči se o istospolni usmerjenosti in izkušnjah. Pri tem je pomembna tudi (implicitna) politična agenda določene raziskovalne skupine, saj, na primer, majhni identificirani deleži le-

zbičk in gejev v takih raziskavah lahko povzročijo njihovo nadaljnjo diskvalifikacijo v družbi.

V naši raziskavi smo se poskušali omenjenim problemom in dilemam izogniti tako, da smo izbrali »naraščajočo« strategijo vzorčenja »od spodaj navzgor«, ki je ustrezala tudi ciljem našega raziskovanja, s katerim nismo ugotavljali deleža istospolno usmerjenih v populaciji. Gre za kvalitativen način vzorčenja, ki temelji na medosebnem zaupanju, prijateljskih in drugih intimnih socialnih omrežjih ter predvsem na samoidentificiranju. Kot rečeno, v vzorec smo zajeli tiste, ki so sami sebe identificirali za geja oziroma lezbijko, pri tem pa so bile njihove spolne (ne)izkušnje za nas nepomembne.³ S pristopom »od spodaj navzgor« smo hkrati poskušali preseči temeljni problem težavne dostopnosti do te populacije. Mnogi geji in lezbijke so namreč razkriti zgolj v ožjih neformalnih socialnih omrežjih, na primer pred prijatelji in družino, nekateri pa sploh niso razkriti, kar je posledica visoke stopnje homofobije, potencialne socialne stigmatizacije in izpostavljenosti nasilju zaradi istospolne usmerjenosti. Vse to bistveno zamejuje dostopnost do te socialne skupine.

Vendar pa imajo skrite socialne skupine to lastnost, da se pripadniki in pripadnice med seboj navadno poznajo oziroma pripadajo istim socialnim mrežam. To omogoča posebno vrsto vzorčenja, tako imenovano metodo *snežne kepe* (metoda snow-ball) oziroma metodo *link-tracing* vzorčenja preko socialnih mrež (Spreen 1992). Gre za kvalitativni način vzorčenja, ki je uporaben predvsem v primerih, ko raziskujemo majhne skupine, kjer je za navezavo stika potrebna določena stopnja *zaupanja* (Atkinson, Flint 2001). Filozofija metode link-tracing temelji na ugotovitvi, da je člane in članice skritih in težko dosegljivih skupin možno identificirati prek socialnih omrežij, ki jim pripadajo. Gre za predpostavko, da med izhodiščnim vzorcem respondentov in respondentk obstaja »zveza« (*link*), po kateri je moč doseči preostale posameznike in posameznice ciljne populacije.

³ V okviru fokusnih skupin se je izkazalo, da so imeli nekateri posamezniki in posameznice zaradi različnih spolnih in emocionalnih izkušenj problem s fiksnimi kategorijami kot sta gej in lezbijka. Čeprav so razkrivali svojo istospolno usmerjenost, sebe niso definirali za geja oziroma lezbijko, ali pa so tako identifikacijo načrtno zavrnil. Samo anketiranje teh odtenkov ni pokazalo, kar dodatno kaže na pomembnost kombinacije kvantitativnih in kvalitativnih pristopov pri raziskovanju tovrstnih socialnih manjšin. Glej tudi Savin-Williams 2005, 23-48.

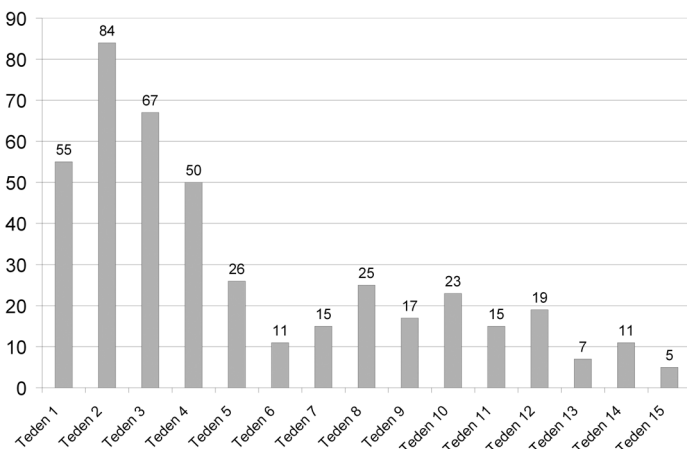
Atkinson in Flint (2001) ugotavljata, da je pomanjkljivosti pri vzorčenju po metodi snežne kepe oziroma metodi link-tracing, s katero sicer težko dosežemo reprezentativnost vzorca, možno omiliti z večanjem vzorca ter z vključevanjem izoliranih začetnih respondentov in respondentk, torej tistih, ki niso vključeni v širša socialna omrežja istospolno usmerjenih oziroma so ta omrežja šibka. Največja pomanjkljivost te metodologije je namreč v tem, da iz končnega vzorca izpadejo tisti (izolirani) posamezniki in posameznice, ki niso vključeni v socialna omrežja ali pa pripadajo majhnim in trdno zaprtim omrežjem. Hkrati je tudi nevarno, da bi z omenjeno metodologijo zajeli respondente in respondentke le iz enega, najlažje dosegljivega socialnega omrežja (v našem primeru bi to bila ljubljanska gejevska in lezbična scena), zato je potrebno hkrati angažirati več socialnih omrežij. V nasprotnem primeru so izsledki odsev izkušnje ljudi iz enega samega socialnega omrežja ali pa so te izkušnje v izsledkih pretirano poudarjene.

Kot *metodo anketiranja* smo uporabili osebno oziroma neposredno anketiranje – anketiranje *face to face* s strukturiranim anketnim vprašalnikom.⁴ Vprašalnik je vseboval 88 vprašanj in dodatnih 9 za tiste respondentke in respondente, ki imajo otroke, razdeljen pa je bil v sedem tematskih sklopov: demografski podatki, homoseksualna identiteta, partnerska razmerja, nasilje in diskriminacija, gejevska in lezbična subkultura in mediji ter otroci. Posamezno anketiranje je v povprečju trajalo od 35 do 70 minut. V vzorec smo zajeli 443 respondentk in respondentov.

Vzorec naše raziskave smo pričeli oblikovati tako, da smo na začetku sestavili seznam petinštiridesetih »izhodiščnih« respondentov in respondentk, ki sva jih avtorja raziskave sama povabila k sodelovanju ali pa so se samoiniciativno odzvali na oglase oziroma

⁴ Kot možen način anketiranja bi lahko uporabili tudi anketiranje preko interneta, ki ima to prednost, da lahko respondenti in respondentke sami izpolnijo anketo. Kadar respondenti na vprašanja odgovarjajo sami (samoanketiranje), imajo večji občutek zasebnosti in dajejo bolj natančne odgovore, posebno kadar gre za občutljive teme (Tourangeau, 1996). Z objavo ankete na internetu bi najverjetneje dosegli še večji odziv, vendar smo se odločili, da tega ne bomo storili iz dveh pglavitnih razlogov. Z anketiranjem *face to face* smo vzpostavili visoko stopnjo nadzora nad vzorcem, ki bi ga z objavo ankete na internetu izgubili. Hkrati smo menili, da je anketa z osemindesetimi vprašanji (in dodatnimi devetimi za tiste, ki imajo otroke) preobsežna za objavo na internetu. Anketirani bi za reševanje porabili preveč časa, kar bi verjetno povzročilo veliko število nepopolno izpolnjenih anket.

pozive k sodelovanju pri anketi. Te smo objavili na gejevskih in lezbičnih internetnih straneh (SIQRD, Out in Slovenija, GayKokoška, SGS) ter v reviji Legebitrina oznanila (glasilo skupine Legebitra). Po prvem vzpostavljenem stiku po elektronski pošti in s privolitvijo respondentk in respondentov smo le-te porazdelili med 25 anketarjev in anketark, ki smo jih posebej izobrazili za anketiranje. Večina anketarjev in anketark je hkrati imela nekaj svojih kontaktov. Med anketarji so bili tudi lezbijke in geji. Ti so kot *insiderji* imeli lažji dostop do potencialnih respondentov in respondentk, ki jih z ustaljenimi metodološkimi pristopi ni možno identificirati. Snežna kepa se je potem razvijala v pričakovanem tempu: v prvih tednih se je število s snežno kepo identificiranih respondentk in respondentov dvigalo, potem pa so se identificirani krogi socialnih omrežij zelo počasi zapirali, vendar so mnogi ostali odprti tudi po končanem anketiranju. Anketiranje smo namreč morali končati zaradi finančnih razlogov in ne zaradi tega, ker ne bi bilo več potencialnih respondentov in respondentk v posameznih socialnih omrežjih. Potek vzorčenja nazorno prikazuje spodnji grafikon.

SLIKA 1: TEDENSKI RAZPORED OBLIKOVANJA VZORCA S ŠTEVILOM RESPONDENTOV IN RESPONDENTK V POSAMEZNIH TEDNIH

Koncentracija respondentk in respondentov se je v začetku vrtela predvsem v Ljubljani in njeni okolici, z razraščanjem vzorca pa nam

je uspelo poseči tudi v vse druge predele Slovenije. Tako smo vsaj deloma presegli poglobitno pomanjkljivost prejšnjih raziskav, katerih vzorec je temeljil predvsem na ljubljanski gejevski in lezbični sceni, torej na specifičnem socialnem omrežju, ki ga označujejo predvsem skoncentriranost v urbanem okolju ter aktivizem v okviru gejevskega in lezbičnega gibanja. Z metodo *link-tracing* smo tako prišli tudi do gejev in lezbijk iz tistih socialnih omrežij, ki jih prejšnje raziskave niso zajele. 12% respondentov in respondentk iz našega vzorca na primer nikoli ne zahaja v gejevske in lezbične lokale ali prostore v Sloveniji, 13% respondentov ne pozna dela lezbičnih aktivistk in gejevskih aktivistov v Sloveniji, 11% ne pozna nobenega gejevskega ali lezbičnega medija oziroma nobene slovenske GLBT strani na internetu, 48% jih ne živi v Ljubljani z okolico – vse to so značilnosti, ki ne veljajo za ljubljansko gejevsko in lezbično sceno.

SLIKA 2: GEOGRAFSKA RAZPRŠENOST VZORCA

Pridobivanje respondentk in respondentov je potekalo na podlagi *osebnega zaupanja*. Vsakega respondenta in respondentko smo prosili, ali lahko istospolno usmerjene prijatelje in prijateljice iz svojega socialnega omrežja pritegne k sodelovanju v raziskavi. To se je pokazalo za dobro metodo, saj so respondenti in respondentke, ki so že odgovarjali na anketo, lahko potencialnim respondentom in

respondentkam zaupali tudi svojo izkušnjo pri izpolnjevanju anket; to pomeni, da nam je v vzorec uspelo zajeti tudi tiste posameznike in posameznice, ki se sicer nikoli ne bi samoiniciativno odzvali na uradno objavljene pozive k sodelovanju v anketi ali ne bi izpolnjevali ankete, objavljene na internetu ali poslane po pošti.

V tujih raziskavah o populaciji istospolno usmerjenih (Sandfort 1998) so ugotovili, da so njihove značilnosti podobne splošni populaciji, le da je delež moških (gejev) večji od žensk (lezbijk), da je večina te populacije skoncentrirana v urbanih središčih, da je njihova izobrazbena raven v povprečju višja od izobrazbene ravni splošne populacije in da so, pričakovano, praviloma neporočeni. Kljub vsemu takšne splošne ugotovitve ne zadoščajo za statistično uteževanje vzorca, ki je zato do določene mere nujno popačen. Ne glede na to pa podobne splošne značilnosti, na katere nakazujejo tuje raziskave, ugotavljamo tudi iz pridobljenih demografskih podatkov našega vzorca: v raziskavo je bilo zajetih 66% moških in 34% žensk, 62% jih trenutno živi v urbanem središču (Ljubljana ali Maribor), njihova izobrazbena raven je višja od povprečja v Sloveniji (55% z dokončano srednjo šolo, 28% z dokončano visoko ali višjo šolo, 4% z magisterijem ali doktoratom), 95% respondentov in respondentk nikoli ni bilo poročenih. Ob tem je treba poudariti, da k omenjenim razlikam lahko prispevajo tudi napake pri vzorčenju; možno je, da so bolj izobraženi moški, ki živijo v urbanih središčih, prej pripravljene govoriti o svoji spolni usmerjenosti kot preostale demografske kategorije istospolno usmerjenih posameznikov in posameznic.

Poglavitni namen kvantitativnega dela empirične raziskave je bil torej identificirati glavne determinante družinskih in socialnih kontekstov vsakdanjega življenja gejev in lezbijk. Omenili smo že, da zaradi nepoznavanja sociodemografskih značilnosti populacije izsledkov raziskave ne moremo posploševati na celotno populacijo gejev in lezbijk. Vzorec po merilih kvantitativne metodologije namreč ni reprezentativen. Podatke zato posplošujemo zgolj na zajeti vzorec, populacijo pa zgolj opisujemo. Na podlagi dobljenih podatkov, predvsem velikosti vzorca, geografske razpršenosti vzorca ter podobnosti pridobljenih sociodemografskih podatkov z izsledki tujih raziskav, pa lahko domnevamo, da smo se približali zastavljenemu cilju – v vzorec zajeti čimbolj raznoliko populacijo gejev in lezbijk iz različnih socialnih omrežij.

KVALITATIVNI DEL RAZISKAVE

Raziskovalci se pri kvalitativnem raziskovanju skritih in težko dostopnih socialnih skupin najpogosteje odločajo za poglobljene individualne intervjuje (Madriz 2000), v zadnjih nekaj letih pa vse pogosteje uporabljajo tudi fokusne skupine kot obliko skupinskega intervjuja. Čeprav se je sama metoda začela uveljavljati že v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja, je svoj razcvet doživela predvsem v osemdesetih in pozneje, ko so jo uporabljali na področju raziskav o izobraževanju in poučevanju, v feminističnih raziskavah, lingvistiki, okoljskih raziskavah, v raziskavah o družbenih gibanjih in podobno (Litosseliti 2003).

Fokusne skupine pomenijo vodeno razpravo z izbrano skupino ljudi o njihovih izkušnjah in pogledih na določeno tematiko (Krueger, Casey 2000). Fokusne skupine so oblika skupinskega intervjuja, čeprav se od njega pomembno razločujejo, saj je v fokusnih skupinah pomembna tudi interakcija med sodelujočimi. Vse to omogoča pridobivanje širokega spektra informacij o temi, o kateri razpravljamo (Litosseliti 2003). Poglavitni namen raziskovanja s fokusnimi skupinami je dobiti vpogled v stališča, občutke, izkušnje in reakcije sodelujočih, ki jih z drugimi metodami zbiranja podatkov ne bi mogli dobiti (Gibbs 1997). Namen fokusnih skupin ni merjenje stališč, pač pa razumevanje le-teh (Brečko 2005).

Omenili smo že, da strukturirani anketni vprašalniki, ki smo jih uporabili v prvem delu raziskovanja, ne omogočajo, da bi zastavljali poglobljena vprašanja, in ne dajejo poglobljenih odgovorov. Zato je bil za podrobnejšo analizo problemov v vsakdanjem življenju gejev in lezbijk, ki smo jih identificirali v kvantitativnem empiričnem delu, potrebno izvesti še kvalitativni del raziskovanja. V tehtanju, ali izbrati individualne globinske intervjuje ali fokusne skupine, smo se za slednje odločili iz več razlogov, med drugim tudi iz popolnoma praktičnega razloga, saj je bil raziskovalni projekt časovno omejen na dve leti. Fokusne skupine je namreč mogoče izvesti v krajšem času z več ljudmi. Ta pristop hkrati omogoča večjo osredotočenost na natančno določene topike, medtem ko lahko individualni intervju steče v stranska, za raziskovalca ne nujno pomembna vprašanja. V fokusnih skupinah je izpostavljena tudi interakcija med vsemi sodelujočimi. Interakcije so bistveni element v fokusnih skupinah,

ker poleg drugega omogočajo sodelujočim, da drug drugemu zastavljajo vprašanja in s tem ponovno ocenijo in razmislijo o svojih pogledih na določene izkušnje (Barbour, Kitzinger 1999). Fokusna skupina omogoča medsebojno refleksijo vseh sodelujočih, tudi z vodjo fokusa, hkrati pa je moč opazovati tudi interakcije med sodelujočimi. Slednje se je izkazalo kot zelo koristno v primerih, ko so v fokusni skupini sodelovali partnerji oziroma partnerke, ki se med seboj niso vedno strinjali in so različno razlagali iste dogodke. Podobno je bilo tudi v primeru, ko so se nekateri sodelujoči v fokusu med seboj dobro poznali. Kljub vsemu pa so bile njihove pripovedi večinoma že izdelane in premišljene pripovedi, saj smo razpravljali o temah, o katerih so sodelujoči že veliko premišljevali in o njih govorili v svojem socialnem okolju. Pri udeležencih in udeleženkah se je pokazala visoka stopnja samorefleksije, ki je posledica odziva na družbeno reakcijo zaradi njihove istospolne usmerjenosti.

Za fokusne skupine smo se odločili tudi zato, ker so kolektivistična raziskovalna metoda, s katero preučujemo kompleksnosti individualnih in kolektivnih življenjskih izkušenj (Madriz 2000). Istospolno usmerjeni so namreč socialna skupina, ki ima močan skupni imenovalec stigmatiziranosti v večinski heteronormativni družbi. Skupinski intervju lahko omogoči močno identifikacijo v skupini, s tem pa večjo pripravljenost za (po)govor. Prav zaradi tega imajo fokusne skupine kot metoda pomembno emancipatorno noto.

Fokusne skupine imajo tudi nekaj pomanjkljivosti. Skupinski intervju ne poteka v okolju, kjer socialna interakcija ponavadi nastaja. Potrebna je tudi prisotnost asistenta, kar je lahko za nekatere sodelujoče moteče, zato je težko oceniti, kako pristna je socialna interakcija v fokusni skupini (Madriz 2000, 836). V naših fokusnih skupinah prisotnost asistenta oziroma asistentke po naši oceni ni bila moteča, čeprav vemo, da bi nekaterim osebam individualni intervjuji bolj ustrezali. Domnevamo, da so v sodelovanje privolili predvsem tisti, ki so večinoma že razkriti in ki s svojo istospolno usmerjenostjo v tem pogledu niso imeli težav oziroma so bili pripravljeni o tem odkrito govoriti. Več lezbijk in gejev je povabilo za sodelovanje v fokusni skupini zavrnilo s pojasnilom, da ne želijo o svoji spolni usmerjenosti govoriti v skupini, a so bili pripravljeni dati individualni intervju. Pogosto so kot razlog navedli bojazen, da bi se v skupini srečali z določeno osebo, pred katero morda še niso razkriti ali pa jo dobro

poznajo in ne bi želeli pred njo govoriti o zastavljenih vprašanih (denimo, bivši partner oziroma partnerka, znanec oziroma znan-ka). Zaradi visoke stopnje anonimnosti in varovanja podatkov udeležencem in udeleženkam nismo mogli zagotoviti, da se v skupini ne bodo srečali z osebo, ki jo morda poznajo.

Fokusne skupine so bile ločene po spolu iz dveh razlogov. V predhodnem telefonskem pogovoru z lezbijkami in geji, ki so po anketiranju bili pripravljene sodelovati tudi v kvalitativnem delu raziskave, smo jih vprašali, ali želijo, da je vodja fokusne skupine ženskega ali moškega spola. Medtem ko večina gejev ni postavila prioritete glede spola vodje fokusne skupine, so se lezbijke večinoma odločale za ženski spol. Zato smo se odločili, da bosta pri lezbičnih skupinah tako vodja kot asistentka ženski. Hkrati smo predvidevali, da bo pripravljenost za pogovor večja, če bodo fokusne skupine spolno homogene.

Fokusne skupine so potekale v obdobju od maja do junija 2004. V tem obdobju smo obravnavali sedem fokusnih skupin, od tega štiri moške in tri ženske. Skupaj je v fokusnih skupinah sodelovalo 36 oseb. Večina sodelujočih je pred tem sodelovala že v anketiranju. V kvantitativnem delu smo namreč vsakega anketiranca oziroma anketiranko povabili k sodelovanju tudi v nadaljevanju raziskave. K vsakemu fokusu smo povabili od sedem do osem oseb, povprečno število sodelujočih v fokusni skupini pa je bilo pet, kar pomeni, da se fokusne skupine praviloma niso udeležili največ trije posamezniki, ki so sprva potrdili svojo udeležbo. Fokusno skupino naj bi navadno sestavljalo od sedem do deset ljudi (Krueger, Casey 2000, 6), vendar se je pokazalo, da je manjše število udeležencev dobro, saj je naša raziskovalna tematika, v primerjavi s tržnimi raziskavami, kjer se fokusne skupine najpogosteje uporabljajo, bolj intimna. V primeru, da bi bilo število sodelujočih večje, bi tvegali, da vsi ne bi imeli priložnosti povedati svojega mnenja in izkušenj. Podobno ugotavlja Madriz, ki je s fokusnimi skupinami preučevala vsakdanje življenje latinoameriških in afroameriških žensk. Po njenem mnenju je bolje, da so skupine manjše, saj se tako izognemo težavam pri obvladovanju razprave in osredotočenju pogovora okoli raziskovalne teme (Madriz 2000, 845). V našem primeru so se najboljše obnesli fokusi s štirimi ali petimi osebami, medtem ko je bil fokus z osmimi osebami bi-stveno bolj naporen tako za vodjo in asistenta kot za sodelujoče,

hkrati pa ni bilo mogoče posegati v globino vsake od raziskovanih tem.⁵

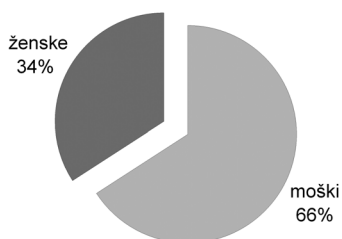
Teme, za katere se je v kvantitativnem delu pokazalo, da bi bilo potrebno nadaljnje vsebinsko raziskovanje, so *proces razkritja*, *partnerska razmerja* ter *nasilje*. Nasilje je nekakšna rdeča nit vseh tematik, saj je vseskozi prisotno v vsakdanjem življenju gejev in lezbijk. Ne izraža se samo v dejanskem psihičnem in fizičnem nasilju, ampak predvsem kot (stalen) strah pred nasiljem. Kvantitativni podatki o homoseksualni identiteti so potrdili teorije o razkritju in procesu oblikovanja homoseksualne identitete (Troiden 1988, Plummer 1996), izrazit pa je bil predvsem strah pred razkritjem očetu. Podatki o partnerskih zvezah so potrdili domneve o tem, da se istospolna partnerstva zaradi odsotnosti spolno določenih vlog, ki so značilne za heteroseksualne pare, bolj približujejo »čistim razmerjem« (Giddens 2000), vendar je razlika med heteroseksualnimi in homoseksualnimi partnerskimi zvezami v tem, da so slednje vpete v heteronormativni družbeni kontekst, ki je pogosto stigmatizirajoč in homofobičen. Posamezna tematska področja analiziramo v poglavjih, ki sledijo v nadaljevanju knjige.

POGLAVITNE SOCIODEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI VZORCA

Kot smo že napisali, je bil kvantitativni del empirične raziskave izveden v obliki anketiranja s strukturiranim vprašalnikom. Anketiranje je potekalo 105 dni (15 tednov), od konca marca do začetka julija 2003. V vzorec je bilo zajetih 443 anketirancev, od tega 292 moških in 151 žensk.

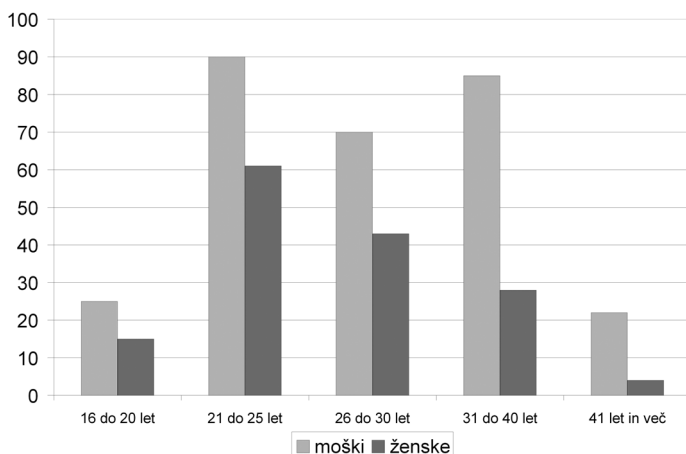
⁵ V fokusnih skupinah je sodelovalo 19 moških (53%) in 17 žensk (47%). Vsi fokusi so bili izvedeni v Ljubljani, vendar so sodelujoči prihajali z različnih koncev Slovenije. Večina jih je bila iz Ljubljane ali Maribora (81%), 6% iz manjšega mesta, 8% iz večjega kraja ter 6% s podeželja. Povprečna starost sodelujočih je bila 27 let, najmlajši je imel 19, najstarejši pa 40 let. Po doseženi izobrazbi je bila struktura fokusov naslednja: 58% jih je končalo srednjo šolo, 28% fakulteto, po 6% osnovno šolo oziroma višjo strokovno šolo, poklicno šolo pa je imelo 3% sodelujočih. Med sodelujočimi je bilo največ (53%) študentov in študentk (tako dodiplomskih kot podiplomskih), 31% zaposlenih, po 8% pa dijakov ter brezposelnih. Večina (67%) je bila v času izvedbe fokusne skupine v istospolni partnerski zvezi. V nekaj primerih sta v fokusu sodelovala oba partnerja oziroma obe partnerki.

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

SLIKA 3: SPOLNA PORAZDELITEV VZORCA

Večina respondentk in respondentov, zajetih v vzorec, je bila starih od 21 do 40 let, tako da izsledki raziskave izražajo predvsem izkušnje te starostne skupine. Najstarejši respondent je bil rojen leta 1943, najmlajši pa leta 1987. Starost anketirancev se tako razteza na kontinuumu od 17 do 60 let.

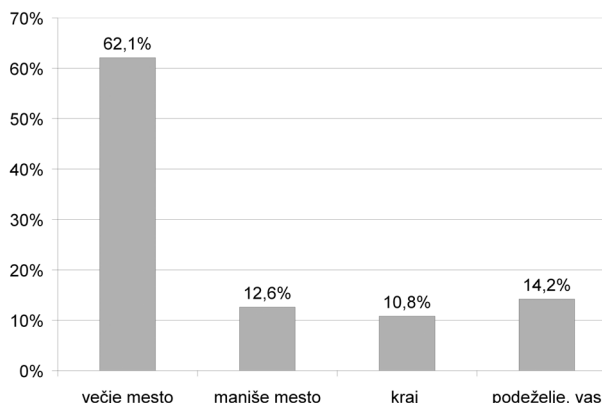
SLIKA 4: STAROSTNA STRUKTURA VZORCA GLEDE NA SPOL

Večina sodelujočih v raziskavi živi v večjem mestu, v Ljubljani ali Mariboru (62,1%). Več kot polovica (54,4%) se je v večje mesto priselila. Najpogostejša poglavitna razloga za selitev sta študij in služba, v 4,5% primerov pa so bili poglavitni razlogi za selitev v večje

mesto problemi z družino ali okolico zaradi respondentove spolne usmerjenosti.

Nekaj več kot 14% respondentk in respondentov v vzorcu je s podeželja, podoben delež pa tudi iz manjšega mesta (Celje, Kranj, Nova Gorica in podobno) ali iz kraja (med manjšim mestom in podeželjem).

Večina (44,9%) jih živi v gospodinjstvu skupaj s starši, 25,5% jih živi s svojim partnerjem oziroma partnerko, 18,7% respondentov, zajetih v vzorec, pa živi samih.

SLIKA 5: GEOGRAFSKA RAZPOREDITEV VZORCA

Večino v vzorcu sestavlja skupina zaposlenih in tistih, ki študirajo. Med slednjimi je več žensk, med zaposlenimi pa več moških. Razlike med spoloma glede na zaposlitveni status so statistično značilne.⁶

⁶ $p=2,441$; $df=6$; $sig=0,025$. »df« je oznaka za prostostne stopnje. Gre za statistični parameter, ki se uporablja v različnih statističnih testih (na primer ANOVA, Pearson Chi square in podobno). Prostostne stopnje opisujejo število opazovanj, s katerimi računamo vsoto kvadratov (na primer v analizi variance), in sicer tako, da velja $n - 1$, pri čemer je n število opazovanj. »sig« in »p« pomenita statistično značilnost. Gre za stopnjo značilnosti, s katero ugotavljamo, ali je rezultat zgolj naključen ali ne. Vrednost »p« izraža verjetnost, da bi zavrnilo pravilno nulto hipotezo (napaka prve stopnje). Ponavadi je najvišja vrednost, pri kateri še govorimo o statistični značilnosti, 0,05.

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

			Spol		Skupaj
			moški	ženski	
Kakšen je vaš status?	dijak/inja	%	8,3	8,7	8,4
	študent/ka	%	31,1	45,6	36,1
	zaposlen/a	%	46,7	31,5	41,6
	brezposeln/a	%	5,5	8,7	6,6
	status svobodnega poklica	%	3,1	2,7	3,0
	podjetnik/ca, samozaposlen/a	%	4,8	2,7	4,1
	upokojenec/ka	%	0,3	0	0,2
Skupaj		%	100	100	100

SLIKA 6: STATUSNA RAZPOREDITEV VZORCA GLEDE NA SPOL

Podobno kot v tujih raziskavah, ki jih navajamo v uvodu k tej analizi, tudi mi ugotavljamo nadpovprečno izobrazbeno strukturo vzorca v primerjavi s splošno populacijo.⁷ Večina, vključenih v raziskavo, ima srednješolsko izobrazbo (54,2%), 28% odstotkov pa dokončano višjo ali visoko šolo. V vzorcu ni bistvenih razlik med spoloma glede na izobrazbeno raven.⁸

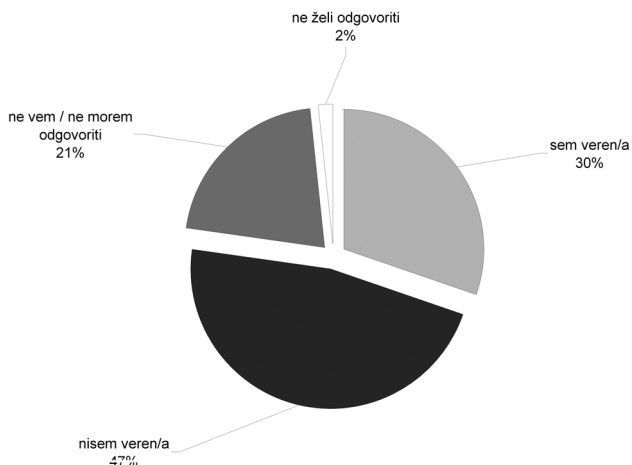
			Spol		Skupaj
			moški	ženski	
Kakšna je vaša izobrazba?	dokončana osnovna šola	%	8,0	10,0	8,7
	dokončana poklicna šola	%	6,6	2,7	5,3
	dokončana srednja šola, gimnazija	%	54,2	56,0	54,8
	dokončana višja strokovna šola	%	8,0	6,7	7,5
	dokončana visoka šola, fakulteta	%	20,1	20,0	20,1
	dokončan magisterij, specializacija	%	2,8	3,3	3,0
	dokončan doktorat	%	0,3	1,3	0,7
Skupaj		%	100	100	100

SLIKA 7: IZOBRAZBENA STRUKTURA GLEDE NA SPOL

⁷ Po podatkih iz Popisa 2002 je v Sloveniji 6,9% ljudi brez dokončane osnovne šole, 26,1% jih ima dokončano osnovno šolo, 54% srednjo, 11,9% visoko ali višjo, magisterij ali doktorat pa 0,9% ljudi. V našem vzorcu dosega v primerjavi s splošno izobrazbeno ravni-jo najvišji odstotek predvsem skupina s končano visoko ali višjo izobrazbo (28%). Glej http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=17.

⁸ $p=0,099$; $df=1$; $sig=0,753$.

Respondentke in respondente smo spraševali tudi, ali so verni. 30% je vernih, medtem ko jih je 47% odgovorilo, da niso verni, 21% se o tem vprašanju ni moglo izreči, slaba 2% anketiranih pa se o tem ni želela izreči.

SLIKA 8: ALI STE VERNI?

Med vernimi je polovica navedla pripadnost rimskokatoliški verski skupnosti, sledita ji evangeličanska in pravoslavna. Skoraj 36% tistih, ki so se izrekli za verne, ne pripada nobeni institucionalizirani verski skupnosti.

		N	%
Kateri verski skupnosti pripadate?	rimskokatoliški	68	50,7
	evangeličanski	4	3,0
	pravoslavni	2	1,5
	drugi nekrščanski verski skupnosti	1	0,7
	nobeni verski skupnosti	48	35,8
	drugo	6	4,5
	ne želi odgovoriti	5	3,7
Skupaj		134	100

SLIKA 9: PRIPADNOST VERSKI SKUPNOSTI

Poglavitni sociodemografski podatki naše raziskave kažejo primerljivo sliko z vzorci gejevske in lezbične populacije v tujih raziskavah (Sandfort 1998). V vzorec smo, na primer, zajeli višji delež gejev kot lezbijk. To seveda nujno ne pomeni, da je v splošni populaciji Slovenije manj lezbijk. Kljub temu, da se tudi drugi raziskovalci praviloma soočajo z manjšim deležem lezbijk v svojih vzorcih, kar lahko govori o večji socialni izoliranosti oziroma nevidnosti lezbijk, ki je posledica strahu pred izpostavljenostjo in socialno stigmatizacijo, moramo del razloga za takšno razmerje iskati tudi v samem procesu vzorčenja. Že v izhodiščni vzorec je bilo namreč zajetih več gejev kot lezbijk, kar je posledično pomenilo, da smo identificirali in aktivirali več »gejevskih« socialnih omrežij, ki sicer niso spolno homogena, a vendarle geji sestavljajo večji del teh omrežij. Razmerje se ni bistveno popravilo niti potem, ko smo aktivno začeli spodbujati tako anketarje kot respondentke in respondente, naj poskušajo k anketiranju pritegniti čimveč lezbijk. S podobnim problemom smo bili soočeni tudi pri oblikovanju fokusnih skupin. Lezbijke so namreč pogosteje kot geji izrazile nepripravljenost sodelovati v skupinskem intervjuju. Kljub vsemu smo imeli v oblikovanju fokusnih skupin večji nadzor nad razmerjem med moškimi in ženskami zaradi razmeroma visokega deleža tistih, ki so bili pripravljeni sodelovati tudi v drugem delu raziskave.

Večina anketiranih ni bila nikoli poročenih in večina jih živi v urbanem okolju (Ljubljana, Maribor). Tuji raziskovalci in raziskovalke koncentracijo gejev in lezbijk v urbanih središčih praviloma pripisujejo večji anonimnosti teh okolij. Tu so namreč možnosti za oblikovanje »homoseksualnega življenjskega stila« večje tako zaradi manjšega socialnega nadzora kot tudi infrastrukture, ki tovrstni življenjski stil podpira. Po naši oceni to velja tudi za naš vzorec. Čeprav jih je le slabih 5% omenilo, da je bil poglavitni razlog za njihovo selitev v urbano središče njihova spolna usmerjenost, je bil v vzorec zajet velik delež mladih, še posebej študentov, ki študirajo ravno v Ljubljani ali Mariboru. Tu začasno bivajo in bodo po končanem študiju potencialno – tudi zaradi spolne usmerjenosti – ostali v urbanem središču.

INTIMNE ZGODBE IN PROTI-ZGODBE IZ VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V ČASU POZNE MODERNE

INTIMNE ZGODBE ...

Pozna modernost je čas pomembnih družbenih sprememb. Preobrazbe se ne dogajajo zgolj na institucionalni ravni, pač pa tudi na ravni individualnega življenja in sebstva. Jasno ločnico med spremembami na eni in drugi ravni je težko začrtati, saj se dogajajo vzajemno. Novi življenjski stili vzpostavljajo nove institucije in sočasno bistveno spreminjajo že obstoječe. Hkrati vplivi sprememb potekajo tudi v nasprotni smeri; obstoječe institucije in tradicionalni vzorci vsakdanjega življenja se upirajo novemu. Giddens ugotavlja, da imajo tradicija, običaji in navade tudi v tem obdobju še vedno pomembno vlogo (1990, 38). Tako smo v pozni modernosti priča pozivom k ohranjanju starega, k varovanju moralnega reda, ki se zdi zaradi teh sprememb vse bolj načet. Nove zgodbe doživljajo svoje nasprotje v starih zgodbah in prek tega se kristalizira družba pozne moderne.

Eden od ključnih segmentov, kjer potekajo omenjene preobrazbe, je vsakdanji svet posameznikov in posameznic. Gre za spremembe, ki jih je Giddens (2000) označil za proces *preobrazbe intimnosti*. Spremembe v intimnih in zasebnih razmerjih so hkrati tesno povezane s procesi individualizacije. Individualizacija je danes neizbežna »usoda«, menijo nekateri družboslovci, ne izbira (Bauman 2001, Beck in Beck-Gernsheim 1999). To pomeni, da se družbeni vplivi na vsakdanje življenje posameznikov in posameznic vse bolj zmanjšujejo, medtem ko se odgovornost za oblikovanje lastne biografije vse bolj prenaša na posameznika. Individualizacija, pravita Beck in Beck-Gernsheim (1999), pomeni, da tradicionalni družbeni odnosi, vezi in prepričanja, ki so nekoč določali življenje ljudi v najmanjših podrobnostih, danes izgubljajo pomen. Giddens (1991) zato govori o refleksivnem projektu sebstva: identiteta posameznika ni več vnaprej določena in zamejena, pač pa je ves čas v procesu nastajanja in raz-

gradnje spričo spreminjajočih se potencialnih identitet. Čas pozne moderne je čas fluidnih in spremenljivih družbenih identitet, ki pa vendarle niso docela neodvisne od družbenega konteksta, od navad, običajev, norm, tradicije, znotraj katerih se pojavljajo.

Vse te spremembe nedvomno pomembno vplivajo tudi na vsakdanje življenje lezbijk in gejev, saj so tudi sami pomemben del teh družbenih procesov, ki jih z novimi, ne-heteroseksualnimi načini življenja in življenjskimi stili tudi soustvarjajo. Aktualno politično vprašanje pravnega urejanja gejevskih in lezbičnih partnerstev je tu zelo zgovorno; nov, v družbi prepoznan življenjski stil je pripomogel k nastanku vrste različnih institucij, ki urejajo ta razmerja (na primer registrirano partnerstvo, kohabitacija, homoseksualne poroke). Vse to hkrati z vrsto drugih družbenih, kulturnih in političnih dejavnikov transformira stare institucije, kot sta nuklearna heteroseksualna družina ali zakonska zveza partnerjev različnega spola. V Belgiji, Kanadi, Španiji in na Nizozemskem so, na primer, tradicionalno razumljeno zakonsko zvezo med moškim in žensko redefinirali in vzpostavili tako imenovano institucijo homoseksualnih porok. Da nove zgodbe ne nadomeščajo starih kar tako, govorijo protesti, ki jih uvajanje tovrstne zakonodaje pogosto spremlja. Prav med nastajanjem tega teksta so časopisi polni novic, kako različne verske skupine in skupine za zaščito tradicionalne družine in vrednot v Španiji organizirajo javne proteste in pohode proti homoseksualnim porokam, ki jih je vlada Joseja Luisa Rodrigueza Zapatera pravkar sprejela.

V procesih preobrazbe intimnosti in reflektivnega projekta sebe, ki nam nalaga, da o tem, kdo smo in kako naj živimo, nepretrgano iz dneva v dan odločamo sami (Giddens 2000), prihaja tudi do korenite demokratizacije medosebnih razmerij. Te vključujejo enakost med partnerji ter obenem svobodo izbire tako v življenjskih stilih kot v obliki partnerskih razmerij. Weeks in drugi zato menijo, da smo priče konvergenci oziroma izginjanju razlik med posameznimi partnerskimi aranžmaji. Izginjajo, na primer, razlike med heteroseksualnimi in homoseksualnimi partnerstvi, saj je poglavitno gonilo, ki poganja vsa partnerstva, iskanje zadovoljujočega razmerja (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 85).

Vse to se je pokazalo tudi v naši raziskavi. Istospolna partnerstva nedvomno prispevajo k opisanim procesom preobrazbe intimnosti

in k rušenja tradicionalnih predstav ter vzorcev vedenja glede intimnega partnerskega življenja in življenjskih stilov. To se, na primer, kaže v rušenju tradicionalnih pomenov institucij, kot je, denimo, družina, saj se v zasebnosti pomeni družine razširjajo tudi na prijateljstva. Še posebej pri gejih in lezbijkah lahko govorimo o »družinah izbire« kot tistih, ki jih ne sestavlja triada mati-oče-otrok, pač pa so to nove družinske skupnosti, v katere so, denimo, vključeni tesni prijatelji. To pa seveda nujno ne pomeni nadomeščanja tradicionalnih družinskih razmerij, ki so, vsaj po izsledkih naše raziskave sodeč, še vedno zelo pomembna v vsakdanjem življenju lezbijk in gejev.

Geji in lezbijke, kaže naša raziskava, hkrati oblikujejo intimna razmerja, ki temeljijo na enakosti, zavezanosti, na konstantnem delu na odnosih in podobno. Iz tega je lepo videti, da gre pri procesih preobrazbe intimnosti ne le za to, da obstaja možnost *individualne* izbire in s tem obstoj pluralnosti, ampak tudi za čedalje večji pomen vzpostavljanja odnosov z drugimi, ki temeljijo na zavezanosti (Finch 1989). *Odnosna paradigma* (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a) kot značilnost intimnega življenja pozne modernosti se tako pravzaprav vzpostavlja v razmerju do svobode izbire. Povedano drugače, ti dve razsežnosti procesov preobrazbe intimnosti se med seboj dopolnjujeta in pogojujeta.

V zadnjih nekaj desetletjih so se možnosti živeti odprto lezbično oziroma gejevsko življenje bistveno povečale z nastajanjem *novih prostorov vsakdanjega življenja* (Bell, Valentine 1995, Valentine 1996). Seidman (2002) meni, da mlade generacije gejev in lezbijk svoje življenje vse pogosteje organizirajo zunaj klozeta. Klozet je namreč oznaka za čas ali obdobje, ko posameznik skriva svojo istospolno usmerjenost. V metaforičnem pomenu si ga lahko zamislimo kot prostor, kjer je posameznik z istospolno usmerjenostjo skrit pred homofobično družbo.⁹

⁹ Izraz izhaja iz angleške fraze »coming out of the closet«, ki označuje razkritje posameznikove spolne usmerjenosti in konec skrivanja svoje istospolne usmerjenosti (dobesedno: priti ven iz omare). V slovenskem jeziku klozet ni zgolj fonetični zapis angleškega izraza »closet«, pač pa v nižje pogovorni slovenščini pomeni stranišče, to pa je seveda prostor, kjer smo praviloma skriti pred zunanjim svetom. Izstop iz klozeta (metaforično: izstop iz stranišča) pomeni razkritje istospolne usmerjenosti. Čeprav v slovenski strokovni literaturi za prevod angleške fraze »coming out (of the closet)« uporabljajo izraz »razkritje«, pa v žargonu gejevske in lezbične skupnosti praviloma uporabljajo poslovenjene različice angleškega termina. Posameznik, ki je v klozetu, je označen kot klozetiran (denimo, ona je klozetirana lezbijka), tisti, ki naredijo razkritje, pa so »avtirani«, včasih je v rabi tudi izraz »avtani« (denimo, avtiral/avtal sem se lansko leto).

Weeks in drugi govorijo o dveh pomembnih dejavnikih, ki smo jim priče vse od osemdesetih let prejšnjega stoletja naprej in ki omogočajo življenje zunaj klozeta. Prvi dejavnik so že omenjeni procesi preobrazbe intimnosti ter družbe v pozni modernosti nasploh. Drugi dejavnik pa je pojav novega diskurza o homoseksualnem življenju, ki se ne omejuje več zgolj na seksualnost in identiteto, ampak premešča poudarek na osebne odnose, prijateljstvo, izkušnje intimnosti, istospolno starševstvo, pravice istospolnih partnerjev in homoseksualne poroke (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 84). V ospredju sodobnega lezbičnega in gejevskega aktivizma tako niso več zgolj pravice, ki se tičejo posameznikov – gejev in lezbijk – pač pa vse bolj vprašanja osebnih odnosov. Homoseksualne poroke ter s tem povezano urejanje partnerskih razmerij in pravic ter vprašanje posvojitve otrok so trenutno v vrhu politične agende gejevskega in lezbičnega gibanja v Evropi in Ameriki.

Novi družbeni konteksti, v katerih lezbijke in geji organizirajo svoje življenje zunaj klozeta, pa niso zgolj uspeh zadnjih dveh, treh desetletij. Korenine teh sprememb, ki danes tako pomembno vplivajo na vsakdanje življenje gejev in lezbijk, je treba iskati mnogo prej, recimo v Nemčiji konec devetnajstega stoletja, kjer se z zavzemanjem Magnusa Hirschfelda začne prva javna agitacija za pravice homoseksualcev in destigmatizacijo te spolne prakse. Še pomembneje so k spremembam in k političnemu organiziranju homoseksualcev prispevale osebne zgodbe lezbijk in gejev samih.

Razkritja istospolne usmerjenosti kot oblike intimnih naracij, ki jih pripovedujejo geji in lezbijke o svojih osebnih izkušnjah ljudem okoli sebe, niso nov fenomen. Svoje prvo mesto so dobile v literarnih in drugih umetniških zapisih, če jih je cenzura spregledala ali pa zgodbo razumela kot fikcijo, morda pomilovanja vredno in nenevarno tedanji morali. Tvrstne zgodbe so se kopičile tudi v medicinskih in psihiatričnih knjigah, ki so pravzaprav, kot trdi Foucault (2000 [1976]), šele konstituirale homoseksualca kot subjekt – kot posameznika s *posebno* seksualno identiteto. Intimne zgodbe o razkritju istospolne usmerjenosti koreniteje prebijajo tišino okoli homoseksualnosti od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej. Takrat se je trdno družbeno dejstvo glede homoseksualnosti začelo rahljati spričo dekriminalizacije te spolne prakse, ki je bila, na primer, v Sloveniji dekriminalizirana leta 1976. Vse več ljudi se je odločalo spre-

govoriti, povedati svojo intimno zgodbo o svojih intimnih občutjih, željah, seksualnih in intimnih izbirah. Zgodbe, ki jih govorimo o sebi, pa so, kot piše Plummer (1995, 144), tesno povezane z moralo in politiko določene družbe. Nove intimne zgodbe pravzaprav implicirajo moralno in politično spremembo. Vsaka zgodba je oblika opomočenja za tiste, ki bi morebiti lahko povedali podobno zgodbo. Intimne zgodbe o razkritju pravzaprav oblikujejo nov »jezik«, s katerim je to zgodbo možno povedati. Na začetku je bil to jezik psihiatrije in medicine, pozneje jezik človekovih pravic in svoboščin. Intimne zgodbe zato nespodbitno implicirajo tudi politično spremembo. Tako kot so zgodbe o posilstvih, nasilju v družinskem krogu, o ilegalnih abortusih in podobnem prebile molk in omogočile feministično politiko, tako so tudi zgodbe o razkritju omogočile lezbično in gejevsko politiko in ne nazadnje organizirano gejevsko in lezbično gibanje od petdesetih let naprej. Tako se zdi, da so prav intimne zgodbe o seksualnosti prispevala k današnji manj togi morali o seksualnosti, ob tem pa so naletele in se še vedno spoprijemajo s protizgodbami, proti-diskurzi, ki si prizadevajo ohraniti moralo, temelječo, na primer, na tradicionalnih religioznih predpostavkah in prepričanjih.

... IN PROTI-ZGODBE

Zgornji opisi družbenih sprememb v pozni modernosti so, če ne upoštevamo družbenega konteksta, lahko zelo zavajajoči. Že mogoče, kot ugotavljajo teoretiki, da se družbeni vplivi na vsakdanje življenje posameznikov in posameznic vse bolj zmanjšujejo. A to ne pomeni, da jih je moč popolnoma prezreti. Na vsakdanje življenje lezbijk in gejev namreč še kako pomembno vpliva dejstvo, da živijo v družbi, kjer je heteroseksualnost še vedno prevladujoča norma. Teoretiki queer zato govorijo o heteronormativnosti, o heteroseksualnosti kot o domnevno univerzalni normi. Ta se v obliki različnih »proti-zgodb«, kot sta na primer homofobija in nasilje nad geji in lezbijkami, pomembno vpisuje v izkušnjo vsakdanjega življenja lezbijk in gejev.

Heteroseksualnost je norma, ki je vpeta v tako rekoč vse pore življenja v sodobni družbi. Čeprav se nam zdi, da o heteroseksualnosti

lahko govorimo samo v povezavi s spolnostjo, to normativno predpostavko lahko identificiramo tudi v številnih drugih (neseksualnih) vidikih vsakdanjega življenja. Predpostavka o heteroseksualni identiteti je ne nazadnje posredno vpeta tudi v odnose med ljudi, pa naj gre za poslovne ali prijateljske odnose, za odnos med staršem in otrokom ali med učiteljem in učenci. Hkrati je ta predpostavka tako samoumevna, da nas s svojo vseprisotnostjo zaslepi in je zato pravzaprav ne opazimo. Podobno kot Butler (2001 [1990]) ugotavlja za spol, ki se kot koherentna in fiksna kategorija vzpostavlja s stalnim ponavljanjem stilizacije telesa, kar začrta podobo o »naravnem telesu«, ki »po naravi« odraža določeno spolno identiteto (moškost ali ženskost), tako se tudi heteroseksualizacija družbe vzpostavlja prek konstantnega ponavljanja performansa heteroseksualnosti. Seidman (2002) zato klozet označuje kot obliko družbene izolacije in prilagoditve heteroseksualni prevladi. Ta namreč implicira občutja sramu, strahu in krivde za vse, ki jih ni mogoče umestiti v heteroseksualni imaginarij. Klozet je tako pravzaprav oblika upravljanja s stigmatizirano identiteto (Goffman 1990 [1959]). Eve Kosofsky Sedgwick (1993 [1991], 46) slikovito ugotavlja, da zaradi prožnosti heteroseksualne predpostavke okoli istospolno usmerjenih ljudi vedno znova rastejo novi zidovi, celo takrat, ko dremajo. Klozet je po njenem mnenju opredeljujoča struktura zatiranja gejev in lezbijk. Prav zato je, meni Valentine (1996, 138), naturalizacija lastne heteroseksualnosti znak posameznikove nezmožnosti videti sebe kot Drugega. Nezmožnost dojeti svojo heteroseksualnost kot *drugačno* je dejanje, ki ima svoj pomen in ki v smislu performativnosti vedno znova vzpostavlja heteroseksualizacijo tako fizičnega prostora kot tudi družbenih razmerij med ljudmi.

Heteroseksualnost je torej institucionalizirana kot oblika prakse in odnosov. Kaže se kot nekaj naravnega, normalnega, fiksnega in stabilnega. Prek nje razumemo, vrednotimo in vidimo tako rekoč vse vidike družbenega življenja. Richardson (2000, 20) dodaja, da je prav heteroseksualni par okvir, znotraj katerega družba interpretira in razume samo sebe. Razkritja zato ne moremo definirati kot enkratno dejanje, pač pa je razkritje pravzaprav nikoli končan proces. Posameznik namreč vedno znova vstopa v nova družbena razmerja, ki so opredeljena s *heteronormativnostjo* in zato zahtevajo posameznikovo razkritje.

Koncept *heteronormativnosti* v dobršni meri odgovori na vprašanje o nujnosti razkritja homoseksualne identitete, ki se pogosto pojavlja v javnem popularnem diskurzu. Utemeljevanje je približno takšno: »Zakaj morajo homoseksualci s takim pompom razglašati svojo spolno usmerjenost, če pa heteroseksualci tega ne počnejo? Nihče ne razkrije svoje heteroseksualne orientacije.« Gre za navidezno liberalno in strpno pozicijo: seksualnost je stvar zasebnosti in tam naj tudi ostane. Tovrstna utemeljitev seveda spregleda zaslepljujočo očitnost heteroseksualnosti v družbi, zaradi česar razkritje v smislu razgrnitve nečesa, kar je bilo prej skrito, ni potrebno. Heteroseksualnost je jasna, ko vidimo moškega in žensko, ki se na ulici držita za roke, jasna je, ko v krogu prijateljev razpravljamo o svojih ženah ali možeh, jasna je, ko na mizo v pisarni postavimo sliko svoje družine ali ko v trgovinah in revijah reklamni plakati ženske nagovarjajo, naj kupijo nov parfum, ker je všeč moškim. Heteroseksualnost je hkrati pričakovana in samoumevna, zato je torej implicitna predpostavka tudi v drugih družbenih situacijah in kontekstih. Bolj ko je heteronormativnost samoumevna, večja je potreba po razkritju ne-heteroseksualne identitete.

OSEBNA IN DRUŽBENA IDENTITETA

Identitete danes niso več vnaprej dane in fiksne, ampak se spreminjajo časovno in kontekstualno. Na oblikovanje in spreminjanje osebne identitete vplivajo tudi čedalje bolj kompleksni družbeni konteksti. Tako je gejevska oziroma lezbična identiteta le ena od premis v oblikovanju osebne identitete. Tudi v naši raziskavi smo v izhodišču izhajali iz ideje o pluralnosti identitet, kar pomeni, da *lezbijke in geji niso uniformna oziroma monolitna družbena skupina*, ampak da to družbeno skupino sestavljajo posamezniki in posameznice z različnimi življenjskimi stili, situacijami ter številnimi drugimi identitetami. Izsledki raziskave so to tudi potrdili, čeprav je jasno, da je v oblikovanju osebne identitete istospolna usmerjenost kot družbena identiteta močno zaznamovala osebne identitete gejev in lezbijk kot posameznikov in posameznic. Do zaznamovanosti prihaja predvsem zaradi heteronormativnega okolja, v katerem te identitete nastajajo in kjer so še vedno do določene mere stigmatizirane. Zdi se, da je tu moč govoriti o neizbežnem razmerju med osebno in družbeno iden-

titeto. Čeprav teoretiki poudarjajo, da je vpliv družbe na življenje posameznikov čedalje manjši, je družbeni okvir še vedno tisti, ki pomembno določa vsakdanje življenje. To lahko vidimo prav pri vsakdanjem življenju lezbijk in gejev, ki sicer v kontekstu preobrazbe intimnosti oblikujejo nove ne-heteroseksualne načine življenja in s tem podirajo tradicionalne vzorce intimnega, partnerskega in družinskega življenja, vendar je ta »svoboda« izbire in možnosti nezogibno pogojena s širšim družbenim kontekstom. Zdi se, da lahko o večji svobodi izbire govorimo le tam, kjer heteronormativnost postopoma izgublja pomen. Posledično to pomeni, da je v teh okoljih opazno tudi, da se zmanjšuje nasilje nad geji in lezbijkami ter homofobija nasploh, s čimer postaja čedalje šibkejši tudi vpliv družbenega konteksta na vsakdanje intimno življenje lezbijk in gejev. Za Slovenijo pa lahko rečemo, da ti procesi potekajo zelo počasi in postopoma, saj smo še vedno, kot smo poudarili v uvodu, priče visoki stopnji homofobije ter nasilja nad geji in lezbijkami.

Izsledki naše raziskave kažejo specifično dvojno situacijo, ko imamo na eni strani opraviti s pritiskom heteronormativnosti, na drugi strani pa s procesom privatizacije vsakdanjega življenja lezbijk in gejev. Ti zaradi pritiska heteronormativnosti izkazovanje svoje istospolne usmerjenosti pogosto zamejijo na varen zaseben prostor, medtem ko se zdi, da v javnem prostoru, ki ga opredeljuje heteronormativnost, ni prostora za znake homoseksualnosti.¹⁰ Navkljub prej omenjenim tezam o oblikovanju življenja zunaj klozeta, v raziskavi ugotavljamo, da geji in lezbijke v Sloveniji še vedno ne vzpostavljajo svojega vsakdanjega življenja zunaj klozeta na vseh ravneh družbenega življenja. Raziskava namreč nakazuje, da se lezbijke in geji v vsakdanjem življenju nedvomno še vedno zapirajo v zasebne kroge prijateljev, vse pogosteje in predvsem mladi pa tudi v krog izvorne družine, kjer lahko živijo zunaj klozeta. Izvorna družina je sicer pogosto še vedno prostor, kjer se lahko heteronormativnost,

¹⁰Tu javnega prostora/javnosti ne enačimo z javnostjo kot političnim konceptom. Pojem javnosti v pomenu političnega koncepta se je namreč rehabilitiral tudi zaradi vzpostavitve tako imenovanih nasprotnih javnosti, kjer GLBT ali *queer* nasprotno javnosti igrajo pomembno vlogo. Ko govorimo o heteronormativnosti javnega prostora, s tem mislimo na prevladujoči javni prostor ali *mainstream* družbeni prostor. Konkretnije lahko rečemo, da so s heteronormativnostjo označene ulica, nakupovalni centri, središča etabrirane kulture in podobno. Glej več o javnostih in protijavnostih v Pajnik 2005.

homofobija in nasilje izražajo na različne načine, od zavračanja gejev in lezbijk, psihičnega ali celo fizičnega nasilja do tega, da se osebni stiki pretrgajo ali vzpostavi tako imenovani prozorni klozet. S prozornim klozetom označujemo tiste (družinske) situacije, kjer se lezbijke in geji, na primer, pred svojo ožjo družino razkrijejo, vendar se o tem ne govori in to ostane »družinska skrivnost«. Ta skrivnostnost tako še naprej ovira osebna razmerja v družini.

Grožnja nasilja v javnem prostoru botruje privatizaciji vsakdanjega življenja gejev in lezbijk. V javnem prostoru, kaže naša raziskava, lezbijke in geji prevzamejo določeno mero mimikrije, s katero se želijo zavarovati pred možnim nasiljem, ki so ga, recimo, na ulici lahko deležni, če se s svojim partnerjem oziroma partnerko držijo za roke. Javni prostor v tem pogledu ohranja močne okvire heteronormativnosti, kjer so vsi znaki homoseksualnosti še vedno močno stigmatizirani ali z uporabo nasilja zatrti. Javni prostor je tisti prostor, kjer lezbijke in geji v Sloveniji prav gotovo le stežka organizirajo svoje življenje zunaj klozeta.

RAZKRITJE ISTOSPOLNE USMERJENOSTI

Intimne naracije o razkritju istospolne usmerjenosti danes niso več vselej omejene zgolj na ozek krog »pomembnih drugih«. Zdi se, da se razkritja dogajajo povsod: ne samo v družini, pač pa tudi na delovnem mestu, v politiki, na televiziji, v javnosti. Prav to daje občutek, da je danes gejev in lezbijk več, kot jih je bilo nekoč. Ne glede na statistično resničnost ali neresničnost te trditve je dejstvo, da je danes več lezbijk in gejev, ki so pripravljeni govoriti o svojih intimnih izbi-rah, ki so pripravljeni povedati svojo *novo* intimno zgodbo in niso, kot nekoč, pripravljeni o tem za vsako ceno molčati ali *de facto* živeti družbeno pričakovane intimne zgodbe. Vse to odpira javne razprave, preprašuje družbene norme, spreminja kulturo, vzpostavlja prostor, kjer je take zgodbe moč slišati, spreminja in napoveduje novo moralo, implicira politične spremembe in ne nazadnje, kot pišemo v prejšnjem poglavju, v nasprotovanjih, pogosto v obliki (homofobičnega) nasilja, dobivajo svoj upor, svojo proti-zgodbo.

Coming out ali razkritje ima več pomenov. Lahko ga razumemo v političnem pomenu boja za enakopravnost. Gre za intimne naracije z močnim političnim nabojem. Vsaka taka naracija vzpostavlja novo obliko bivanja; prav razkritje omogoči prostor za vzpostavitev nove identitete, nove skupnosti in posledično tudi prostor za zahtevo pravic. Družbeni heteronormativni kontekst, ki zavira in otežuje proces razkritja, so pravzaprav proti-naracije, saj ima vsaka zgodba svoje nasprotje, svojo staro, tradicionalistično zgodbo (Plummer 1996a). Novim oblikam družinskih skupnosti (na primer, istospolne družine) se tako postavljajo nasproti zgodbe o družinskih vrednotah, ob zgodbah, ki dekonstruirajo moškost in ženskost kot družbeno fikcijo, se vzpostavljajo zgodbe o naravi in biološki pogojenosti moškosti in ženskosti ter podobno.

V psihološkem smislu pomeni razkritje za posameznika konec izdatnega vlaganja energije v dvojno življenje. Geji in lezbijke so na-

mreč izpostavljeni različnim oblikam vedenj (homofobija) in vrednotenj (heteroseksizem) znotraj družine in družbe, ki diskvalificirajo in obsojajo homoseksualnost. To vzpostavlja istospolna občutja kot nesprejemljiva, zato, kot ugotavlja Drescher (2004), posamezniki ta občutja poskušajo ločiti od sebstva in jih hkrati prikriti pred drugimi. Drescher se tu opira na Sullivanov (1956, v Drescher 2004) koncept selektivne nepozornosti, ki označuje tiste nepatološke procese, s pomočjo katerih vzpostavljamo obvladljivost vsakdanjega življenja. Gre za to, da določen del informacij, ki nas v vsakem trenutku bombardirajo, odmislimo. Na ta način lezbijke in geji pred razkritjem lahko potiskajo v stran homoseksualna občutja in se s tem izognejo informacijam, ki bi sicer povzročale določeno mero tesnobe. Šele razkritje lahko preseže sovraštvo do sebe, občutke manj-vrednosti, strah, nelagodje, polovične resnice in podobno – vse to so namreč lahko posledice nesoočenja z lastno homoseksualnostjo. Šele razkritje v psihološkem pomenu – v smislu lastnega priznanja in priznanja drugim – lahko vzpostavi občutek lastne vrednosti in zmožnost bolj odprtih odnosov s pomembnimi drugimi, saj razkritje vpliva tako na posameznikovo percepcijo sebe kot tudi njegovih ali njenih odnosov z drugimi ljudmi.

V sociološkem pogledu ima razkritje ali izstop iz klozeta pomen kot specifični vzorec družbenega zatiranja/etiketiranja določene skupine posameznikov in posameznic s specifično ne-heteroseksualno identiteto. Klozet tako lahko opredelimo kot prostor med družbeno heteronormativnostjo in internalizirano homofobijo. Posameznik je razpet med pričakovano in ekskluzivno oziroma prisilno heteroseksualnostjo (Rich 1993 [1979]) in na drugi strani homofobični predstavi, ki jih na različne načine ponotranjimo v procesu socializacije. Razkritje ima tako pomembno mesto v procesu posameznikove reinterpretacije in redefinicije svoje lastne stigmatizirane identitete.

▣BLIKOVANJE HOMOSEKSUALNE IDENTITETE

V psihologiji, pa tudi v sociologiji, so v okviru razprav o homoseksualni identiteti znotraj tradicije družbenega konstruktivizma (simbolični interakcionizem, teorije etiketiranja in podobno) od sedemdesetih let prejšnjega stoletja naprej nastajali različni modeli oblikova-

nja homoseksualne identitete. Ti pojasnjujejo, kakšna je idealnotipska pot posameznika, ki je na eni strani soočen z družbenimi pričakovanji o razvoju heteroseksualne spolne identitete (prisilna heteroseksualnost), na drugi strani pa s svojimi občutji, ki ne ustrezajo omenjenim pričakovanjem (Dank 1971, Cass 1979, Ponce 1978 in 1998, Troiden 1988, Plummer 1996). Modeli, ki so v svojem bistvu interakcionistični, opisujejo tri poglobitve tematike: posameznikova občutja/razmišljanja o lastni istospolni usmerjenosti, vzpostavljanje teh občutij v identiteto in prevzem identitete, ki postane pomembna referenčna točka v posameznikovem življenju (La Placa 2000, 10). Kritiki omenjenih modelov opozarjajo, da ti nezadostno tematizirajo vprašanja spola, etničnosti, razredne pripadnosti, kulture in podobno, kar vse lahko ima pomemben vpliv na proces oblikovanja homoseksualne identitete (Savin-Williams 2005, 75-81). Queer teoretiki in teoretičarke hkrati opozarjajo, da modeli oblikovanja homoseksualne identitete predpostavljajo linearne prehode skozi različne faze in zato dajejo zavajajoč vtis, da oblikovanje in sprejetje homoseksualne identitete poteka s preprostim napredovanjem od začetne stopnje h končni, fiksni in nespremenljivi identiteti. V kontekstu razumevanja identitet kot fluidnih ugotavljajo, da je seksualna identiteta ves čas v nastajanju, da gre torej za kontinuiran proces nenehne produkcije seksualnih identitet, ki so vedno znova posledica družbenih, političnih in zgodovinskih kontekstov, v katerem nastajajo. Posamezniki tako spreminjajo identiteto, dvomijo o njej, prevzemajo alternativne identifikacije in podobno. Zagovorniki modelov pa, nasprotno, ugovarjajo, da večina ljudi svojo seksualno identiteto razume kot razmeroma stabilno v vsem svojem življenju in zato ta ni tako topljiva, kot predvideva poststrukturalistična analiza. Na tem mestu se ne bomo spuščali globlje v to razpravo, poudarimo naj le po našem mnenju pomembnost in relevantnost kritike linearnega procesa v oblikovanju homoseksualne identitete, ki predvideva fiksno identiteto kot končni produkt. Ko govorimo o seksualnosti, se zdi smiselno razločevati med seksualno *orientacijo*, seksualnim *vedenjem* in seksualno *identiteto*. Ta tri področja seksualnosti so namreč pogosto obravnavana kot monolitna celota, kar povzroča napačno tolmačenje (in pričakovanja), da med temi tremi ravnemi obstaja konsistentnost. Savin Williams (2005, 28-29) tako opozarja, da sta predvsem seksualno vedenje in identiteta, manj pa

orientacija predmet zavestnih odločitev in zato fluidna skozi čas. Seksualna orientacija, pravi, vpliva, vendar je pogosto neodvisna od seksualnega vedenja in seksualne identitete. Tisti, ki imajo istospolne seksualne izkušnje ali jih kontinuirano prakticirajo, sebe nujno ne definirajo za homoseksualce. Hkrati tudi seksualne orientacije ne moremo ozko razdvojiti v dve fiksni skupini – homoseksualna in hetero-seksualna – pač pa tudi tu obstaja določena stopnjevitost, ki jo je ne nazadnje nakaz že Kinsey (1948), za njim pa še vrsta avtorjev.¹¹

La Placa (2000, 27) nadalje opozarja, da sta v modelih oblikovanja homoseksualne identitete hkrati obravnavana dva sicer ločena procesa; gre za individualne in skupinske vidike oblikovanja identitete. Prvi opisuje prepoznavanje in sprejetje homoseksualnih občutij na individualni ravni, drugi pa soočenje z družbeno stigmo, ki je pripeta homoseksualnosti, in sprejetjem dejstva, da je posameznik del zatirane družbene skupine. Posledica nekritičnega skupnega obravnavanja dveh sicer ločenih procesov je predstava, da tisti geji in lezbijke, ki niso politično aktivni v, na primer, gejevski in lezbični skupnosti, niso v popolnosti sklenili procesa oblikovanja identitete.

V osnovi lahko govorimo o štirih fazah oblikovanja homoseksualne identitete (Troiden 1988). Prva faza je stopnja senzibilizacije, ki ponavadi nastopi v času pred puberteto. Takrat so pridobljene določene družbene izkušnje, zavestni in polzavestni momenti, ki posameznika navedejo k temu, da samega sebe dojema kot potencialno homoseksualnega. Tovrstni momenti nastopijo v času splošnega procesa konstrukcije seksualnih pomenov. Plummer (1996a) govori o socialnih, emocionalnih in genitalnih izkušnjah, ki navajajo posameznika k razmišljanju o njegovi potencialni homoseksualnosti. V praksi to pomeni neskladje z binarno spolno matrico in s tem povezanimi netipičnimi spolnimi interesi (socialne izkušnje), čustvena naveza-

¹¹Kinsey (1948) je seksualnost razdelil na kontinuum, sedemstopenjsko lestvico od izključne heteroseksualnosti do izključne homoseksualnosti. Čeprav so njegovo shemo uporabljali tako za določitev seksualne orientacije kot tudi vedenja in identitete, je Kinsey kontinuum zasnoval na temelju seksualnih izkušenj svojih respondentk in respondentov. Točka 0 pomeni ekskluzivno heteroseksualno vedenje, 1 večinsko heteroseksualno vedenje in le izjemoma homoseksualno, 2 večinsko heteroseksualno vedenje in homoseksualno vedenje, ki se ne pojavi zgolj izjemoma. Točka 3, ki so jo pogosto razlagali kot točko biseksualnosti, označuje tako heteroseksualno kot homoseksualno vedenje. Točka 4 in 5 in 6 pa so preslikava točk 0, 1 in 2, le da je tu poudarjeno homoseksualno vedenje.

nost na isti spol (emocionalne izkušnje) in spolna navezanost na isti spol (genitalne izkušnje). Ob tem je potrebno posebej poudariti, da vse te izkušnje niso odgovor na vprašanje, zakaj je nekdo homoseksualen, niti niso nujen ali zadosten pogoj za razvoj homoseksualne identitete. Gre le za naknadno tolmačenje posameznikovih občutij, ki jih ta umesti v stereotipne družbene predstave o moškosti in ženskosti oziroma v pomene transgresije ozko postavljenih opredelitev spolov. Transgresija »prave« moškosti oziroma »prave« ženskosti je v zahodnih družbah razumljena in konstituirana kot »znak homoseksualnosti«, to pa hkrati konstituira tudi naše dožemanje tistega, kar razumemo kot homoseksualnost. Binarna spolna matrica kot oblika družbenih pričakovanj ali kot del heteronormativnosti namreč pomeni, da svet razumemo kot razdeljen na dva fiksna »biološka« spola (moški in ženska), iz tega pa potem izpeljujemo tudi družbene konsekvence, ki pa so najpogosteje razumljene v esencialističnem pomenu. Biološki moški »po naravi« razvije moškost in je »po naravi« seksualno zainteresiran za nasprotni spol. Vse to so implikacije njegovega spola, ki pa je lahko docela arbitrarno določen, denimo, v primeru dvospolnikov. Ponse (1978) slednje opisuje kot »heteroseksistični princip konsistentnosti«, ki povezuje seksualne vloge, spolno identiteto in vlogo, izbiro seksualnega objekta in seksualno identiteto. To pomeni, piše Ponse, da lezbijka sploh ni *prava* ženska, saj je njena spolna identiteta v konfliktu z njeno seksualno identiteto. Ta konflikt je zato razrešen s stereotipom o možači kot »pravi lezbijki«.

Odstopanje od principa konsistentnosti (Ponse 1978), prisilne heteroseksualnosti (Rich 1993 [1979]), binarne spolne matrice (Devor 1987) ali heteroseksistične matrice (Butler 2001 [1990]) je torej v popularnih predstavah, v medijih in vsakdanjem diskurzu v zahodnih družbah razumljeno kot znak (potencialne) homoseksualnosti. To posamezniku, ki se sooča s homoseksualnimi občutji, ponavadi služi kot okvir za potrjevanje oziroma zavrnitev lastnih občutij. V tem pomenu imajo tovrstne popularne stereotipne podobe o feminiziranih moških in možatih ženskah realne posledice. Definicija prave moškosti je namreč negacija feminiziranega vedenja. Tisti, ki tem družbenim pričakovanjem ne ustrezajo, lahko izgubijo privilegij pravega moškega in so označeni za homoseksualce. Te družbene kategorizacije torej delujejo kot resnične v smislu posledic, na njih pa ni nič objektivnega, kar bi lahko veljalo kot vzrok za razvoj določene se-

ksualne orientacije/identitete. Z drugimi besedami, v družbenih predstavah o pravi moškosti in ženskosti ni nič resničnega v smislu biološke determiniranosti, pač pa so resnične posledice – na primer v obliki stigmatizacije – za tiste, ki družbenim opredelitvam prave moškosti in ženskosti ne ustrezajo ali ne želijo ustrezati. Na tem mestu naj zgolj omenimo Heckertovo (2004) poststrukturalistično kritiko seksualne orientacije, ki pojasnjuje, da so naše najrazličnejše seksualne želje, prakse, spolno vedenje in interesi – torej tisto, kar Plummer (1996a) označuje s socialnimi, emocionalnimi in genitalnimi izkušnjami – prekodirane v dva prepoznavna tipa: homoseksualna orientacija ali heteroseksualna orientacija. To pri naslednjem koraku pomeni družbena pričakovanja in pritiske k skladnemu vedenju glede na omenjeni kategoriji oziroma stigmatizacijo v primerih, ko posameznik ne ustreza omenjeni klasifikaciji ali se ji upira. Seksualna orientacija, piše Heckert, je oblika organizacije, ki posameznike usmeri (*orientira*) k »imeti določeno seksualno željo«. Posamezniki torej nimajo (si ne lastijo) seksualne orientacije, pač pa so pravzaprav seksualno *orientirani* (usmerjeni k določeni seksualnosti). Seksualna orientacija je tako sistem organiziranja, čigar posledice krepijo sam obstoj sistema (Heckert 2004, 258-9). Tako bi lahko trdili, da so posamezniki zaradi specifičnih socialnih, emocionalnih in genitalnih izkušenj v otroštvu in s spoznavanjem družbenih kategorij »homoseksualnost«, »heteroseksualnost« (in pogojno »biseksualnost«) *usmerjeni* k temu, da prevzamejo določeno seksualno identiteto, da se prepoznajo v tej identiteti in da se vedejo v skladu s to identiteto.

Plummer (1996a) ugotavlja, da je tisto, kar homoseksualnost ločuje od običajnosti, posledica družbenega odziva na tovrstno vedenje. Homoseksualno vedenje je namreč pogosto označeno za deviantno. Značilnosti istospolnih izkušenj so torej odvisne od družbenega konteksta, v katerem se pojavljajo. »Zatorej, možno je,« piše Plummer, »da homoseksualci izkazujejo patološko vedenje, da so promiskuitetni, pretirano feminilni in tako naprej. A če je to res tako (in domnevam, da resnica ponavadi ni taka), potem razlage ne moremo iskati v homoseksualni izkušnji *per se*, pač pa v sovražnih reakcijah, ki jo obkrožajo in vodijo do, na primer, samorazvrednotenja in obupa ter ogrožajo stabilne odnose« (Plummer 1996, 65).

PRVA RAZMIŠLJANJA
O HOMOSEKSUALNOSTI

Miha¹² je star 38 let in skupaj s partnerjem živi v svojem stanovanju. Ožji družinski člani njune zveze na začetku niso sprejeli, sčasoma pa sta postala del družine. S sprejemanjem svoje homoseksualnosti je imel velike probleme. Kriza identitete ga je prisilila celo k temu, da se je preselil v drugo državo, v večje urbano središče, kjer je lahko manj obremenjen s pričakovanji ožje družine in vaškega okolja raziskoval svojo seksualnost. Pravi, da se je s svojo seksualnostjo prvič soočil tako, da je v slovarju tujk prebral, kaj pomeni homoseksualnost. Takrat je bil star 12 let.

»Potem je trajalo kakšno leto, da sem s temi občutki začel živeti, a takrat se še nisem sprejel. Odraščal sem v katoliški družini, kjer so bile zadeve precej potlačene in zelo stereotipizirane.« (Miha, 38)

V času med koncem osnovne šole in začetkom srednje šole je bil popolnoma razklan in soočen z velikim razcepom med svojimi željami in pričakovanji okolice.

»To me je izredno krhalo, izredno tlačilo, izredno sem bil frustriran.« (Miha, 38)

Nasprotno od Miha se Gabrijel, eden od starejših udeležencev fokusnih skupin, negativnih konotacij, ki jih družba pripisuje homoseksualnosti, sprva sploh ni zavedal. Šele v prijateljski skupini je iz konteksta razbral, da »biti peder« ne more biti nekaj pozitivnega. Tako v šoli kot v družini o homoseksualnosti ni slišal ničesar.

»Meni ni bilo nič jasno. Takrat sem bil star 15 let. Dokler nisem dobil družbe in se začel družiti z njimi in so govorili pedri gor, pedri dol, pedri levo, pedri desno. Takrat sem že imel neke odnose s fanti. Skupaj smo se igrali intimne igrice. In takrat mi je postalo jasno: verjetno ni preveč dobro, da o tem veliko govoriš in to poudarjaš.« (Gabrijel, 40)

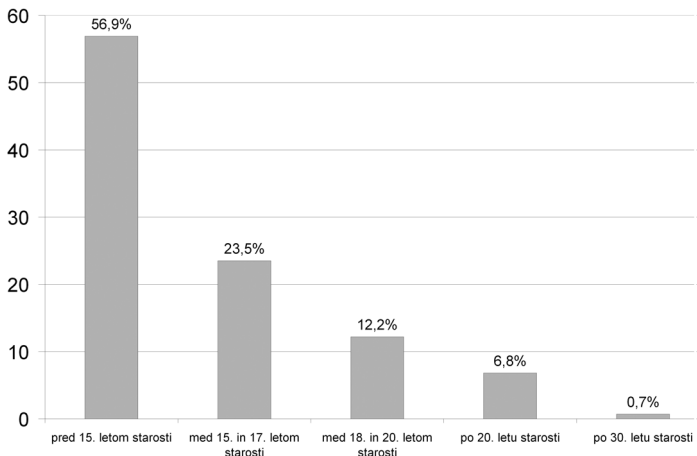
¹²Izjave udeležencev in udeleženk fokusnih skupin smo iz pogovornega jezika prevedli v knjižno slovenščino, pri tem pa pazili, da se pomen in različni odtenki izjav niso spremenili. Vsa imena, ki jih omenjamo, so izmišljena. Pri tem uporabljamo izmišljena imena, ki so si jih v procesu izvajanja fokusnih skupin geji in lezbijke izbrali sami. Ime smo spremenili le pri dveh udeleženkah fokusa, ker je ena od njih uporabila svoje pravo ime, druga pa ime, ki si ga je pred njo izbrala že druga udeleženka. Številka ob imenu na koncu citatov pomeni starost udeleženca ali udeleženke fokusnih skupin.

Odsotnost relevantnih informacij, ki jih (ne) posredujejo agenti primarne in sekundarne socializacije, prispeva k zakasnelim interpretacijam lastnih občutij kot homoseksualnih. Visoko stereotipizirane podobe o posameznikih, ki ne ustrezajo prej omenjeni binarni spolni matrici, prispevajo k procesu internalizacije homofobije in posledično sovraštva do samega sebe.

»Na začetku, ko si sam s seboj, zaradi vseh zgrešenih informacij, pomanjkanja informacij iz okolja, iz šole, iz družine ... začneš izvajati sam nad sabo zelo hudo obliko nasilja. Četudi bi me pretepli, ne verjamem, da bi bila to tako huda oblika nasilja, kot sem jo sam nad seboj izvajal nekaj let.«

(Matjaž, 25)

Tako kot kažejo podobne raziskave v tujini, tudi naša potrjuje, da večina lezbijk in gejev o svoji (potencialni) homoseksualnosti začne razmišljati pred 15. letom starosti, najverjetneje na osnovi omenjenih treh tipov socialnih, emocionalnih in genitalnih izkušenj ter posledičnega *orientiranja* oziroma usmerjanja k seksualni orientaciji kot identitetnemu označevalcu.

SLIKA 10: KDAJ STE PRVIČ ZAČELI RAZMIŠLJATI O SVOJI (POTENCIALNI) HOMOSEKSUALNOSTI?

Podatki kažejo, da so moški prej začeli razmišljati o svoji potencialni homoseksualnosti kot ženske. Zdi se, da imajo moški v manjši meri kanale – ali jih sploh nimajo – po katerih bi lahko izražali svoje emocionalne potrebe, zato naredijo neustrezne prehode od čustvenosti k seksualnosti. Vsako čustveno razmerje med dvema fantoma je tako skorajda brez izjeme preinterpretirano v seksualne kontekste in pomene, medtem ko se zdi, da so tovrstna razmerja med dekleti družbeno sprejemljiva, mogoča in pogosto postavljena zunaj konteksta seksualnosti. Moški so hitreje opremljeni z besednjakom, ki omogoča samoidentifikacijo s homoseksualno identiteto (čustveni odnos med dvema fantoma je nujno razumljen v seksualnem pomenu), medtem ko so lezbična občutja lahko dolgo razumljena, lahko pa tudi reducirana zgolj na emocionalne prijateljske odnose. Kljub statistični značilnosti razlik med spoloma pri prvih razmišljanjih o potencialni homoseksualnosti pa je vseeno potrebno poudariti, da je več kot polovica moških in nekaj manj kot polovica žensk iz vzorca o svoji potencialni homoseksualnosti začela razmišljati pred petnajstim letom starosti.¹³ Hkrati lahko ugotovimo, da je za mlajšo generacijo značilno, da prej razmišlja o svoji istospolnih občutjih kot starejše generacije. Mlajše generacije so bile namreč v manjši meri postavljene v družbene kontekste, v katerih ni obstajala ideja in vedenje o homoseksualnosti.

KRIZA IDENTITETE IN ODGOVORI NANJO

Predstave o mogoči istospolni usmerjenosti povzročajo disonanco s prej obstoječo samopodobo in predvsem z večinskimi družbenimi pričakovanji, kar navaja k drugi fazi v oblikovanju identitete: h krizi identitete. Krizo identitete pa ne povzroča samo spreminjajoča se percepcija samega sebe ter potencialne izkušnje tako heteroseksualnega kot homoseksualnega vedenja, pač pa tudi s homoseksualnostjo povezana stigma in ne nazadnje pomanjkljive informacije o (homo)seksualnosti. Naša raziskava je, na primer, pokazala, da homoseksualnost ni pogosta tema družinskih pogovorov, niti vsebina šolskih kurikulumov. 76% gejev in lezbijk, vključenih v vzorec, je namreč potrdilo, da se njihovi starši v času odraščanja in šolanja z

¹³p=15,933; df=1; sig=0,000.

njimi niso pogovarjali o homoseksualnosti ali pa le zelo malo. Pri mlajših generacijah je opazen trend pogostejšega pogovarjanja o homoseksualnosti v okviru družine v času njihovega odraščanja, vendar je glavnina teh pogovorov še vedno uvrščena v kategoriji »zelo malo« in »malo«. Razlike so statistično značilne.¹⁴

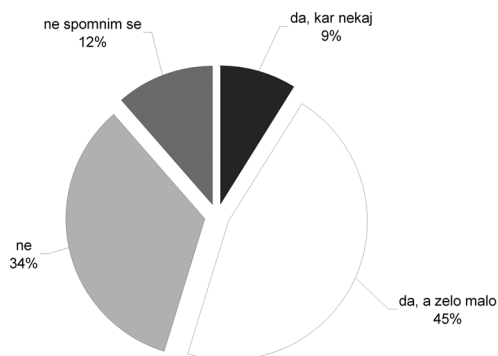
			Prosimo, ocenite na lestvici od 1 do 5, koliko so se vaši starši v času vašega odraščanja in šolanja z vami pogovarjali o homoseksualnosti.						Skupaj
			1 zelo malo	2	3	4	5 zelo veliko	nič	
Starost	16 do 20 let	%	22,5	20,0	15,0	7,5	0	35,0	100
	21 do 25 let	%	29,1	17,9	3,3	1,3	0	48,3	100
	26 do 30 let	%	21,2	15,0	11,5	0,9	0	51,3	100
	31 do 40 let	%	23,0	8,0	4,4	1,8	0,9	61,9	100
	41 let in več	%	23,1	0	7,7	0	0	69,2	100

SLIKA 11: POGOVORI O HOMOSEKSUALNOSTI GLEDE NA STAROSTNE RAZREDE

Malo se o homoseksualnosti govori tudi pri pouku v osnovnih in srednjih šolah. 45% vprašanih je povedalo, da v šoli o homoseksualnosti niso govorili ali pa se tega ne spomnijo. Približno toliko jih pravi, da so o homoseksualnosti v šoli govorili malo. Dostopnost informacij o homoseksualnosti v šoli je seveda pogojena s posameznimi generacijami. Najmlajši pogosteje omenjajo, da so o homoseksualnosti v šoli govorili »kar nekaj«, in nasprotno, starejše generacije poudarjajo, da v šoli o homoseksualnosti niso govorili.

¹⁴ p=3,889; df=5; sig=0,002.

RAZKRITJE ISTOSPOLNE USMERJENOSTI

SLIKA 12: KOLIKO STE V ŠOLI GOVORILI O HOMOSEKSUALNOSTI?

Ugotovitev, da se starši s svojimi otroki ne pogovarjajo o homoseksualnosti in da to ni nujno tema razprav v okviru šolskega izobraževanja, pomeni, da lezbijke in geji odraščajo v nekakšni informacijski blokadi, ki vzdržuje stigmatizacijo homoseksualnosti. To je bilo prav zagotovo značilno za starejše generacije, medtem ko so za mlajše generacije pomemben vir informacij internet in drugi mediji, ki spričo odsotnosti drugih agentov socializacije odigrajo glavno izobraževalno socializacijsko vlogo v odnosu do homoseksualnosti.

Vse to so hkrati dejavniki, ki prispevajo k poglobljanju ali blažitvi krize identitete. Gre namreč za občutke nemira in negotovosti glede lastnega seksualnega statusa. Tipični odgovori na krizo identitete so zanikanje homoseksualnih občutij, poskusi popravila (na primer iskanje profesionalne pomoči), izogibanje tem občutjem in potlačitev seksualnih želja, nasilna potopitev v heteroseksualnost ali prevzem biseksualne identitete, lahko pa tudi eskapizem (Troiden 1988). Predvsem lezbijke iz naših fokusnih skupin so pogosto omenjale velik pritisk ožjega socialnega okolja k oblikovanju heteroseksualnih partnerskih zvez. Od njih se je pričakovalo, da imajo fante.

»Imela sem občutek, da moram ustreči staršem. Vedno so me veliko spraševali okrog fantov [...] Če sem bila en mesec, dva meseca brez fanta, so me doma že spraševali, kaj je narobe z mano. Ta pritisk je bil res velik. [...] Tako daleč sem se pripeljala s

tem skrivanjem, da sem padla v resno depresijo. Potem sem skozi to depresijo doma povedala.« (Vivika, 27)

»Če si del kakšne večje družine, ves čas prihaja do vprašanj, kdaj boš imel punco, kdaj se boš poročil. Potem si izmišljaš neke odgovore. Poskušaš biti pameten. Če si kdaj s kakšno prijateljico, se takoj predvideva, da je tvoja punca. Ampak s tem se ne ukvarjam, ker bi mi pobralo preveč energije. Ljudje ves čas opravljajo in si delajo svoje filme. Če ne bi bilo to, bi bilo pa kaj drugega.« (Martin, 25)

Ko se posameznik sooča z razcepom med občuteno seksualno željo in zunanjo stigmatizacijo te želje (in posledično identitete), je soočen z bojznijo, da bi bila njegova intimna razmišljanja razkrita v družbenih okoljih, v katerih se giblje. Strah pred razkritjem sili posameznika v mimikrijo in k temu, da se izogiba potencialno nevarnim situacijam.

»Včasih sem bila tako paranoična, da sem mislila, da mi na avtobusu berejo misli. Kar je lahko velik pritisk. Skrivala sem vse, kar sem prebrala.« (Amalija, 26)

»Živel sem v internatu, kjer je cimer začel govoriti nekaj na to temo, pa sem šel kar ven. Ali pa sem hotel besede obrniti naokrog, na kaj drugega.« (Tomaž, 31)

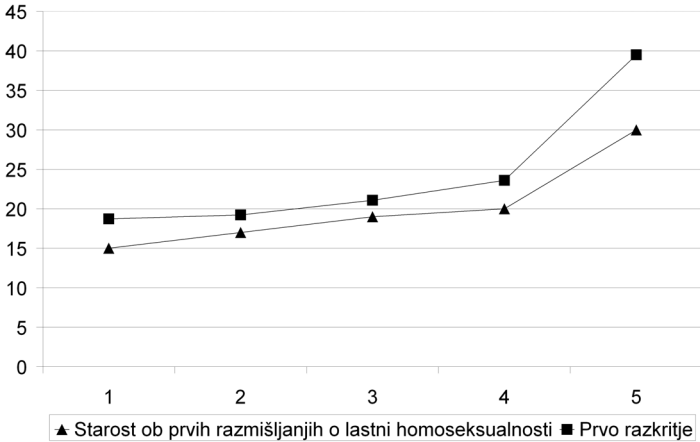
Nekaj udeleženk in udeležencev fokusnih skupin je kot enega od poglobitvenih vzrokov za krizo identitete omenjalo tudi svojo vero.

»Imel sem hude občutke krivde zaradi vere. [...] Moji starši niso ne vem kako verni, jaz pa sem se v nekem obdobju zelo približal katoliški veri, predvsem pa cerkvi. Takrat sem veliko molil za ozdravitev in intenzivno bral sveto pismo, podčrtaval in si izpisoval. [...] Vse imam podčrtano, Sodoma, Gomora. Vse te stvari. Občutil sem hud strah in intenzivno molil, da bi ozdravel. In seveda, imel sem občutek, da sem edini.« (Borut, 30)

Nekateri so doživljali daljša obdobja krize identitete, ker so poskušali neskladje med željami in pričakovanji razrešiti v prid družbenim pričakovanjem, drugim, predvsem mlajšim, je kriza identitete pomenila le obdobje, ko so homoseksualnost destigmatizirali in heteronormativnost presegli s tem, da so v ospredje postavili svoja pričakovanja in želje, ki so jih pozitivno ovrednotili in v različnih družbenih okoljih (od medijev do samopomočnih skupin in podobno) dobili pozitivno potrditev svojih pričakovanj.

PRVA RAZKRITJA

Družbeno razvrednotenje homoseksualnosti lahko povzroči skrivnostnost, občutke krivde in podobno, prek tovrstnih izkušenj pa se, ugotavlja Plummer (1996a), posameznikova homoseksualnost kristalizira in postane signifikantna. Če ni možno legitimno seksualno izražanje, to povzroča frustracije, te pa pripomorejo k zavlačevanju procesa signifikacije. Šele ko posameznik preseže lastno ponotranjeno homofobijo in homoseksualne občutke začne prevajati v bolj sprejemljive termine, ko destigmatizira to spolno orientacijo in tako »normalizira« svoje vedenje, lahko prevzame novo identiteto, ki pomeni tretjo stopnjo v razvoju homoseksualne identitete. Ta zdaj postane posameznikova lastna identiteta, s katero se v določenih krogih tudi predstavlja. Vendar ta faza še ne pomeni, da je identiteta sprejeta, pač pa gre za nekakšno toleranco lezbične oziroma gejevske identitete. Zamik med prvimi občutki potencialne homoseksualnosti in vsaj delnim sprejetjem te identitete, ki se izraža v njenem (delnem) razkritju, je večleten. Izsledki naše raziskave kažejo, da gre v povprečju za štiriletni zamik.

SLIKA 13: ZAMIK MED PRVIMI OBČUTKI HOMOSEKSUALNOSTI IN PRVIM RAZKRITJEM

Starejšim generacijam je bila spričo dejstva, da ni bilo lezbične in gejevske infrastrukture, komunikacija s »sebi podobnimi« bistveno otežena, če ne že nemogoča, kar je seveda povzročalo dodatne frustracije. Raziskave (Troiden 1988, Seidman 2002) namreč kažejo, da geji in lezbijke svojo seksualno identiteto definirajo tudi prek interakcij z drugimi istospolno usmerjenimi posamezniki. Le manjšina doseže stopnjo samoidentifikacije brez tovrstnih stikov, ki posamezniku omogočajo, da ponovno prevetri svoje lastne ideje o homoseksualnosti. Če so prve tovrstne izkušnje negativne, to posameznika lahko pahne nazaj k temu, da na različne načine skriva svojo homoseksualnost ali se celo prepričuje, da njegova občutja pravzaprav niso znak istospolne usmerjenosti. Gre za nezmožnost identifikacije s podobo, ki jo posameznik ob začetnih stikih s homoseksualci dobi, na primer, na lezbični in gejevski sceni.

»Takrat smo hodili v K4. [...] Za šankom je sedel starejši moški, lase je imel spete v čop in bil je oblečen v žensko obleko. Tako črno do tal in imel je črne rokavice do komolcev. V bistvu je bilo zelo groteskno, ker je bil zraven še neobrit. [...] Tista scena me je zelo preplašila na začetku. To me je za nekaj časa zmedlo, tako da nisem hotel imeti nič s fanti. Ker sem si rekel: a to je to? Groza!« (Gabrijel, 40).

Za mlajšo generacijo so začetne izkušnje z gejevsko in lezbično sceno bistveno drugačne, saj je danes najpomembnejši vir informacij o homoseksualnosti internet,¹⁵ ta pa hkrati omogoča tudi virtualne lezbične in gejevske skupnosti.

»V tistem obdobju sem razmišljal, da bo to minilo. Da bo prešlo s starostjo, da je to faza. Potem pa sem domov dobil internet in stvar se je popolnoma obrnila. Začel sem komunicirati z ljudmi, ki so mi bili podobni, ravno tako geji kakor jaz. Videl sem, da nisem edini na tem planetu. To me je tudi prepričalo, da sem potem povedal prijateljem. Ampak med dvanajstim in osemnajstim letom pa nisem čutil potrebe, da bi komu povedal. Zdelo se mi je, da bo minilo.« (Timotej, 22)

Tako potekajoča resocializacija potrebuje svojo družbeno potrditev, ki se udejanja prav v procesu razkrivanja seksualne iden-

¹⁵ Med različnimi mediji, ki so jih geji in lezbijke v raziskavi ocenjevali glede na količino informacij, ki so jih o homoseksualnosti dobili iz posameznega medija, je bil internet na lestvici od 1 do 5 ocenjen s 4.35. To je bila najvišja ocena, ki potrjuje tezo o internetu kot sodobnem primarnem viru informacij o homoseksualnosti. Sledijo mu (glede na višino ocene) specializirani gejevski in lezbični mediji, strokovna literatura, revije, poljudna literatura, televizija, dnevno časopisje in radio.

titete. V času začetnih razkritij je posameznik za morebitno zavrnitev še posebej ranljiv. Zato se ponavadi, če okoliščine to dopuščajo, razkrije osebi, za katero pričakuje, da bo sprejela njegovo spolno usmerjenost.

Geji in lezbijke iz našega vzorca so se v povprečju razkrili pri devetnajstih letih in pol. Medtem ko med spoloma ni razlik,¹⁶ statistično značilne razlike obstajajo med starostnimi skupinami;¹⁷ mlajši respondenti in respondentke zaradi procesa destigmatizacije te spolne prakse (medijska izpostavljenost teme, dostopne informacije na internetu, lezbični in gejevski aktivizem, skupine, namenjene mladim gejem in lezbijkam, zakonsko varstvo pred diskriminacijo in podobno) bolj zgodaj razkrivajo svojo spolno usmerjenost, kot so jo starejše generacije. Te so bile soočene z več stigmatizacije in nekateri celo s kriminalizacijo homoseksualnosti. Za starejšo generacijo se zdi, kot da ni imela izbire: manifestno heteroseksualno življenje in skrito homoseksualno življenje je bil način življenja, ki je zahteval visoko stopnjo mimikrije. Izstop iz klozeta je bil možen le v ožjih, ponavadi zelo intimnih socialnih krogih. Mlajšim generacijam pa klozet pomeni prehodno fazo, v času katere destigmatizirajo homoseksualno identiteto.

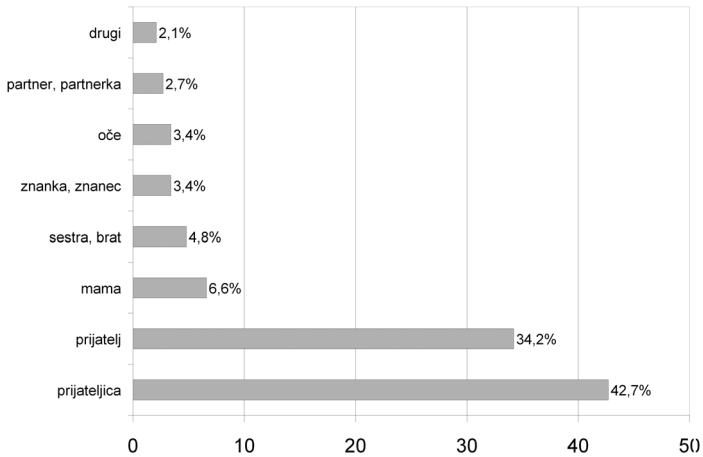
Starost	Povprečje	N	Standardni odklon
16 do 20 let	16,27	40	1.60
21 do 25 let	18,31	151	2.15
26 do 30 let	19,74	113	3.12
31 do 40 let	21,22	109	4.64
41 let in več	23,77	26	8.09
Skupaj	19,54	439	4.08

SLIKA 14: STAROST OB PRVEM RAZKRITJU GLEDE NA STAROSTNE SKUPINE

¹⁶ sig=0,946.

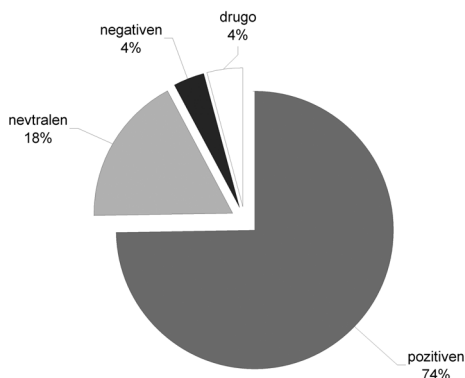
¹⁷ p=26,647; df=4; sig=0,000.

Kot kaže spodnja slika, se istospolno usmerjeni najpogosteje, v 77% primerov, najprej razkrijejo svojim prijateljcem ali prijateljicam.

SLIKA 15: KOMU STE NAJPREJ RAZKRILI SVOJO SPOLNO USMERJENOST?

Lezbijke in geji, zajeti v raziskavi, so le v štirih odstotkih omenjali, da jih je oseba, ki so se ji prvi razkrili, zavrnila ali se na njihovo razkritje negativno odzvala. Odziv na prvo razkritje je namreč ponavadi pozitiven, to pa moramo pripisati predvsem natančni in pretehtani osebni odločitvi, komu se prvemu razkriti. Hkrati je ob tem potrebno omeniti subjektivnost ocen, ki so jih anketiranci o odzivih na prvo razkritje omenjali. Nekateri so tako lahko, na primer, molk in neodzivnost ocenjevali kot obliko pozitivnega odziva, ker so pričakovali hujšo reakcijo (denimo, fizično nasilje). Pri tem je bila bistvenega pomena tudi posameznikova senzibilnost za različne oblike psihičnega nasilja, razumevanje katerega je seveda vedno kontekstualizirano.

SLIKA 16: ODZIVI OSEB NA POSAMEZNIKOVO PRVO RAZKRITJE

Podatek o pozitivnih odzivih nam pravzaprav največ pove o posameznikovem izoblikovanem občutku, pred kom se lahko razkrije in pred kom ne. Lekcija pričakovane heteroseksualnosti je torej dobro absolvirana v procesu socializacije, hkrati pa so tudi docela jasne možne posledice razkritja v obliki stigmatizacije. Vse to pomeni za tiste, ki se želijo razkriti, določen pritisk, zato tudi ne preseneča, da je večina respondentk in respondentov omenjala olajšanje kot tisti občutek, ki je ne glede na odziv sledil razkritju. Amalija, ena od udeleženk fokusov, je, na primer, pripovedovala, da se je najprej razkrila prijateljici, ki je v svojem socialnem krogu že imela nekaj razkritih lezbijk, in je bila zato prepričana, da odziv ne more biti negativen. »Kljub vsemu,« pravi, »sem se morala napiti, da sem ji lahko to povedala.« (Amalija, 26)

Zdi se, da k prvim razkritjem po eni strani prispeva to, da posameznik postopno sprejema in redefinira homoseksualna občutja, ki so bila pred tem nesprejemljiva, po drugi strani pa skrivanje, ki ga implicira klozet, lahko bistveno ohromi prijateljske relacije med posamezniki. Razkritje v tem pogledu lahko razumemo tudi kot pogoj za to, da se bo določen prijateljski odnos nadaljeval in se utrjeval. Skrivanje namreč onemogoča iskrenost na mnogih ravneh, pomembnih za gradnjo tovrstnih odnosov. To je še posebej jasno tedaj, ko

posameznik vstopi v svojo prvo istospolno partnersko zvezo. Geji in lezbijke pogosto zavlačujejo razkritje, predvsem razkritje pred starši, do vstopa v partnersko zvezo. Partnerska zveza namreč za marsikoga pomeni potrditev njegove homoseksualne identitete in tudi ključni cilj v procesu oblikovanja homoseksualne identitete. V partnerstvu hkrati iščejo oporo in dokaz, da njihova homoseksualna identiteta in želja ni le »prehodna faza«. Hkrati je to čas zaljubljenosti, ki jo v tem pomenu lahko razumemo kot »učinek pijanosti«: internalizirana homofobija in zadržki, ki jih povzročajo družbena pričakovanja, vsaj začasno splahnijo.

»Mami sem povedal takoj, ko sem bil prvič zares zaljubljen. Ampak takrat mi je bilo vseeno, če bi zvedel cel svet, pa če bi me potem takoj naslednjo minuto zažgali. Jaz sem s tistim človekom hotel biti, četudi jutri umrem.« (Jernej, 23).

»Takrat mi je vse butnilo v glavo in nisem več zdržal. [...] Povedal sem zaradi ljubezni. Pa ni bilo nekih problemov. Niti se nisem preveč ukvarjal s tem, komu povedati. Pri družinskem kosilu mi je kar butnilo ven. [...] Vzrok je bila prva zaljubljenost. Mene je čisto nosilo ... videlo se je, da sem zaljubljen, treba je bilo samo še razčistiti v koga.« (Patrick, 20)

Kljub prvemu ali prvim razkritjem je dvojno življenje še vedno značilno za tretjo stopnjo v razvoju homoseksualne identitete; posameznik ali posameznica v določenih kontekstih živi svojo pravo spolno identiteto, medtem ko jo v drugih kontekstih zaradi družbene reakcije skriva. A to je hkrati začetek širšega procesa razkritja, ki je končna stopnja v oblikovanju homoseksualne identitete. Vendar je pri tem potrebno omeniti, da gre za proces, ne pa zgolj za linearno napredovanje od prve proti četrti stopnji. Identiteta je namreč v nenehnem procesu nastajanja in hkratne razgradnje. Hkrati proces razkritja nikoli ni končan, saj v posameznikovo življenje vedno znova vstopajo novi ljudje in vedno znova je soočen z novimi družbenimi situacijami, ki posameznika s samoumevnostjo heteroseksualnosti postavljajo v klozet, iz katerega lahko izstopa z razkritji. Ključnega pomena za posameznikov proces oblikovanja homoseksualne identitete pa so prav odzivi na prva razkritja. Če so prvi odzivi zelo negativni, to lahko povzroči, da se ponovno vzpostavijo prejšnje stopnje skrivanja, strahu in krize identitete. Huda zavrnitev jih lahko potisne nazaj v klozet. Matjaž je, recimo, pripovedoval, da je nekako pričakoval negativen odziv, in čeprav si ga ni želel, je

hkrati upal, da bi ga negativni odziv potisnil v to, da bi se odločil za zdravljenje. S tem bi dobil dodatno zunanjo potrditev, da je njegova homoseksualnost docela nesprejemljiva. Takrat je bil star 16 let in homoseksualnost je razumel kot nekakšno deviacijo, čeprav ne nekaj boleznega. V nasprotju z večino si je izbral osebo, za katero je vedel, da se bo kmalu odselila iz okolja, v katerem je živel.

»Tega prijatelja sem izbral iz zelo praktičnega razloga. Hotel sem stestirati, kako bo to delovalo. [...] In kakšna boljša priložnost kot ta, da poveš nekemu, ki ga v bistvu ne boš več kaj dosti videl. [...] Seveda me je bilo strah. [...] Takrat sem še vedno upal, da če mi bo ta oseba rekla, ali sem zmešan, naj se grem zdraviti ... bi se verjetno šel zdraviti. No, ne bi se šel. V bistvu sem to pričakoval. Iskreno sem to pričakoval. [...] Takoj potem sem se počutil, da mi je ne kamen, ampak stolpnica padla stran. Res veliko olajšanje!« (Matjaž, 25)

Udeleženci na fokusu so omenjali, da je njihovo razkritje pogosto vplivalo na spremembo stališč do homoseksualnosti v njihovih prijateljskih krogih. Razkritje ni samo stopnja v oblikovanju posameznikove homoseksualne identitete, pač pa tudi oblika resocializacije za socialni milje, znotraj katerega se posameznik razkrije. Sebastjan je pripovedoval, da ga je bilo sprva strah razkritja, ker je vedel, da so njegovi prijatelji precej negativno naravnani do lezbijk in gejev, potem pa je prav njegovo razkritje pomagalo razbiti homofobičnost v skupini.

»[Moji prijatelji so] dostikrat komentirali o teh stvareh in bili so zelo negativno nastrojeni proti temu. Jaz se tega vprašanja nisem dotikal. Zdaj pa moram reči, da so ravno zaradi mene svoje mnenje zelo spremenili. Imam občutek, da me zelo spoštujejo in da sprejemajo mene in mojega fanta.« (Sebastjan, 31)

»Če sem [svojemu bratu] samo omenil besedo na g ali p, joj, hudo! Puške, postreliti, groza in strah, holokavst. Takemu človeku je res težko povedati, da si gej. Ker ne veš, kaj bo naredil, ali ti bo nož v hrbet zabil ali te bo s puško ustrelil [...] Potem je bilo vse čisto normalno. Človek se čisto spremeni, ko nekoga pozna v svoji bližnji okolici.« (Boštjan, 31)

Zdi se, da so ožja prijateljska okolja najbolj odprta za posameznikovo razkritje. Največji obseg sprejemanja in najvišja stopnja pozitivnih odzivov na razkritje se zgodi v odnosu do najožjih prijateljev. Ti se v nekaj več kot 90% primerov pozitivno odzovejo na razkritje svojega prijatelja ali prijateljice.

			prve reakcije prijateljev			Skupaj
			negativno	nevtralno	pozitivno	
Spol	moški	% glede na spol	1,1	6,7	92,2	100
	ženski	% glede na spol	2,0	7,4	90,5	100
Skupaj		% glede na spol	1,4	6,9	91,6	100

SLIKA 17: PRVI ODZIVI NA RAZKRITJE PRI OŽJIH PRIJATELJIH

91% gejev in lezbijk iz našega vzorca se je razkrilo pred ožjimi prijatelji. Čeprav se zdi tovrstno razmerje dobro, optiko te statistike lahko preobrnemo: skoraj deset odstotkov lezbijk in gejev se v ožjih prijateljskih miljejih, ki naj bi temeljili na medsebojnem zaupanju, ne počuti dovolj varne, da bi s svojimi prijatelji lahko razpravljali o tem pomembnem delu svojega življenja. Razkritje seksualne identitete je namreč lahko razlog za konec prijateljskega ali kakšnega drugačnega odnosa. 18% vprašanih je poročalo o takšni izkušnji; zaradi njihovega razkritja se je končal odnos z osebo, ki so se ji razkrili, v nekaj več kot polovici primerov (56%) prav s prijateljem oziroma prijateljico. Tako so prijateljski krogi najbolj varni prostor za razkritje, hkrati pa je – statistično gledano – najbolj verjetno, da bodo prav prijatelji tisti, ki bodo odnos zaradi razkritja pretrgali, če do tega pride.

»Takrat, ko sem javno oznanil, da hočem biti s tem fantom, me je pol prijateljev pustilo. O meni so začeli govoriti take stvari, da ne moreš verjeti. [...] Da se jim gabim, ker sem s tipom in da se jim gabim, ker imam kup spolnih bolezni. [...] Nekdo me je vprašal: 'Ti, a imaš res aids?' [...] Ampak potem sem bil srečen, da so odšli. Ker to so ljudje, ki jih ne potrebuješ v življenju.« (Gabrijel, 40)

Podobno izkušnjo je doživel tudi pri sosedu, ko je ta zvedela, da je njegov prijatelj pravzaprav njegov fant.

»Od takrat se ne pogovarja več z mano. Niti me ne pozdravi. [...] To me po svoje boli. Štirideset let živimo skupaj, zdaj, ko je ugotovila, da je to moj fant, je pa debate konec.« (Gabrijel, 40)

Čeprav so prva razkritja pred prijatelji pomembna izkušnja, pa eno največjih prelomnic pomeni razkritje pred starši. Nekaj sodelu-

jočih na fokusnih skupinah je omenilo, da je to edino pravo razkritje, saj nobeno naslednje razkritje ni več tako čustveno naporno in zahtevno.

RAZKRITJE PRED STARŠI

Razkritje pred ožjo družino ima za večino gejev in lezbijk osrednje mesto zaradi tesnih čustvenih vezi s starši in drugimi ožjimi sorodniki. V družini ponavadi iščemo podporo in priznanje, za razkritje pa se zdi, kot da vsa ta razmerja postavlja na tehtnico. Razkritje pred družino, ugotavlja Markowe (1996), je rušilno zato, ker ogrozi konvencionalna pričakovanja glede spolnih vlog, ki so temelj vseh družinskih odnosov. Hkrati je razkritje rušilno tudi zaradi tega, ker večina staršev o homoseksualnosti kot o možni opciji ne razmišlja in o tem tudi ne razpravlja. Kot že omenjeno, 53% lezbijk in gejev iz našega vzorca je zatrdilo, da se starši v času njihovega odraščanja in šolanja z njimi nikoli niso pogovarjali o homoseksualnosti. La Placa piše, da so stereotipi in negativne predstave o gejih in lezbijkah, ki obstajajo v družbi, pogosto edini vir informacij, ki je staršem na voljo. »Ker ne obstajajo drugi viri razumevanja, starši sinove in hčerke preprosto umestijo v te prevladujoče stereotipe. Ti so hkrati opozorilo za starše, da obstaja svet zunaj družine, v katerem bodo lahko – tako kot njihovi sinovi in hčerke – žrtev stigmatizacije« (La Placa 2000, 116).

»Mama mi je rekla: pojdi se zdravit. Hecno, ampak človek bi takrat marsikaj naredil, samo da bi izničil vse to. V tistem trenutku se zruši iluzija, predstava o otroku, ki jo imajo zastavljeno od samega rojstva ali pa verjetno še prej.« (Rok, 30)

»[Moji starši] imajo neko določeno predstavo, kako naj bi izgledala moja sreča. Moja predstava se ne bo nikoli ujemala z njihovo in tu nastaja konflikt.« (Martin, 25)

Tako kot pri prijateljih, tudi tu lezbijke in geji poskušajo na različne načine najprej preveriti mogoč odziv svojih staršev.

»Gledali smo televizijo in bil je nek ljubezenski prizor med dvema moškima. Bil sem zgrožen, ker se je moja mami zgrozila in si prekrila oči: 'Ojoj, tega pa jaz ne morem gledati! Meni kar slabo postane, če vidim, da se dva fanta poljubljata' ... nekaj takega. Takrat sem bil čisto šokiran. Zabarval sem in obsedel na zofi, kot da se ni nič zgodilo.« (Jernej, 23)

»Mislila sem, da mi bodo doma dali kovčke in me postavili pred vrata. Ker včasih, ko je bil kakšen tak film, je moj oče rekel: 'To so bolni ljudje.'« (Vivika, 27)

Geji in lezbijke so o svojih izkušnjah z razkritjem pred starši pripovedovali različne zgodbe. Te so v marsičem odvisne od njihovih siceršnjih odnosov s člani družine, ki jih razkritje lahko tudi spremeni. Kot tipična bi lahko omenili le dva momenta, ki opredeljujeta večino omenjenih zgodb o razkritju pred starši: po prvem šoku in različnih oblikah psihičnega nasilja (denimo, čustveno izsiljevanje) se zadeva pomiri in vzpostavi molk o tem vprašanju. Dejstvo o posameznikovi istospolni usmerjenosti je »vzeto na znanje«, a se o tem v družinskem krogu praviloma ne razpravlja več (oziroma se razpravlja z velikim nelagodjem). Pri tem je zanimivo, da v odzivu na razkritje ni statistično značilnih razlik med urbanim in vaškim okoljem, kar raziskave v tujini ponavadi pokažejo.¹⁸ Dejstvo je, da tako Ljubljana kot Maribor, ki smo ju v raziskavi obravnavali kot urbano okolje, še vedno ni »urbano« v pomenu večje opaznosti lezbične in gejevske skupnosti, kar bi lahko prispevalo vsaj k močnejšemu občutku o prisotnosti te skupine v družbi. Raziskava hkrati ni odkrila statistično značilnih korelacij med izobrazbo staršev in njihovimi prvimi reakcijami na razkritje.¹⁹

Razkritje ne ogrozi zgolj binarne spolne matrice, na katerih temeljijo različni heteroseksualni rituali (na primer, pričakovana poroka otroka), s katerimi se vzpostavlja domnevna normalnost in stabilnost družine, pač pa tudi starše potisne v klozet. Razkritje je namreč vedno odnosno. Tako tudi klozet lahko obstaja samo v odnosnem razmerju do drugih posameznikov oziroma širše družbe. Razkritje postane, če uporabimo izraz Eve Sedgwick Kosofsky (1993 [1991]), *okužba*, ki tiste, katerim se posameznik razkrije, pahne v klozet konservativne družbe, s katerim je bil prej soočen posameznik, ki se je razkril. Posameznikova spolna usmerjenost ne zadeva več zgolj njega ali nje, pač pa tudi tistega, kateremu se je razkril, ter njun odnos. Starši so tako z otrokovim razkritjem soočeni z isto homofobično družbo, s katero se spopada otrok, in z istimi heteronormativnimi pričakovanji širše in daljne okolice glede svojega otroka.

¹⁸Mama ($\chi^2 = 7,139$, $df=8$; $sig=0,522$), oče ($\chi^2 = 5,509$, $df=8$; $sig=0,702$).

¹⁹Mama ($\chi^2 = 22,929$, $df=16$; $sig=0,116$), oče ($\chi^2 = 13,380$, $df=14$; $sig=0,497$).

»Moja mama se mene sramuje. Njej je nerodno zame. Če samo pomisli, da bi kdo od mojega širšega kroga vedel, da sem z ženskami, se ji kar v glavi zavrti zaradi sramote. [...] Potem, ko sva šli s punco narazen, si je blazno oddahnila. Vidno je uživala v svoji sreči in to mi gre malo na živce. [...] Ta sramota se mi zdi najbolj ključen element. Obremenjenost s tem, kaj bo kdo rekel. Pa ji pravim: poslušaj mati, družba si ti pa jaz.« (Tara, 30)

57% anketiranih gejev in lezbijk je omenjalo, da vedo ali domnevajo, da njihovi starši o tem niso govorili z nobenim od svojih bližnjih prijateljev, niti z drugimi bližnjimi sorodniki. Zaradi teže heteronormativnih pričakovanj, strahu in sramote ostajajo v klozetu, ki je nastal z razkritjem njihovega otroka.

»Zdaj, po vseh teh letih, sem opazila, da mama ni naredila coming outa pred nikomer. Da niti eni svoji prijateljici ni povedala zame. Opazila sem, da ji gre že sama beseda strašno težko z jezika.« (Ksenja, 30)

Kljub vsemu starši včasih poiščejo ljudi v svojem ožjem prijateljskem ali sorodniškem krogu, s katerimi razpravljajo o istospolni usmerjenosti svojih otrok. Na neki način lahko njihovo razkritje, če do njega pride, vzporejamo z razkritjem lezbijk in gejev. Tudi starši preskušajo teren in informacijo zaupajo tistim, za katere presodijo, da jim bodo lahko v oporo, ki jo potrebujejo.

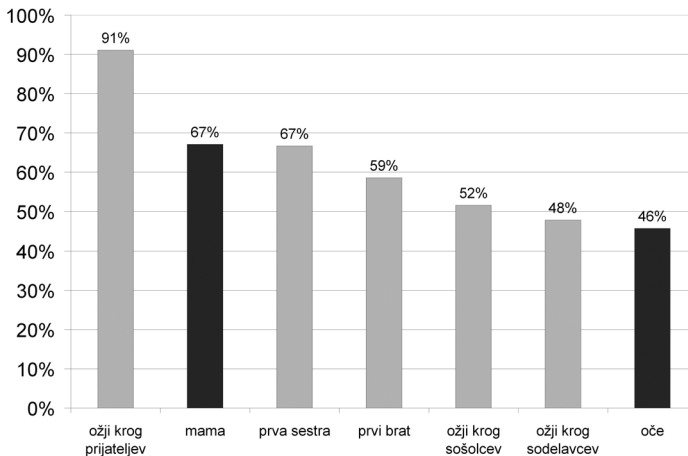
»Mislim, da sta parim prijateljem povedala, tudi zaradi tega, ker sta sama morala o tem govoriti. Ampak, recimo, moja mama je sestri povedala šele po dveh letih. Več kot dveh letih. In s sestro sta si blizu.« (Oskar, 24)

Ker skorajda ni nikakršne infrastrukture, ki bi staršem gejev in lezbijk ponudila strokovno pomoč, informacije in podobno (na primer skupine za samopomoč) in ob predpostavki, da starši o homoseksualnosti niso nikoli razmišljali in da so do njih prihajale predvsem stigmatizirane informacije ter da marsikdo med temi starši ne zna uporabljati interneta, kjer so informacije, namenjene staršem lezbijk in gejev, dosegljive, se znajdejo v težavah, ki jih rešujejo na različne načine. Prav ta vidik razkritja homoseksualne identitete in njegovih posledic bi moral biti predmet dodatnega znanstvenega preučevanja.

MAMA VE, OČE NE

Raziskava je pokazala, da se geji in lezbijke v ožjem družinskem krogu ponavadi najprej razkrijejo pred svojo mamo ali sestro, šele nato pred očetom ali bratom. Tisti, ki se razkrijejo pred obema staršema, to v povprečju naredijo pri dvajsetem letu starosti, čeprav tudi tu velja zakonitost, da mlajše generacije v družinskem in ožjem sorodniškem okolju hitreje izstopijo iz klozeta.

Zdi se, da je zadržek ali strah pred razkritjem očetu največji. V povprečju očetje pozneje zvedo za sinovo ali hčerkino istospolno usmerjenost, hkrati pa se lezbijke in geji pred očeti redkeje razkrijejo kot pred drugimi družinskimi člani in drugimi pomembnimi posamezniki. Spodnja slika kaže, da se največ gejev in lezbijk razkrije svojim najožjim prijateljem, nato mamam in prvi sestri, zatem prvemu bratu, čisto na koncu pa očetu.²⁰

SLIKA 18: PRED KOM STE RAZKRITI?

²⁰V vprašalniku smo ločili med prvo, drugo, tretjo itd. sestro in bratom, ker smo domnevali, da je možno, da ena od sester anketiranca ali anketiranke ve za njegovo ali njeno spolno usmerjenost, druga pa ne. Pri tem prve sestre ali prvega brata ne smemo vedno razumeti kot najstarejše sestre ali najstarejšega brata, saj so anketiranci sami določili, kdo je zanje prva, druga ali tretja sestra oziroma brat. Prva sestra torej pomeni eno od sester ali edino sestro.

Predvidevamo, da k zadržkom pred razkritjem seksualne identitete očetu prispeva vsaj slabša, če ne že neobstoječa komunikacija med otrokom in (odtujenim/nedostopnim) očetom. V tem se še vedno kaže patriarhalnost v družinskih razmerjih, pa čeprav samo na simbolni ravni, na primer, v strahu pred očetom kot avtoriteto. Lezbijke in geji so v fokusnih skupinah pogosto omenjali, da se pred očetom niso razkrili, ker jih nanj pravzaprav ne veže nikakršen odnos.

»Enostavno sva si bila z mamo vedno bližja kot z očetom, kar pomeni, da sva se lahko dobro pogovorila. Neprimerno več časa sem z njo preživel kot pa z očetom. Ampak nimam nobenih problemov s tem, da me oče ne bi imel rad ali karkoli v tem smislu.« (Sebastjan, 31)

»Očetu tega nisem šla razlagati zaradi tega, ker z njim nimam odnosa, ker mu tako ali tako nikoli o sebi nisem ničesar razlagala. On o meni pravzaprav pojma nima.« (Tara, 30)

Vendar pa družinske spremembe, ki jih opažamo v zadnjih nekaj desetletjih in so z rahlimi zamiki zaznavne tudi v Sloveniji, kažejo trend odmikanja od patriarhalnega modela družine. Gre za pluralizacijo in legitimizacijo različnih oblik družinskega življenja. Glede vloge očeta v družini pa velja poudariti predvsem *upadanje očetovske avtoritete* (Švab 2001). Tako lahko pričakujemo, da bo strahu pred očetom, ko gre za razkritje homoseksualne identitete, čedalje manj. To tezo vsaj deloma potrjujejo že omenjeni podatki naše raziskave, ki kažejo, da se mlajši respondentke in respondenti, ki so odraščali v »postmodernih« družinah, pogosteje (in prej) razkrijejo obema staršema.

Posameznikovo razkritje pred očetom ni odvisno zgolj od (ne)obstoječega odnosa med očetom in otrokom, pač pa tudi od relacij moči med očetom in materjo. Čeprav te domneve postavljamo posredno, glede na pripovedovanje gejev in lezbijk o svojih starših, ne pa na podlagi intervjujev s starši, se zdi, da matere pogosteje prevzemajo »krivdo« ali »odgovornost« za otrokovo homoseksualnost. Sebe namreč stereotipno razumejo kot osebo, ki je prva zadolžena za vzgojo otrok (oziroma jih kot take konstituira okolje, v katerem živijo), otrokova istospolna usmerjenost pa posledično lahko velja za njeno neuspešno opravljeno nalogo. Veliko staršev v prvi fazi po razkritju namreč obtožuje same sebe, češ da je za otrokovo homoseksualnost kriva napaka v njihovi vzgoji. Mati tako želi s tem,

da prepreči širitev te informacije, po eni strani zavarovati svojega otroka, po drugi strani pa tudi sebe in zakriti svoj »neuspeh«.

»Mamina prva reakcija je bila: samo očetu ne tega povedati. V smislu, ne meni tega narediti. [...] On je zelo nasilen človek, psihično nasilen in ona bi dejansko vse posledice nosila. Dejstvo je, da bi bilo grozno, če bi mu povedala.« (Tara, 30)

Ob tem je potrebno poudariti, da s stereotipno zadolženostjo mame za vzgojo otrok ne želimo reči, da se oče ne počuti odgovornega za vzgojo otroka. Vendar pa se zdi, da znajo očetje to v manjši meri pokazati. Zaradi tega med otrokom in očetom ne obstaja tako tesen čustveni stik kot z mamo, kar se potem tudi pokaže v strahu pred razkritjem očetu.

Očetovi odzivi na sinovo ali hčerkino razkritje niso statistično značilno drugačni od odzivov mater. Nekaj več kot 40% gejev, ki so se razkrili tako pred očetom kot pred materjo, je poročalo o negativnih odzivih pri obeh starših. Lezbijke so pri očetih doživele nekaj manj negativnih odzivov (37%), vendar ti odzivi, kot rečeno, niso statistično značilno drugačni od odzivov pri materah.

			prve reakcije mam			prve reakcije očetov		
			negativ.	nevtral.	pozitiv.	negativ.	nevtral.	pozitiv.
Spol	moški	%	41,2	27,5	31,3	43,2	27,9	28,8
	ženski	%	36,9	29,7	33,3	37,0	20,5	42,5

SLIKA 19: PRIMERJAVA PRVIH ODZIVOV MAM IN OČETOV NA RAZKRITJE NJIHOVEGA OTROKA

Ob tem je potrebno opozoriti, da so zgornji zaključki lahko zavajajoči, saj o odzivih očetov in mater na razkritje sklepamo zgolj na podlagi tistega dela respondentk in respondentov, ki so se razkrili pred obema, medtem ko imajo tisti, ki se niso razkrili pred očetom, za svoj strah lahko utemeljen razlog. Posameznikovo razkritje pred očetom je namreč odvisno od vrste dejavnikov, ne samo od obstoječega ali neobstoječega odnosa med očetom in otrokom.

Iz pripovedi gejev in lezbijk o odzivih staršev lahko ugotovimo, da se starši ob otrokovem razkritju srečujejo predvsem s tremi vprašanji oziroma problemi:²¹

A) Vprašanja v zvezi z iskanjem razlogov za otrokovo homoseksualnost. Zdi se, da starši pogosto iščejo krivdo pri sebi, to pa hkrati pogosto pelje k poskusom »popraviti napako«. Ob tem se starši zatekajo tudi po strokovno pomoč (psihiatrično, psihološko, zdravniško). Vse to je povezano s tehtanjem o tem, kje v procesu vzgoje so naredili napako, in mnenjem, da je otrokovo spolno usmerjenost možno spremeniti oziroma popraviti. S tem so povezane tudi razlage, da je homoseksualnost le faza in da to pravzaprav ni prava in občutena identiteta posameznika, ki se je razkril.

B) Vprašanja v zvezi z odzivi okolice. Sprašujejo se, kako bo okolica sprejela otrokovo homoseksualnost in kako bo otrok kot homoseksualec živel v tej družbi.

C) Vprašanja v zvezi s samoumevnimi pričakovanji glede otrokove prihodnosti. Starše, denimo, skrbi, da ne bodo dobili potomstva, ne predstavljajo si, kakšno bo njihovo družinsko življenje, če bo otrok imel istospolnega partnerja, in podobno. Vse to je povezano z večjim ali manjšim razočaranjem, ker je ob razkritju jasno, da implicitna heteronormativna pričakovanja glede otrokove prihodnosti ne bodo uresničena.

PSIHIČNO NASILJE V OŽJEM DRUŽINSKEM KROGU

Razkritje pred starši se zdi stvar zasebnosti in zato najpogosteje psihično nasilje staršev, včasih pa tudi fizično, do njihovih otrok ostaja utišano, nevidno in v širši družbi neprepoznavno. Intimne zgodbe o razkritjih v tem pogledu lahko razumemo kot politizacijo vprašanja, s katerim je povezano toliko skritega nasilja. Prvi odzivi na posameznikovo razkritje v družini so namreč pogosto povezani z različnimi oblikami psihičnega nasilja, pa naj gre za čustveno izsiljevanje, posmehovanje ali prekinitev komunikacije. Nancy Duncan (1996) piše, da homofobijo pravzaprav lahko enačimo s strahom *iti*

²¹ Pri tem je potrebno opozoriti, da so ti sklepi povzeti zgolj na podlagi pripovedi gejev in lezbijk, saj njihovi starši v našo raziskavo niso bili zajeti. To področje in s tem povezana vprašanja so vsekakor potrebna nadaljnje analize.

domov, saj je dom prostor patriarhalnega in heteroseksističnega izvajanja moči in regulatornih praks.

»Nekaj časa so se trudili, da bi naju dali narazen. Da bi njega poslali v internat in podobno. Ampak bolj so naju narazen vlekli, bolj sva skupaj rinila. Tisti coming out je bil zame mučen, ker je potem sledilo tako rekoč tri leta vojne. [...] Danes se ne spomnim več, kaj vse smo takrat govorili, vem pa, da je bil zame to tak pritisk, da mi še danes v prsih leži bolečina. No, ne bolečina, teža, recimo. Čeprav do danes smo vse uredili in doma imajo danes mojega fanta radi.« (Gabrijel, 40)

»Bila je čisto iz sebe. Groza in katastrofa. Da je 28 let imela hči in da je zdaj nima več. [...] Najprej je rekla: 'Daj še enkrat razmisli, ali se res želiš z njo vseliti skupaj.' [...] Nakar sem ji naslednji dan še enkrat isto povedala, da če se okrog obrne, da se ne bo nič spremenilo. Da naj to požre. Takrat je dobila histerični napad. [...] Pol ure je nekontrolirano kričala name in zmetala vame vso primitivnost, za katero sploh nisem vedela, da jo premore. Vso hlevsko terminologijo, vse. To je bila zares zanimiva življenjska izkušnja. [...] Če ne bi s tem prišla ven, bi bila še danes prepričana, da je moja mati pravzaprav bolj ali manj razumna oseba. [...] Takrat mi je potegnilo, da si nisva nič dolžni, čeprav nezavedno to počneš, da hočeš s starši polagati račune.« (Tara, 30)

Vsi prvih odzivov staršev niso razumeli kot oblike psihičnega nasilja. Nekateri udeleženci in udeleženke fokusnih skupin so omenjali, da so se ob razkritju zavedali, da starši potrebujejo nekaj časa, da se bodo soočili z novo informacijo. Pri tem so izhajali iz svoje lastne izkušnje, saj so tudi sami potrebovali čas, da so homoseksualnost sprejeli kot del svoje identitete. Prav zaradi tega so tudi lažje prenašali poskuse ali izsiljevanje staršev, da bi »postali heteroseksualni«. Te poskuse so reinterpreterirali in jih razumeli ne nujno kot znak nasilja, pač pa prej kot znak nemoči staršev.

»Bal se je, da ne bom v družbi sprejet in da mi bo zaradi tega težje. [...] Imel je par takih idej, češ, v Ameriki obstajajo klinike, kjer bi se lahko uspešno pozdravil. Rekel sem, da tukaj ni kaj zdraviti. Potem me je zmanjkalo in sem prasnil v jok.« (Patrick, 20)

»Vedno je jokala, ko so bile na televiziji kakšne reklame z dojenčki: 'Ja, ti pa ne boš imela otrok'. [...] Točno je vedela, na katere gumbe mora pritiskati, kar mi je šlo zelo v nos. Ker ko je ona jokala, meni tudi ni bilo najbolj prijetno. [...] Potem je ugotovila, da jokanje ne pomaga več, pa je ubrala drugo taktiko. In smo začeli kričati.« (Barbara, 26)

Tovrstni odzivi, piše Sedgwick (1993 [1991]), kažejo na to, kako problematičen je sam koncept homoseksualne identitete in s kakšno

intenzivnostjo se mu družba upira. Razumevanje homoseksualnosti kot faze, kot »neresne« identitete, pa nakazuje, kako je avtoriteta, ki definira to identiteto, oddaljena od samega subjekta – od geja oziroma lezbijke. Prav v tej točki se kaže potreba po tistem vidiku seksualnega oziroma intimnega državljanstva²², ki ga Richardson (2000) označi kot »pravica identitete« in pomeni pravico do samoopredelitve. Zgodbe lezbijk in gejev namreč jasno kažejo, kako so se predvsem starši upirali njihovi seksualni samoopredelitvi in kako so jo (nasilno) spodbijali, meneč da je ta identiteta prehodna, neresna, neki poskus in seveda nesprejemljiva. Tovrstne odzive pri starših pa po drugi strani, kot že omenjeno, lahko razumemo kot znak nemoči in stiske, kar pa v ničemer ne opravičuje omenjenega nasilja.

»Na začetku je to kar dobro sprejela, tudi moja punco. Ampak še vedno je poskušala: 'Pa daj poskusi s kakšnim fantom!' Potem sem ji lepo rekla, da naj kar ona poskusi s kakšno punco, pa bo videla, kako bo. Po tem se je umirila in je nehala, ampak pred tem je bilo pa kakšne tri mesece grozno.« (Amalija, 26)

Čeprav očetje niso imuni za čustveno izsiljevanje, so bile matere v tem kontekstu pogosteje omenjene (kar je seveda hkrati posledica tega, da je več lezbijk in gejev razkritih pred materami kot pred očeti oziroma da so matere tiste, katerim se geji in lezbijke v družini prej razkrijejo). Odziv na razkritje pa je seveda odvisen tudi od siceršnje kakovosti odnosov med starši in otroki.

Lezbijke in geji se pred starši v povprečju razkrijejo okrog 20. leta starosti. Takrat običajno še nimajo dovolj virov za samostojno življenje, pri tem pa ne mislimo zgolj na ekonomski kapital, pač pa tudi kulturni, psihološki, socialni in podobni kapital. Če se je, kot piše Rener (1996, 139), za študentsko generacijo poznih šestdesetih mladost končala z odhodom od doma in vzpostavitvijo samostojnega življenja, je za generacijo mladih v devetdesetih in pozneje značilna podaljšana mladost. Odhod od doma danes zavlačujejo do tridesetega leta starosti in še dlje. Gre za tako imenovano LAT fazo (ang. *living apart together*), za »poldružinsko« življenje, ko starši in mladi živijo skupaj, a vendarle hkrati tudi narazen. Gre za fazo ekonomske odvisnosti ali polodvisnosti od staršev, vendar za hkratno socialno neodvisnost. Rener našteva več razlogov, med drugim neza-

²²Glej več o tem v Kuhar 2005a.

poslenost, težave pri reševanju stanovanjskega problema, podaljšan študij, pa tudi »subjektivne razloge«, kot so ceneno življenje doma, gmotna in čustvena varnost in ne nazadnje razumevajoči odnosi s starši. Če je bil nekoč tako imenovani generacijski konflikt tisti, ki je pomenil pomembno spodbudo za mlade, da so odšli od doma in samostojno zaživel, se za sodobno mladino, ki v družini ni več soočena s patriarhalno avtoriteto, ta proces praviloma zgodi pozneje. Rener (1996, 141) to označuje z generacijskim mirom, ki nastaja ob izginevanju generacijskega konflikta. Vendar pa se tovrstno protektivno razmerje med starši in otroki lahko bistveno zamaje ob razkritju istospolne usmerjenosti. Ker, kot smo zapisali, večina pri dvajsetih letih nima še dovolj virov za samostojno življenje, so geji in lezbijke ob razkritju toliko bolj ranljivi za potencialno nasilje staršev, še posebej, ker tovrstno nasilje pogosto ni prepoznano oziroma ga družba lahko celo spodbuja. Geji in lezbijke so tako lahko razpeti med podaljšano mladostjo na eni strani, ki jih veže na starše, na drugi strani pa so ob razkritju lahko izpostavljeni različnim oblikam neodobravanja njihove istospolne usmerjenosti. Slednje je sicer lahko pomembna spodbuda za začetek samostojnega življenja, kar nekateri tudi izkoristijo. Nekateri se prav zaradi tega v družinskem krogu ne razkrijejo, saj jim LAT faza omogoča, da doma (»življenje skupaj«) vzdržujejo iluzijo o svoji heteroseksualni identiteti, medtem ko drugje, na primer med tednom v urbanem središču, kjer študirajo (»življenje narazen«), zadovoljujejo svoje socialne in druge potrebe v zvezi s svojo pravo seksualno identiteto. Vendar je to, vsaj za mlajšo generacijo, začasna rešitev, saj je vsaj za naš vzorec gejev in lezbijk značilno, da se doma razkrijejo pogosteje in prej, kot je bilo to značilno za njihove starejše predhodnike, ki so odraščali v osemdesetih in še pred tem.

Napetost, ki praviloma nastaja v zvezi z razkritjem istospolne usmerjenosti v družini, pogosto vsaj na videz pojenja z vzpostavitvijo tako imenovanega prozornega klozeta; akomodacija na novo situacijo je po začetnih fazah šoka in poskusih popravila dosežena tako, da informacijo o otrokovi istospolni usmerjenosti potisnejo ob stran. Vendar to ni edini možni scenarij. Spričo dejstva, da generacijski konflikt vse bolj zamenjuje generacijski mir, ne moremo reči zgolj to, da se mlade generacije lezbijk in gejev prej in pogosteje razkrijejo, pač pa tudi, da njihovi starši pogosteje bolje in hitreje

sprejmejo njihovo istospolno usmerjenost. Ta v tem kontekstu ni več ali pa je vse manj razlog generacijskega konflikta, takšna družinska razmerja pa za geje in lezbijke pomenijo tudi varno okolje. Generacijski mir namreč pomeni tudi določeno podobnost v stališčih in vrednotah.

Navkljub zgoraj omenjenim procesom, naša raziskava kaže, da mnogi starši, vsaj v začetnih fazah sprejemanja otrokove istospolne usmerjenosti, še vedno poskušajo s psihičnim in drugačnim nasiljem *spremeniti* otrokovo spolno usmerjenost. Starši otrokovo homoseksualnost tako lahko razumejo zgolj kot »fazo«, ki jo poskušajo na različne načine (čustveno izsiljevanje, grožnje, fizično obračunavanje, prekinitve komunikacije in podobno) čimprej zaključiti, ali pa v zvezi s tem postavljajo različne zahteve. S čustvenim izsiljevanjem je namreč pogosto povezan fenomen *pogojne ljubezni* (»ali se boš spremenil ali pa ne hodi več domov«, »če me imaš dovolj rad, se boš spremenil«).

Odzive staršev na otrokovo razkritje lahko razvrstimo v nekaj tipičnih odzivov, od najbolj ekstremno negativnih odzivov do pozitivnega sprejemanja.

A) Prekinitve odnosov je najbolj radikalen odziv staršev, ko ti kot pogoj za ponovno vzpostavitev odnosov zahtevajo, da otrok spremeni svojo seksualno identiteto. Nekateri svojega otroka »do takrat« celo vržejo na cesto.

B) Čustveno izsiljevanje je poskus staršev na različne načine doseči, da bi otrok spremenil svojo spolno usmerjenost. Gre za prepričanje, da homoseksualna identiteta ni prava otrokova identiteta in da jo bo spremenil, če jih ima dovolj rad.

»Pri moji mami je bilo tako kot pri vseh mamah. Mogoče je bilo pri moji še bolj hudo, ker je dovolj zvita in manipulativna, da je znala igrati na določena čustva. Uprizorila je živčni zlom, ki sem ga potem videl še trikrat. Povsem istega. Bilo je tako hudo, da sem si na začetku mislil, joj, da si ne bo kaj naredila. In takrat ji pač obljubiš marsikaj, da se boš spremenil, da boš razmislil, da boš ne vem kaj. [...] Ampak v končni fazi sem ji rekel, da če noče vedeti resnice, naj nikanar ne sprašuje.« (Martin, 25)

C) Poskus, da bi napako popravili, je primerljiv s čustvenim izsiljevanjem, le da v tem primeru starši poskušajo »pomagati« svojemu otroku tako, da mu predlagajo psihiatrično ali kakšno drugačno zdravljenje. V bistvu gre pri vseh prvih treh naštetih tipih odzivov za nesprejemanje otrokove homoseksualnosti v temelju.

»Mama je rekla: 'Midva še nisva vrgla puške v koruzo, saj obstaja še kakšna terapija za to.' Potem sem ji rekel, terapijo rabiš ti, ne jaz. Oče pa ni nič rekel.« (Oskar, 24)

D) Sprejetje s pogoji je tisti odziv na razkritje, ko starši ne dvomijo o otrokovi istospolni usmerjenosti in je ne poskušajo spodbijati, vendar v zvezi z razkritjem te identitete postavljajo različne pogoje. Najpogosteje gre za prošnjo, naj to ostane družinska skrivnost ali naj te informacije določenim osebam ne razkrijejo.

»Ko sem povedala mami, je rekla: 'Bolje, da te vidim s punco v roki, kot pa s cigareto'. Potem je na mojo željo povedala še očetu. On je rekel, da ni problema, samo če bom pridna v šoli. Vem pa, da ne želi, da bi sorodniki zvedeli, čeprav se mi zdi, da bi ji bilo zdaj že vseeno.« (Amalija, 26)

E) Popolno sprejetje je redkejši prvi odziv na razkritje, vendar se lahko sčasoma vzpostavi. Starši sprejmejo otrokovo homoseksualnost, prav tako pa tudi njegovega ali njenega partnerja oziroma partnerico.

Omenjeni odzivi so seveda idealnotipski. Ponavadi gre za prepletanje različnih tipov odzivov, ki se lahko sčasoma spreminjajo in so odvisni od vrste okoliščin in situacij, v katerih se znajde družina oziroma njeni člani, pa tudi od samih odnosov med člani družine. Tako od začetnega nesprejemanja starši lahko preidejo v fazo pomiritve, prozornega klozeta ali do tega, da sprejmejo otrokovo homoseksualnost.

POMIRITEV IN PROZORNI KLOZET

Prvi odzivi staršev se čez čas praviloma preobrnejo v pomiritev. Kljub visokemu deležu prvih negativnih odzivov na razkritje pri starših ti dolgoročno bistveno ne vplivajo negativno na odnos med starši in njihovimi istospolno usmerjenimi hčerkami in sinovi. Lezbijke in geji, ki so bili zajeti v našo raziskavo, so v nekaj več kot 3% primerov ocenili, da se je njihov odnos z mamo in/ali očetom po razkritju poslabšal in so se zaradi tega odtujili drug od drugega. Pri večini pa prvim šokom sledi pomiritev. Takrat homoseksualnost ponavadi, ne pa brez izjeme, zdrsne v kontekste *družinske skrivnosti*. Dejstvo o posameznikovi istospolni usmerjenosti je »vzeto na znanje«, razpravam na to temo pa se v družinskem krogu praviloma

izogibajo. V tem pogledu razkritje ni zgolj, kot pravi Peter Davies, »obogatitev z novo informacijo«, pač pa je razkritje »nenehen boj s tistimi, ki po eni strani sprejmejo razkritje, po drugi strani pa zavrnejo njegove implikacije« (Davies 1992, 80).

Že razkriti posameznik je tako lahko ponovno potisnjen v nekakšen *prozoren klozet*: od njega pričakujejo, da zavoljo miru v družini ne bo načenjal te teme, na družinska slavlja ne pripeljal svojega partnerja in podobno.

»Mama mi sicer pravi, naj povabim kolege in prijatelje. Ampak ko jaz koga pripeljem, ki je meni blizu, ki je moj fant, pri njej pride do blokade. Potem jo kar vidim, kako ne more dihati. Zato tega raje ne počnem, ker živim še doma. Pri nas doma je pro forma, da sem gej, ampak kaj več kot to pa ne. O tem se ne pogovarjamo. Boljše je, da ne omenjam. [...] Nekajkrat sem poskušal, pa je prišlo do emocij, do joka, do prepira, do dokazovanja, kaj ja, kaj ne.« (Igor, 27)

»Večkrat sem izrazil željo [da bi o tem govorili], recimo tako, da sem pokazal kakšen članek. [...] Mama tako na hitro pogleda in nič ne reče, potem dam očetu in pogleda stran. Mu dam še malo bližje in noče niti pogledati. Potem pa mama začne kričati, kaj zdaj silim v to. Pač, naj ne silim, da se o tem pač nočemo pogovarjati. Ni eksplisitno rekla, o tem se nočemo pogovarjati, ampak naj ne silim s temi temami. Zdaj vsake toliko časa lansiram, ampak ni reakcij. Mama včasih reče, kako težko je zdaj, ko ve, kaj sem, kar sem.« (Borut, 30)

Pomiritev pa vedno ne pelje v prozorni klozet, ampak lahko tudi v sprejemanje, kar se vse pogosteje kaže pri mlajših generacijah gejev in lezbijk. K temu prispevata vsaj dva dejavnika: na eni strani smo soočeni s spremenjenimi generacijskimi odnosi – na primer, preseganje generacijskega konflikta z generacijskim mirom – hkrati pa tudi s siceršnjim procesom destigmatizacije homoseksualnosti v širši družbi. To je prav gotovo trend, kamor teži vse več epizod pri razkritju v družinskem kontekstu. Podobno je moč ugotoviti tudi pri istospolnih partnerskih zvezah in njihovi umestitvi v širše družinske in sorodniške mreže. Čeprav se zdi, da je v ospredju še vedno homoseksualnost kot »v vednost« vzeta skrivnost, kar ne vpliva zgolj na vpetost teh zvez v družinsko mrežo in v širše sorodniške mreže, pač pa tudi na samo zvezo in razmerje med partnerjema; lezbijkam in gejem v teh kontekstih vse pogosteje uspeva organizirati svoje življenje zunaj klozeta. To je tudi tema naslednjega poglavja.

SPREJETI MED PRIJATELJI, ZAVRNJENI V DRUŽBI – ISTOSPOLNA PARTNERSTVA

Področje intimnosti in partnerskih zvez doživlja po mnenju nekaterih družboslovcev (Giddens 2000, Beck, Beck-Gernsheim 1999) zadnja desetletja generične spremembe. Med temi spremembami oziroma procesi preobrazbe intimnosti naj bi bila najpomembnejša oblikovanje novih partnerskih razmerjih, ki temeljijo na demokratičnosti in refleksivnosti in so posledica refleksivnega projekta sebstva (Giddens 2000). Spremembe naj bi zajemale vsa partnerska razmerja ne glede na spolno usmerjenost partnerjev. Nekateri teoretiki po drugi strani ugotavljajo, da se v tem času še vedno srečujemo z nenehno stigmo ne-heteroseksualnih partnerskih in družinskih oblik (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a). Nasprotujoče si interpretacije imajo več korenin. Zanesljivo pa je nekaj. Istospolna partnerstva niso monolitna družbena kategorija, kar je povezano z dejstvom, da sodobne identitete niso več vnaprej dane, ampak se oblikujejo v kompleksnih družbenih razmerah. Lezbične in gejevske identitete so le en vidik širše konstrukcije identitet (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a), ki se razlikujejo po različnih dejavnikih družbene diferenciacije (starost, spol, etničnost, rasa, družbeni razred ...). Vendar pa imajo preko (isto)spolne usmerjenosti pomemben skupni imenovalac – »institucionalizirano sovražnost do homoseksualnosti« (Stacey 1996, 107-108).

V tem poglavju se lotevamo analize razmerja med istospolnimi partnerstvi v vsakdanjem življenju in družbo oziroma analize njihove umeščenosti v družbi v času preobrazbe intimnosti. Zanima nas, ali lahko v današnjem času dejansko govorimo o generičnih spremembah na področju intimnosti v različnih pogledih vsakdanjega življenja istospolnih parov. Teorija preobrazbe intimnosti ponuja nekatere uporabne razlage in interpretacije, čeprav ima nekatere pomanjkljivosti. Najbolj problematično je nedvomno izolirano obravnavanje partnerskih razmerij kot takih oziroma neupoštevanje

družbenih vplivov nanje. Istospolna partnerstva so, zdi se, resda bolj egalitarna, podporna, refleksivna, kar potrjujejo tudi tuje raziskave (na primer Stacey 2002), vendar pa je vprašanje, kakšni so vzgibi teh značilnosti, ali jih lahko interpretiramo kot čista razmerja, ter na kakšne načine in s kakšnimi posledicami poteka v vsakdanjem življenju heteronormativno kontekstualiziranje istospolnih partnerskih zvez.

ISTOSPOLNE PARTNERSKE ZVEZE KOT ČISTA RAZMERJA?

»Moj fant z mojimi starši preživlja božič, praznike, na vikend hodimo skupaj. Z mojo mamo hodita po nakupih. Piknike imamo skupaj. ...Vse to funkcionira tako, kot da bi imel punco.« (Jernej, 23)

»Ne predstavljam si čisto na slepo izkazovati nežnost na ulici. Saj ne, da je ne bi, ampak vedno ozavestim okolico okrog sebe.« (Maruša, 27)

Družbene spremembe pozne modernosti se na ravni osebnega vsakdanjega življenja, kot rečeno, kažejo v generičnem prestrukturiranju zasebnosti ter v preobrazbi intimnosti (Giddens 2000). Za procese preobrazbe intimnosti je predvsem značilen trend k vzpostavljanju tako imenovanega čistega razmerja, ki se »nanaša na razmere, v katerih posamezniki vstopajo v družbene odnose zavoljo samih sebe oziroma zavoljo tega, kar lahko iz takšnega odnosa pridobijo. Čisto razmerje obstaja le v toliko, v kolikor prinaša zadovoljstvo obema partnerjema« (Giddens 2000, 58). Čista razmerja naj bi bila torej odvezana družbenih determinant, veljala pa naj bi za vse vrste intimnih partnerskih razmerij, še posebej za istospolne partnerske zveze. Te namreč niso vnaprej opredeljene s spolno delitvijo vlog in dela, kot to velja za heteroseksualne partnerske zveze. Preobrazba intimnosti pomeni, da je vsem partnerskim razmerjem skupno to, da jih poganja iskanje zadovoljivega razmerja, ki je ključni element osebne potrditve (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 85).

Preobrazba intimnosti se izraža v dveh tendencah. Na eni strani je na voljo dovolj dokazov o eksperimentiranju v življenju oziroma o obstoju kreativnih poskusov številnih ne-heteroseksualno usmerjenih žensk in moških, da bi ustvarili vzorce razmerij, ki temeljijo na

idealnih enakosti. Po drugi strani ti novi vzorci razmerij odražajo tendence, ki hkrati preoblikujejo heteroseksualne načine življenja (Weeks, Heaphy, Donovan 1999b, 314). V Sloveniji trendi spreminjanja intimnosti še niso tako intenzivni, da bi lahko govorili o opaznem vplivanju ne-heteroseksualnih partnerskih razmerij na spreminjanje heteroseksualnih partnerskih vzorcev, čeprav je seveda dejstvo, da so spremembe navzoče in imajo učinek družbenega spreminjanja tudi v tej smeri. Prvo omenjeno tendenco pa je opaziti tudi pri nas. Podatki kažejo, da so istospolna partnerska razmerja v nekaterih pogledih nekoliko bolj egalitarna od heteroseksualnih, denimo, v delitvi dela, hkrati se zdi, da istospolna partnerstva dejansko težijo k oblikovanju čistega razmerja, predvsem ko gre za vprašanje enakosti med partnerjema, refleksivnost razmerja, aktivno in nenehno delo na odnosih. Vendar pa velja po našem mnenju v interpretaciji značilnosti istospolnih partnerskih razmerij pozne modernosti dobro pretehtati same družbene kontekste, v katerih se tako imenovane generične spremembe zasebnosti in intimnosti dogajajo. Poglejmo nekaj problematičnih točk teorije preobrazbe intimnosti v tem kontekstu.

Primerjanje heteroseksualnih partnerskih zvez z istospolnimi se zdi zapleteno, v nekaterih pogledih docela nemogoče. Ovira je, na primer, že dejstvo, da tudi za heteroseksualne partnerske zveze nimamo empiričnih podatkov, v kakšni intenziteti se dejansko pomikajo k modelu »čistega razmerja« oziroma katere od značilnosti tega idealno-tipskega modela dejansko prevzemajo. Empiričnih podatkov je malo, pa tudi obstoječi si med seboj nasprotujejo – nekateri ugotavljajo bolj egalitarna razmerja, medtem ko drugi še vedno poročajo o spolno asimetrični delitvi vlog (Švab 2001). Vendar pa je jasno, da trend k čistim razmerjem obstaja na način, da v nekaterih pogledih velja za vsa partnerska razmerja – da se razlike med heteroseksualnimi in istospolnimi partnerskimi razmerji pravzaprav brišejo. Vsaj v eni točki: partnerska razmerja so ne glede na spolno usmerjenost danes refleksivna, terjajo aktivno in intenzivno delo na odnosu, bolj so izpostavljena razpadu zveze. Tu lahko »poleg diskurza razlike, ki označuje ne-heteroseksualne izkušnje, opazimo tudi pojav določene logike skladnosti« (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 85).

Kljub zaznavni konvergenci heteroseksualnih in istospolnih partnerstev v intimnih značilnostih čistega razmerja (refleksivnost), pa se le-ta bistveno razlikujejo, ko gre za njihovo kontekstualizacijo v širšem (heteronormativnem) družbenem okolju. Družba pozne modernosti ni spolno nevtralna družba, ampak (še vedno) heteronormativna družba, kar heteroseksualna partnerska razmerja umešča popolnoma drugače kot istospolna. Pravni status istospolnih partnerskih zvez na primer ni izenačen s statusom heteroseksualnih partnerskih zvez, kar bistveno vpliva na vsakdanje življenje gejev in lezbijk.

Vprašanje je, ali so partnerstva, ki so teoretično bolj nagnjena k oblikovanju čistega razmerja – kohabitacije, istospolna partnerstva – nedvoumno takšna oziroma ali je mogoče, da so takšna iz *povsem drugih razlogov*, ki niso nujno povezani z značilnostmi, ki jih Giddens pripisuje čistim razmerjem (Jamieson 1998, 155). Raziskave, tudi naša, sicer ugotavljajo, da so istospolna partnerstva dejansko bolj egalitarna, refleksivna (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 1999b; Švab, Kuhar 2004), vendar bi te lastnosti lahko danes pripisali vsem partnerskim razmerjem ne glede na spolno usmerjenost. To, kar dejansko ustvarja razlike med različnimi partnerstvi (ne le glede na spolno usmerjenost), morda nima nujno konkretne povezave z značilnostmi čistega razmerja. Jamieson ugotavlja, da pari, ne glede na to, koliko so ne-konvencionalni, partnerskega razmerja ne oblikujejo *zgolj* na premisah čistega razmerja (refleksivnost, odprtost), torej razmerja samega po sebi, ampak še v različnih drugih (družbenih) kontekstih in z zelo različnimi razlogi. Za primer navaja kohabitacije oziroma zunajzakonske partnerske skupnosti, ki jim nekateri pripisujejo manjšo stabilnost, vendar je ta lahko, na primer, posledica tega, da imajo nizko stopnjo družbene podpore, in šibkejših ekonomskih in materialnih vezi (Jamieson 1998, 156). Tudi pri istospolnih partnerskih zvezah je bistveno, da upoštevamo širše družbene kontekste, v katerih ta bivajo. Značilnosti, ki jih lahko interpretiramo kot trend k čistim razmerjem, pri istospolnih partnerskih razmerjih zaradi različne družbene umeščenosti nimajo vselej istih vzvodov kot pri heteroseksualnih partnerskih zvezah. Za primer lahko navedemo pravice, ki izvirajo iz statusa partnerskega razmerja, oziroma konkretneje, zakon o istospolni partnerski skupnosti. Interes za registracijo partnerske zveze pri istospolno usmer-

jenih pogojujejo bistveno drugačni razlogi kot pri heteroseksualnih partnerstvih, saj je za istospolno usmerjene zakonska ureditev partnerske skupnosti šele pot do pravic na tem področju, ki so heteroseksualnim parom že omogočene z družinskim pravom. Pri heteroseksualnih partnerskih zvezah je zaznaven upad pri poročanju zaradi upadanja socialnega pomena te institucije ter zaradi pravnega izenačenja zunajzakonskih in zakonskih (heteroseksualnih) zvez. Pari se ne glede na spolno usmerjenost ne bi poročali iz romantičnih razlogov (to pa je posledica upadanja pomena romantične ljubezni v pozni modernosti nasploh), vendar pa je kontekst odločanja za registracijo oziroma poroko pri istospolnih parih torej bistveno drugačen kot pri heteroseksualnih parih.

Teorija preobrazbe intimnosti je ne nazadnje protislovna tudi v tem, da po eni strani ne upošteva vplivov in kontekstov širšega družbenega okolja na istospolne partnerske zveze (s čimer jim na neki način odvzame političnost), po drugi strani pa koncept čistega razmerja razume kot primer prenosa demokratičnih načel (širše družbe) v zasebnost oziroma poskuša z njim ponazoriti izvajanje načel demokratične družbe (Giddens 2000).

NEIZBEŽNOST HETERONORMATIVNEGA OKVIRA

Če primerjamo partnerstva glede na spolno usmerjenost partnerjev, je najpomembnejši dejavnik družbenega diferenciranja prav dejstvo, da so poznomoderne družbe še vedno izrazito heteronormativne in da je torej družbeni kontekst favoriziranja heteroseksualnosti ter stigmatiziranja homoseksualnosti tisti, ki istospolno usmerjene umešča bistveno drugače kakor heteroseksualno usmerjene. »Kljub vsem spremembam, ki so se zgodile, so različne oblike stigme še vedno potencialno izkustvo lezbijk in gejev, ne glede na to, kako 'zgodno' je njihovo partnersko razmerje.« (Weeks, Heaphy, Donovan 1999b, 313). To so potrdili tudi izsledki naše raziskave. Geji in lezbijke bodisi kot posamezniki bodisi v partnerski zvezi doživljajo različne načine pritiska s strani heteronormativne družbe.

Respondenti in respondentke, ki so sodelovali v raziskavi o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji, so bili v povprečju stari 20,6 leta, ko so vstopili v prvo istospolno partnersko zvezo, kar je verjetno precej kasneje kot pri heteroseksualni populaciji. Razlogov

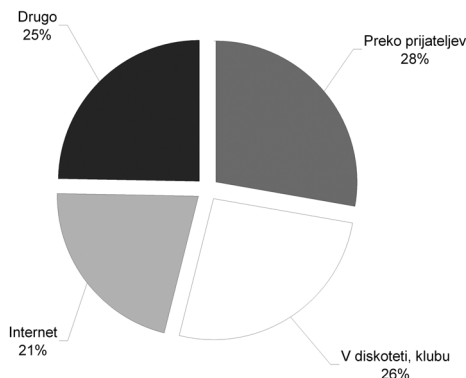
oziroma ovir za to je več. Prvič, družbeni pritisk k heteroseksualnosti lahko sili posameznike, da najprej oblikujejo heteroseksualno partnersko zvezo, kar so omenjali tudi udeleženci in udeleženke v fokusnih skupinah.

Drugi razlog za časovni zamik pri vstopanju v istospolna partnerska razmerja je strah pred stigmatizacijo in proces oblikovanja homoseksualne identitete. Istospolno usmerjeni so soočeni s procesom redefinicije prisilne in pričakovane heteroseksualne identitete in posledično s problemom razkritja svoje spolne usmerjenosti, kar heteroseksualno usmerjenim ni potrebno storiti.

Tretji razlog je dejstvo, da so socialni prostori za spoznavanje istospolnih partnerjev bistveno bolj zoženi in redkejši. Če primerjamo razmere v preteklosti in danes, lahko opazimo tu sicer precejšnje razlike, vendar je naša raziskava pokazala, da so prostori za srečevanje še vedno redki, predvsem pa so skoncentrirani v večjih urbanih središčih oziroma najbolj v Ljubljani. Socialni prostori za srečevanje potencialnih istospolnih partnerjev so tako zaprti, intimni in potekajo največkrat v zasebnih krogih poznanstev in prijateljstva.

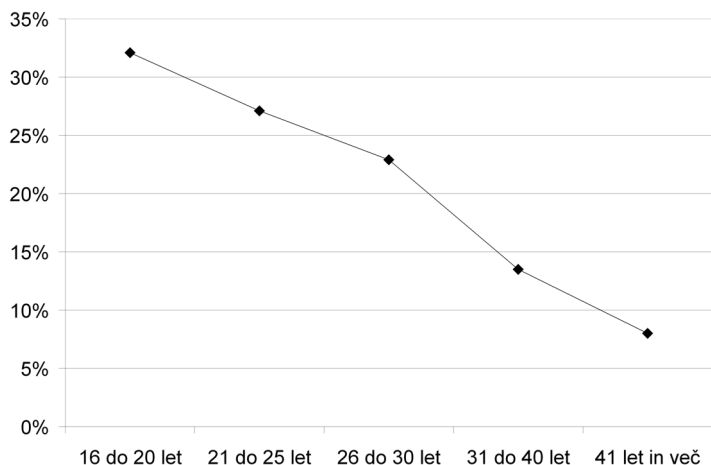
»Teško je [spoznati partnerja], ker ni pri nas klubov ... Ni prostorov, kamor bi šel in se družil z ljudmi. Midva imava veliko 'strejt' prijateljev, ampak gejev prijateljev nimava ... Tako da, midva sva se spoznala prek interneta. Drugače pa jaz ne vidim prostora, kjer bi našel partnerja.« (Jan, 33)

Na splošno lahko rečemo, da so neformalna prijateljska omrežja zelo pomembno mesto, kjer lezbijke in geji spoznavajo potencialne partnerje. Prijateljska omrežja namreč omogočajo diskretnost, intimnost, izpostavljenost stigmatizaciji je manjša. Po podatkih kvantitativnega dela naše raziskave je svojega sedanjega partnerja oziroma partnerko največ anketiranih spoznalo v prijateljskem krogu ali v GLBT klubih in diskotekah, vendar je, kot smo dejali, problem GLBT klubov ta, da so skoncentrirani v urbanih okoljih, torej kot socialno okolje za druženje niso dostopni vsem lezbijkam in gejem. Zato ima, kot smo pričakovali, čedalje večji pomen v tem kontekstu prav internet.

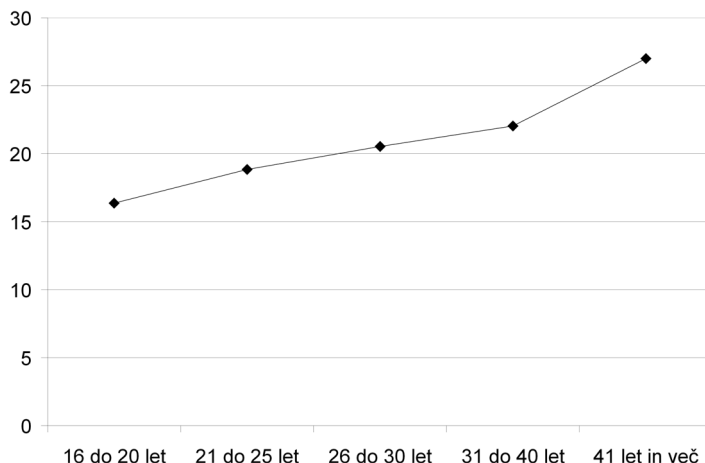
SLIKA 20: KAKO STE SPOZNALI SVOJEGA SEDANJEGA PARTNERJA OZIROMA PARTNERKO?

To so potrdili tudi izsledki naše raziskave. Še posebej za mlade generacije je internet prvi socialni prostor, kjer navezujejo stike z drugimi geji in lezbijkami, kjer poteka tovrstna socializacija in kjer se lezbijke in geji lahko spoznavaajo med seboj. Domnevali smo, da je v deležu teh, ki so partnerja oziroma partnerko spoznali po internetu, več mlajših, kar je analiza tudi potrdila, saj je v starostni skupini od 16. do 20. leta 32% teh, ki so partnerja oziroma partnerko spoznali po internetu, potem pa se deleži strmo spuščajo.

SLIKA 21: SPOZNAVANJE PARTERJEV OZIROMA PARTNERK PO INTERNETU GLEDE NA STAROST

Glede prvih istospolnih partnerskih zvez obstajajo precejšnje razlike med starostnimi skupinami. Mlajši geji in lezbijke prej vstopajo v prvo partnersko zvezo, kot so starejše generacije istospolno usmerjenih. To je povezano s tem, da se lezbijke in geji danes prej razkrijejo, kot so se v preteklosti, hkrati pa je tudi sprejemanje homoseksualnosti v intimnih, družinskih in prijateljskih krogih večje.

SLIKA 22: STAROST OB VSTOPU V PRVO PARTNERSKO ZVEZO

Zaradi heteronormativnih okvirov družbe pozne modernosti je obstoj istospolne partnerske zveze neposredno povezan z vprašanjem razkritja v takšni družbi. Vsaj delno razkritje ob vstopu v partnersko zvezo je namreč prvi pogoj za obstoj te zveze, saj zaradi skrivanja zveza lahko propade, zlasti tedaj, kadar sta posameznika v očitnem neravnovesju glede razkritja homoseksualnosti.

»Moj zadnji odnos je razpadel prav zaradi tega, ker je bilo meni pomembno, da nisem samo njena prijateljica, če kam greva. Sama sem se srečevala z veliko stvarmi in porabila veliko energije, da sem si lahko rekla, da sem lezbijka. Zato se mi je to zdelo nesprejemljivo. Zdelo se mi je, da me na ta način zanika. Te situacije so se ponavljale in glede tega nisva uspeli vzpostaviti dialoga. Sama nisem bila pripravljena za kompromis, ker mi je bilo to preveč pomembno. Zato sem prekinila zvezo.« (Ana, 26)

Skrivanje partnerske zveze zaradi nerazkritosti enega partnerja, še posebej pred družino in prijatelji, je lahko v vsakdanjem življenju tako moteče, da se partnerja razideta.

»On je sicer bil pri mojih starših, ampak moji starši niso vedeli, ker se takrat še nisem razkril. V glavi sem imel, da bom to slej ko prej uredil, ker me je to motilo in ker hočem, da imam s starši in prijatelji čisto razdelane odnose. On pa ni deloval v tej smeri in to me je motilo. Tudi svojim prijateljem me ni predstavil, tako kot sem ga jaz mojim kot svojega fanta. To mi je začelo najedati. Po treh letih sem obupal in rekel, da to pač ne gre tako. In sem zaključil to vezo.« (Sebastijan, 31)

RAZKRITJE PARTNERSKE ZVEZE V JAVNEM PROSTORU

V nasprotju z opazno večjim sprejemanjem gejev in lezbijk v zasebnosti, v družini in prijateljskih krogih, opažamo izrazit strah pred razkritjem partnerske zveze v širšem družbenem okolju, kar je nedvomno odraz visoke stopnje homofobije v naši družbi. Geji in lezbijke se v različnih družbenih miljejih soočajo s težavami, kako živeti s partnerjem odkrito partnersko razmerje in se pri tem izogibati homofobičnim odzivom družbe. Ti odzivi so lahko raznovrstni in se lahko izražajo kot fizično nasilje, šikaniranje, žaljenje, lahko so bolj subtilni, denimo, ignoriranje, pomenljivi pogledi. Bolj kot same dejanske grožnje pa se zdi zaskrbljujoč strah, ki pri lezbijkah in gejih deluje kot samokontrola in s katerim nenehno živijo vsak trenutek. Gašper, ki je sodeloval v eni od fokusnih skupin, je stisko pri držanju za roke v javnosti opisal takole:

»Pride do krča na Čopovi. S teboj je ves čas kontrolor, ki ti v glavi govori: 'Pazi zdaj, gledajo te...'. Potem te mine, ker to ni več nobena intima, ampak je samo še neka čudna gesta, za katero sploh ne veš več, ali ima smisel. Če si ti miren, potem ni tvoj tip. Ko se on umiri, pa ti nisi. Ko se oba umirita, pa srečaš sošolca iz srednje šole in takrat res ne bi ... To so te vrste razkrivanja, ki so na nek način zoprna. Jaz vedno preverim. Če je okolje tako, da bi ga obvladal, če bi prišlo do incidenta, potem ja, če pa ne, pa rajši ne.« (Gašper, 27)

Zdi se, da se lezbijke in geji heteronormativnosti javnega prostora prilagajajo z mimikrijo. Svoje partnersko razmerje navzven redefinirajo in ga kontekstualizirajo kot »zgolj prijateljstvo«. Le v okoliščinah, ki se zdijo dovolj varne, si nekateri dovolijo izkazovati intimnosti, ki kažejo na njihov seksualni status. Geji in lezbijke pra-

viloma vedno ozavestijo okolico in heteronormativnost, ki to okolico določa. Mnogi menijo, da tovrstni nadzor oziroma ozaveščanje stanja postane del njih.

»Čutiš pritisk. Pogledaš okrog sebe in če je prazno, pač to narediš. Oziroma če je okolica taka, da se to da narediti. Kar še ne pomeni, da okrog ni ljudi. Če ni kakšnih primitivcev, potem to narediš. Ne hodim pa z roko v roki po Ljubljani, definitivno ne. ... Enostavno je to verjetno v tvojem DNK, da živimo v heteroseksualni družbi, da v tej družbi veljajo pravila in da ne smeš družbe provocirati.« (Igor, 27).

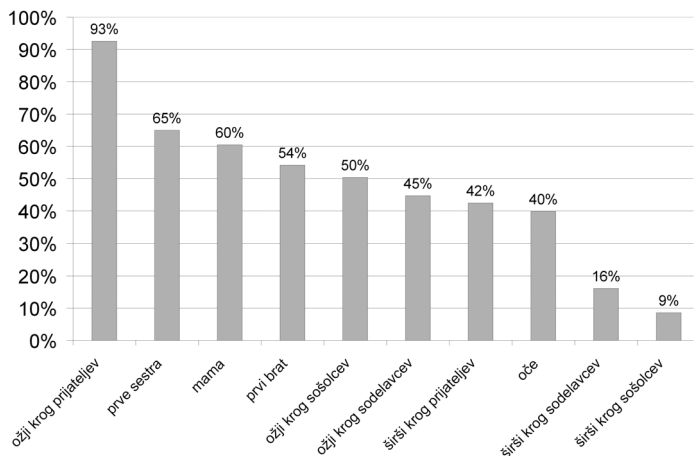
Razkrivanje homoseksualne identitete je tako odvisno od družbenih kontekstov, znotraj katerih se posameznik znajde. Podobno kot za razkrivanje partnerstva na ulici velja tudi za predstavljanje svojega partnerja prijateljem, znancem. Lezbijke in geji so omenjali, da so v zadregi, kako predstaviti svojega partnerja, in pri tem uporabljajo najrazličnejše izhode iz take situacije. Partnerja predstavljajo bodisi samo po imenu, kot prijatelja in podobno. S tovrstnim poimenovanjem je namreč označeno razmerje med dvema osebam. Za razkritje svojega partnerja in s tem tudi njune partnerske zveze in seksualne identitete se odločijo po premisleku in oceni okoliščin, v katerih se znajdejo. Podobno kot z izkazovanjem intimnosti je tudi izrekanje o partnerstvu povezano z družbenim kontekstom. Nekateri geji in lezbijke imajo omejevanje partnerskega odnosa na prijateljstvo za zelo moteče in problematično.

»Razmišljal sem, kaj naj rečem. Ne bom rekel prijatelj, partner se mi zdi, kot da bi rekel: 'to je hipotenuza'. (smeh) Nekaj časa sem celo pristal na to, da ga predstavim z imenom. Pa si mislite, kar si hočete. Tako da ga zdaj, kadar sem totalno prestrašen, predstavim z imenom. Drugače pa rečem, to je moj fant. Ampak še vedno me je zelo strah. ... Strah me je, da ne bom sprejet. Da bo to potem osnova za kakšno zafrkavanje ali pa kakšen hladen odnos. ... Saj vem, teoretično, če te zavrnejo, te niso vredni, nasvidenje. Ampak to ni tako. V praksi ne funkcionirajo te teorije.« (Borut, 30)

PARTNERSKE ZVEZE IN SORODNIŠKA RAZMERJA

Lezbijke in geji najbolj zaupajo in se kot istospolno usmerjeni posamezniki najbolj varno počutijo v ožjih prijateljskih krogih. Odzivi tesnih prijateljev na razkritje homoseksualne identitete ter tudi partnerske zveze so v veliki meri pozitivni. Odzivi staršev so v

primerjavi z odzivi prijateljev precej slabši: le dobra četrtina anketiranih je doživela pozitiven odziv pri materah in le petina pri očetih. Pri tem je opazen strah pred očetom, saj je gejev in lezbijk razkritih pred očetom manj kot pred mamo; to pa velja tudi za razkritje partnerske zveze.

SLIKA 23: KDO VE ZA VAŠO PARTNERSKO ZVEZO?

Vendar pa na dolgi rok, kot smo že pokazali, odziv na razkritje ne vpliva bistveno na odnose med starši ter njihovimi istospolno usmerjenimi otroki. To pa ne pomeni, da ti posamezniki po razkritju v družinskem krogu lahko živijo odprto (partnersko) življenje. Pogosto se po razkritju homoseksualne identitete v družini vzpostavi tako imenovani prozorni klozet, ko so družinski člani seznanjeni z istospolno usmerjenostjo otroka, vendar o tem ne govorijo oziroma tega dejstva v vsakdanjem življenju ne upoštevajo. Po razkritju v ožjem družinskem krogu ponavadi zavladava molk, ki zavira navezavo osebnih stikov s partnerjevo družino oziroma širšim sorodniškim krogom. Prozorni klozet je pogosto hkrati tudi *družinski klozet*, saj se po razkritju lezbijke oziroma geja v družini družinski člani skupaj z otrokom znajdejo v klozetu glede na širšo družbeno okolje (širše sorodstvo, sosedje, prijatelji, znanci). Pogosto starši zahtevajo od otroka, ki se je razkril, da se informacija o istospolni usmerjenosti ne širi izven družine ali pa da se skriva pred delom družine (denimo, pred

enim od staršev), o čemer smo govorili že v poglavju o oblikovanju homoseksualne identitete ter razkritju.

Nekaterim gejem in lezbijkam je sčasoma uspelo vzpostaviti odnose s svojo družino ter tudi z družino partnerja oziroma partnerke ter tudi s širšim krogom sorodnikov. Nekateri vzdržujejo stike le po eni strani:

»Moji starši so jo zelo lepo sprejeli. Pa tudi darila dobi, vse, tako kot bi moralo biti. ... Z njene strani pa poznam samo brata in sestrično. Z drugimi nisem imela stikov, ker so na njeno razkritje zelo negativno odreagirali.« (Ana, 26)

»Punca je enkrat predlagala, da me pripelje na vikend, pa je oče rekel: 'Kaj pa bo ona počela tam?' In tako smo zaključili s to temo. Videli smo se, vejo zame, ampak se ne družimo.« (Monika, 26)

Navezovanje medsorodniških odnosov ter sprejemanje lezbijke oziroma geja v družino njegovega partnerja oziroma njene partnerke pogosto terjaja veliko naporov in vztrajnosti.

»Kakšni dve leti nazaj sem se začel zelo načrtno truditi, da do takih kosil in izletov prihaja. Ker njegova mama ... ne vem, nekako me je ignorirala, kakor se je pač dalo. Jaz pa sem ji s tem hotel povedati, da sem tu in bom tu ostal, da se me ne bo kar tako rešila. In to na tak način, ki ga ona ni bila vajena. Prišel sem, dajmo, gremo, spakirati, zdaj gremo na izlet. Ona je rekla: 'Joj, sem ravno zlikala ...'. 'Nič me ne zanima, zdaj gremo hodi'. In smo šli. Postavil sem jih pred dejstvo. Zdaj se oni dve sami pokličeta ... in kavica in štrudl ... Ampak sta z obeh strani potrebovali nek poriv. Sem pa kar intenzivno delal na tem, vsaj eno leto, vsak vikend, pa tudi že vmes.« (Matjaž, 25)

Če je eden od partnerjev v ožjem družinskem krogu drugega partnerja nezaželen, lahko to prav tako kot nerazkritost, ki smo jo že omenjali, pomeni določen pritisk na istospolno partnersko zvezo. Ena od udeleženk v fokusni skupini opisuje razpetost med partnerko in svojo družino takole:

»To je bilo obremenjujoče. ... Jaz mojih staršev nisem mogla odrezati zaradi tega. No, če bi bila načelna, bi lahko rekla: 'Draga mati, jaz ne bom več hodila k tebi na obisk.' Ampak tega čustveno nisem mogla narediti. Z njo sem vzdrževala stik in jasno, družinska slavlja, božič in take kritične zadeve ... jaz sem šla tja, ona pa ne. To je bilo zelo mučno, ker je bila ona zelo žalostna zaradi tega, jaz pa nisem mogla nič narediti. Ona je vedela, da me ne more izsiljevati, češ, zdaj pa ostani doma, ne hodi tja. Je bilo pa jasno, da jo to muči. Samo potem sva to nekako urediti. Povedala sem ji, da ne morem prevzeti odgovornosti za svoje starše, lahko le zase.« (Tara, 30)

Kljub vsemu pa se je v intervjujih pokazalo, da so v družinah, kjer so starši oziroma celotna družina sprejeli otrokovo spolno usmerjenost in tudi njegovega partnerja oziroma njeno partnerko, družinski stiki pogosti in urejeni tako, kot to želijo. Sprejetost v družinskih razmerjih je sicer vedno bolj pogosta pri mlajši generaciji gejev in lezbijk, kar kaže tudi na to, da je v ožjih socialnih miljejih, kot so družinski in prijateljski krogi, homofobija čedalje manj prisotna. Mnogim istospolnim parom torej uspe, da se vključijo v običajna družinska in sorodniška razmerja.

Omeniti velja še eno pomembno spremembo, ki se kaže na ravni percepcije družine in družinskih razmerij. V tujih raziskavah ugotavljajo, da lezbijke in geji vse pogosteje redefinirajo sam pomen družine, ki se ponavadi označuje z izrazom »izbirne družine« (ang. *elective families, families of choice*) (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, Weston 1991). Nova ne-heteroseksualna razmerja s tem vplivajo na tradicionalne percepcije o partnerskih in družinskih razmerjih in jih pomembno redefinirajo. Geji in lezbijke, poročajo Weeks in drugi, razširjajo pomene družine (v modernosti razumljene kot skupnosti otrok in heteroseksualnega zakonskega para) na dveh ravneh: prvič, v njihovem razumevanju družine otroci ne nastopajo kot nujni pogoj, in drugič, družinski odnosi se razširjajo na prijatelje. Poudarek je na možnosti izbire, zavezanosti, prijateljstvu (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a). Vendar gre tu za premik, ki se ne vzpostavlja samo pri lezbičnih in gejevskih parih. Teoretiki družine namreč opažajo splošen trend, ko družinska razmerja niso več samo-umevno predpisana, poudarjene pa so vrednote, kot so zavezanost, skrb, odgovornost (Finch 1989).

Vendar Weeks in drugi opozarjajo, da imajo takšne nove, ne-heteroseksualne redefinicije družine glede možnosti izbire tudi omejitve. Omenjajo tri bistvene: časovni okvir – danes se je lažje razkriti kot je bilo to v preteklosti; razlike med urbanim in ruralnim okoljem – lažje je redefinirati tradicionalne pomene družine in partnerstev v urbanih okoljih; ter politične razmere – različni drugi družbeni dejavniki (na primer rasizem) ustvarjajo dvojno stigmatizacijo (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 89). Vsi ti dejavniki so seveda dejavniki širšega družbenega, predvsem heteronormativnega okolja in potrjujejo našo domnevo o tem, da pri interpretacijah preo-

brazbe intimnosti velja upoštevati tudi vse družbene dejavnike, ki vplivajo na partnerska razmerja.

Glede na izsledke naše raziskave ne moremo neposredno trditi, da bi geji in lezbijke pri nas dajali prednost prijateljskim mrežam pred družino. Če bi sodili po tem, komu najbolj zaupajo, komu se najprej razkrijejo in kakšne so reakcije na razkritje, je docela jasno, da so prijateljski krogi bolj pomembni od družinskih. Vendar pa po drugi strani izjave sodelujočih v fokusnih skupinah nakazujejo, da imajo družina in družinska razmerja še vedno pomembnejšo težo. Tudi zato je razkritje pred starši težavnejše, zgodi se kasneje, bolj premišljeno, lezbijke in geji pa mu pripisujejo velik pomen. Mnogim gejem in lezbijkam so dobri odnosi s starši ter sprejetost partnerja oziroma partnerke v družini zelo pomembni, pogosto tako, da lahko neurejenost teh odnosov negativno vpliva na zvezo samo. Vendar pa to ne pomeni, da so lezbijke in geji pri nas bolj konservativni v stališčih glede družinskih razmerij kot drugod. Vsako razkritje homoseksualne identitete oziroma istospolne partnerske zveze ter vzpostavljanje družinskih relacij v družini obeh partnerjev namreč pomembno ruši in redefinira tradicionalna družinska razmerja ter percepcije o njih.

ČISTA RAZMERJA – ENAKOST, ZAVEZANOST, SKRB

Istospolna partnerska razmerja nastajajo in se ohranjajo izven konvencionalnih institucionalnih in pravnih podpornih sistemov in struktur, zato je zanje manj verjetno, da bodo oblikovala tradicionalne vzorce, za katere so značilne vnaprej določene obveznosti, dolžnosti in zavezanosti (Weeks, Heaphy, Donovan 1999b, 306), nekateri geji in lezbijke pa navkljub temu zavestno oblikujejo partnerska razmerja v nasprotju s heteroseksualnimi modeli (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 91). Kurdek (v Jamieson 1998, 153) celo meni, da lezbični in gejevski pari pri delitvi dela ne morejo uporabljati kategorije spola preprosto zato, ker sta oba partnerja oziroma obe partnerki istega spola. Vendar je po mnenju Lynn Jamieson (1998, 153) ta razlaga preveč posplošena, saj so moškosti in ženskosti skonstruirane ne glede na biološki spol fizičnega telesa.

Raziskave o istospolnih partnerstvih so že v osemdesetih in pa v prvi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja pokazale, da istospolni pari kategorij spola ne uporabljajo in interpretirajo po konvencionalnem heteroseksualnem vzorcu (preskrbovalec/gospodinja) (Jamieson 1998, 153). Istospolna partnerska razmerja, sodeč po naših in tujih raziskavah (Jamieson 1998, Stacey 2004), niso ujeta v patriarhalno matrico tipičnih moških in tipičnih ženskih opravil. Naša raziskava o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk je pokazala, da si pri večini opravil več kot polovica anketiranih deli delo enakomerno. Partnerja oziroma partnerki si delo delita glede na osebne preference in afinitete do določenih opravil (nekdo raje kuha, drugi raje pospravlja) ali pa je delitev dela arbitrarna in utemeljena z vsakdanjim urnikom partnerjev (delo opravi oseba, ki ima čas). Tudi udeleženci in udeleženke v fokusnih skupinah so omenjali dogovorno oziroma preferenčno delitev dela. Nekateri tuje raziskave so pokazale, da si istospolni pari delijo delo enakopravno tudi ne glede na zaslužek partnerjev, medtem ko spet druge raziskave poročajo, da ima partner, ki je zaposlen oziroma je bolj karierno usmerjen kot drugi, več možnosti, da se odmakne od domačega dela, ter da večji zaslužek lahko daje večjo moč pri delitvi dela, čeprav to ne pomeni, da tradicionalni heteroseksualni model delitve dela velja tudi za istospolne pare (Jamieson 1998, 153). V naši raziskavi neenakosti v delitvi dela, ki bi bila posledica višine zaslužka oziroma zaposlenosti enega od partnerjev, nismo zaznali. Ravno nasprotno, v fokusnih skupinah je bilo večkrat poudarjeno, da status partnerja, ki je zaposlen oziroma ki zasluži več, ne ustvarja hierarhijske moči in s tem vlog v partnerstvu. Razlika v delitvi dela pa se je pokazala tedaj, kadar je eden od partnerjev zaposlen, drugi pa študira. Slednji lahko opravlja več domačega dela, vendar je ta delitev utemeljena v večji časovni fleksibilnosti in razpoložljivosti pri partnerju oziroma partnerki, ki študira, ne pa na argumentu moči.

Kot kaže, lezbijke in geji cenijo enakost v partnerskem razmerju, čeprav obstajajo različni pogledi na to, kaj enakost je oziroma kaj jo konstituira (Weston 1991). Vendar pa ustvarjanje novih ne-heteroseksualnih razmerij nikakor ne pomeni, da so istospolna partnerska razmerja manj zahtevna, ampak nasprotno, dolžnosti, obveznosti in zavezanost so še vedno nujno potrebne, so pa stvar svobodne in zavestne odločitve (Weeks, Heaphy, Donovan 1999b, 306). Weston

v začetku devetdesetih poročča, da so v njeni raziskavi lezbijke včasih izrazile celo zaskrbljenost, da so njihova partnerska razmerja preveč intenzivna oziroma čustvena, medtem ko so geji poročali, da pogosto občutijo problem, kako vzdrževati razmerje (Weston 1991). Istospolne partnerske zveze sicer dejansko ne posnemajo heteroseksualnih vzorcev, vendar delujejo na enak način. Tu ni bistvene razlike glede na spolno usmerjenost – v pozni modernosti so intimna razmerja kot taka zahteven projekt sam po sebi, zahtevajo kontinuirano aktivno delo na odnosih, reflektivnost, zavezanost (Giddens 2000), s čimer se spreminja sama narava partnerstev kot takih.

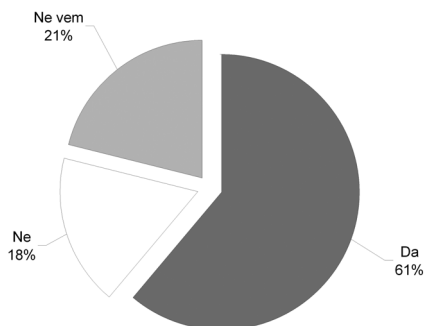
Omeniti pa moramo še en pomemben izsledek iz naše raziskave o vsakdanjem življenju lezbijk in gejev, ki ga tuje raziskave ne omenjajo. Med oblikami družinskega dela se pokaže, da se sorodniško delo²³ pri istospolnih partnerstvih opravlja izrazito enostransko. Sorodniško delo je v heteroseksualnih družinah tipično žensko delo (Švab 2001), pri istospolnih partnerstvih in družinah pa lahko domnevamo, da pogosto prihaja do situacije, ko sorodniški odnosi niso vzpostavljeni ali pa razviti do te mere, da bi bil istospolni par ali istospolna družina vključena v širšo sorodniško mrežo po obeh partnerjih. Ovire so različne in lahko nastajajo tako pri gejih in lezbijkah (razkritje istospolne usmerjenosti, partnerske zveze, slabi odnosi s sorodniki/starši) kakor pri sorodnikih (slabi odnosi z otroki, nesprejemanje istospolne usmerjenosti otrok/a, nesprejemanje njegovega partnerja oziroma njene partnerke, omejevanje sorodniških stikov in odnosov ter podobno). Nevpetost v sorodniško oziroma družinsko mrežo partnerja, kot smo že dejali, se lahko v vsakdanjem življenju pokaže kot zelo frustrirajoča in omejujoča, v skrajni posledici pa lahko pripelje tudi do prenehanja partnerske zveze.

VPRAŠANJE ENAKOSTI IN PRAVIC: SKLENITEV ISTOSPOLNE PARTNERSKE SKUPNOSTI

Pravo pomembno določa življenje gejev in lezbijk, zato so tudi pravne spremembe same po sebi pomemben cilj, ne le v pomenu dekriminalizacije homoseksualnosti, ampak tudi zaradi zagotavlja-

²³Sorodniško delo pomeni vzpostavljanje in vzdrževanje stikov z drugimi družinskimi člani oziroma širšo sorodniško mrežo, od praznovanj, družinskih dogodkov, rojstnih dnevov, pisanja kartic z dopusta itn.

nja pravic lezbijk in gejev (Bernstein 2001, 421). Sklenitev istospolne partnerske skupnosti je bila v zadnjih dveh letih v Sloveniji vroča politična tema.²⁴ V raziskavi smo ugotovili, da bi svojo partnersko zvezo registriralo 61% vprašanih. Pri tem velja upoštevati, da je v vzorcu velik del mladih, s čimer bi lahko pojasnili tudi delež neodločenih (21%).

SLIKA 24: ALI BI SKLENILI ISTOSPOLNO PARTNERSKO ZVEZO?

Mnenja o prednostih pravne ureditve istospolnih partnerstev oziroma poroki so med geji in lezbijkami ter tudi med družboslovci, ki se ukvarjajo s študijami spolov ter študijami *queer*, različna. Zagovorniki homoseksualnih porok so svojo argumentacijo zasnovali v okviru diskurza človekovih pravic in zagotavljanja enakopravnosti, nasprotniki pa najpogosteje izhajajo iz feministične kritike moderne družine in instituta poroke kot zatiralske družbene institucije, ki bi jo geji in lezbijke zaradi heteroseksističnih zgodovinskih temeljev pravzaprav morali obsojati, ne pa, da se poskušajo vanjo integrirati (Rahman 1998, Lehr 2003, Warner 1999, Sullivan 1997). Homoseksualne poroke naj bi onemogočale kritiko institucije zakonske zveze, ki velja med feminističnimi kritičarkami za socialno obliko, zgodovinsko utemeljeno v spolni neenakosti (Lewin 2001). Zagovorniki, na-

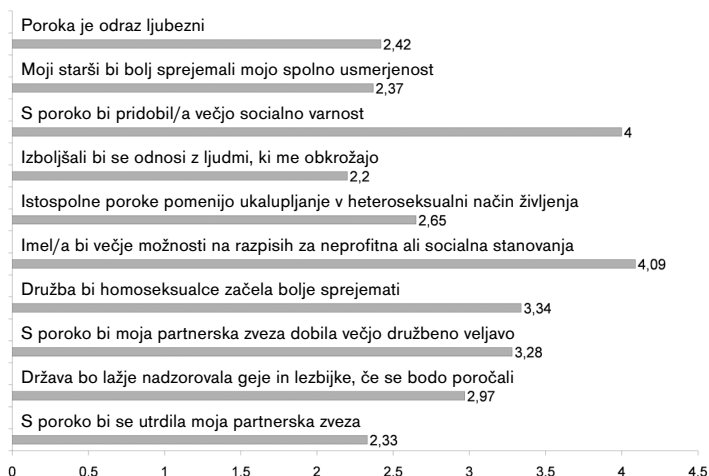
²⁴Prvo branje predloga Zakona o istospolni partnerski zvezi, ki ga je pripravila vlada premiera Ropa, je bilo v državnem zboru na zadnjem zasedanju pred parlamentarnimi volitvami poleti 2004. Nova vlada je pripravila novo verzijo zakona, ki jo je državni zbor 22. junija 2005 sprejel kot Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti. Ta v primerjavi s prejšnjim predlogom zakona bistveno zožuje pravice istospolnih partnerstev. Več o tem glej Mencin Čeplak 2005.

sprotno, menijo, da je prav eden od največjih potencialov vstopa gejev in lezbijk v institut poroke, ki temelji na enakopravnem razmerju moči med možem in ženo, v vzpostavljanju novega, bolj egalitarnega partnerskega razmerja, neobremenjenega s spolnimi vlogami in z njimi povezanimi pričakovanji. Legalizacija istospolnih porok bi korenito spremenila obliko konvencionalnih socialnih ureditev, saj je institucija zakonske zveze družbeni konstrukt, ki obstaja le znotraj pravnih ureditev in se zgodovinsko spreminja. Istospolne poroke bi tako pomenile radikalno denaturalizacijo družbene konstrukcije moškega/ženskega razlikovanja, hkrati pa gre za način državljanske nepokorščine, ki omogoča nadaljnjo preobrazbo javnega razumevanja temeljnih institucij (Kaplan 1997). Nasprotniki opozarjajo, da poroke za homoseksualce ne bi spremenile dejstva, da je družba organizirana okoli heteroseksualne družine, ki bo še naprej zatirala homoseksualnost (Lehr 2003). Rahman (1998) dodaja, da legalno dovoljene gejevske in lezbične poroke ne pomenijo ničesar, če si geji in lezbijke zaradi različnih razlogov – na primer homofobije v družbi – ne upajo izkoristiti teh pravic. Brez kulturnih sprememb in preseganja heteronormativnosti kot organizirajočega načela tako rekoč vseh družb, menijo teoretiki *queer*, ni mogoče zagotoviti pravičnosti in svobode. Opozarjajo, da je poroka tista družbena institucija, ki po eni strani nagrajuje tiste, ki so znotraj nje (ki so torej poročeni), in poskuša disciplinirati tiste, ki ostajajo zunaj nje. Tako bo nastajala razlika med spoštovanja vrednimi poročenimi geji in lezbijkami, tisti, ki ne bodo poročeni, pa bodo samo še dodatno stigmatizirani in marginalizirani (Warner 1999).

Ne glede na argumente za in proti, pa je dejstvo, da v vsakdanjem življenju lezbični in gejevski pari dejansko oblikujejo nove narativne oblike oziroma zgodbe (Plummer 1995), ki pomembno preoblikujejo naše dožemanje intimnega oziroma partnerskega življenja ter hkrati ustvarjajo nove ne-heteroseksualne oblike partnerstva. »Lezbijke in geji ustvarjajo sofisticirane socialne oblike, ki jih imenujemo 'družine izbire', s tistim občutkom pripadnosti, varnosti in kontinuitete skozi čas, ki so bile tradicionalno povezane z ortodoksno družino, ki pa so vendarle globoko ukoreninjene v specifični zgodovinski izkušnji« (Weeks, Donovan, Heaphy 1999a, 83).

V Sloveniji se lezbijke in geji povečini ne strinjajo s trditvijo, da pomeni poroka ukalupljenje v heteroseksualen način življenja, kar

lahko pojasnimo z močno izraženo zavestjo, da je nujno pravno urediti pravice gejev in lezbijk na področju partnerstva.

SLIKA 25: STALIŠČA DO HOMOSEKSUALNIH POROK

Lezbijke in geji se ne bi poročali iz ideoloških in romantičnih razlogov. Ne strinjajo se s stališči, ki se nanašajo na ideologiziranje poroke, kar je bilo v preteklosti značilno za heteroseksualne zakonske zveze. Upadanje romantičnih vidikov ljubezni in intimnosti je sicer tudi eden od trendov v procesu preobrazbe intimnosti in je, kot pravi Giddens, značilen za vsa partnerska razmerja (Giddens 2000). Bistveno manjša teža je dana družbenemu priznanju, simbolni in politični vrednosti sklenitve tovrstnega partnerstva.

»Midve se ne bi poročili zaradi tega, da bi si povedali, kako se imava radi, pač pa zaradi bonitet, ki jih imajo heteroseksualni pari.« (Darka, 28)

Med razlogi za sklenitev partnerske skupnosti so torej poudarjeni pragmatični razlogi, ki izpostavljajo pomen socialne varnosti, možnost urejanja stanovanjskega problema, ureditev premoženjskih razmerij in podobno.

Poleg neposrednih materialnih sprememb, pa ima pravo tudi pomembno simbolno funkcijo. S tem ko daje prednost določenim

družinskim oblikam in predpisuje spolno vedenje, pomaga konstruirati določene identitete, posameznike in posameznice ter družine kot »normalne« in druge kot »deviantne«. Tistim, ki se ne prilagodijo, so jim določene pravice odvzete (Bernstein 2001, 241). Poleg socialno-pravnih razlogov za sklenitev partnerske zveze se geji in lezbijke zavedajo tudi politično-simbolne funkcije tovrstne družbene institucije. Občutiti je zavest o drugorazrednem položaju in zahtevo po enakih pravicah in dolžnostih, ki pripadajo primerljivim heteroseksualnim parom. S tem bi bila vzpostavljena možnost za sklenitev partnerske zveze, ki pa je nekateri iz različnih razlogov ne bi izkoristili, čeprav to možnost želijo imeti in bi jim kot enakopravnim državljanom tudi pripadala.

»Nočem se poročiti, hočem pa imeti to možnost.« (Hana, 20)

»Moja sestra in njen fant po petnajstih letih še vedno nista poročena, imata pa dva otroka. Če gresta danes narazen, se vse deli na pol. Mi pa nimamo nič.« (Vivika, 27)

Vendar pa je glede vpliva na spremembe v družbi opaziti določeno skepso, da se bodo z zakonom v družbi dejansko zgodile bistvene spremembe. V teh izsledkih se izražajo po vsej verjetnosti osebne izkušnje anketirancev s homofobijo v družbi, saj je več kot polovica anketiranih oseb zaradi svoje spolne usmerjenosti doživela različne oblike nasilja.

»Najbolj mi je ostalo v spominu, ko je nekdo vprašal, kdaj bo ta zakon o registriranem partnerstvu sprejet, da se bomo lahko držali za roke. Tega ti noben zakon ne bo dal! Če ga ne bom upal za roko držat, ga ne bom upal niti po tem, ko bo zakon sprejet. Vsi tisti se že zdaj lahko držijo za roke, ta zakon ne bo nič spremenil. Mogoče bo na dolgi rok spremenil mnenje, ampak nič ne bo spremenil čez noč. Zagotovo ne.« (Janez, 33)

TABU, ŽELJA IN PRELOŽENI NAČRTI: ISTOSPOLNO USMERJENI IN ODLOČITVE ZA OTROKE

»Si želim imeti otroka, ampak najprej službo, pa dosti denarja ... tako za otroka. Pa stanovanje s sobo za otroka. Ja, se mi zdi, da pa bi mogoče preživela tudi brez njega, ker ... realna slika je točno to: nikoli. Pa tudi mi malo ni všeč to, da ne more biti od obeh.« (Monika, 26)

Naša raziskava je pokazala, da si 42% respondentk in respondentov želi imeti otroka, 40% otroka ne želi, drugi so neodločeni. Pri tem

ni bistvenih razlik med spoloma. Delež moških, ki si želijo otroka, je popolnoma enak deležu žensk, vendar pa je v primerjavi z moškimi med ženskami nekoliko večji delež neodločenih ter nekoliko manjši delež tistih, ki si ga ne želijo. Razlike glede na spol pa sicer niso statistično značilne.²⁵

		Spol		Skupaj
		moški	ženski	
da	%	39,4	39,7	39,5
ne	%	39,7	33,8	37,7
ne vem	%	15,4	21,2	17,4
drugo	%	5,5	5,3	5,4
Skupaj	%	100	100	100

SLIKA 26: ŽELJA PO OTROKU GLEDE NA SPOL

Želja po otrocih pri lezbijkah in gejih obstaja na načelni ravni. Geji in lezbijke bi načeloma imeli otroka, hkrati pa so se naši sogovorniki v fokusnih skupinah zavedali, da so realne možnosti za to majhne. V tem pogledu je ideja o otrocih potlačena. Nekateri to izrecno priznavajo oziroma misel o otroku potiskajo v stran, ker se bojijo, da bi jih resno razmišljanje, kako priti do lastnega otroka, preveč bremenilo glede na realno majhne možnosti, da bi dobili otroka. V nekaterih primerih se lezbijke in geji sami pri sebi soočajo z nekakšno krivdo oziroma mislijo, da jim morda pravica do otrok res ne pripada.

»V meni je potreba in želja in si jo priznam. Včasih se mi je to zdelo malo kontroverzno. Kot da bi se počutil krivega, da imam to željo, ker sem gej. V zadnjem letu in pol sem se malce obranil tega. Seveda imam lahko to željo, kje pa piše, da je ne bi smel?« (Gašper, 27)

V nekaterih primerih se ta potlačitev tako zelo stopnjuje, da geji in lezbijke sami zanikajo upravičenost istospolno usmerjenih, da bi imeli svoje otroke.

²⁵F=0,916; df=3; sig=0,433.

»Jaz ne vem, ne bi hotela imeti otroka zaradi vse te družbe. Ne bi hotela, da je tisti otrok zbadan od vseh. Sicer vem, da bi tudi zaradi drugih stvari bil ... Pa tudi nekaj več bi rada od življenja, kot pa samo to. Mogoče, ko bom starejša ...«
(Vivika, 27)

»Ne pristajam na argument, da ne smemo posvojiti, ker smo premalo napredni. Ampak po drugi strani pa dejansko razmišljam, da če je že meni včasih naporno prenašati vsa ta stanja, ki so v našem prostoru, potem mogoče otrokom ne bi bilo nič lažje. ... Ali sploh lahko narediš nek kontekst, ki je prost vseh teh predsodkov?«
(Gašper, 27)

Kljub temu da razlike v želji po otroku glede na spol niso opazne, pa je pri lezbijkah pričakovano opazen manjši strah, da želja po otroku ni uresničljiva. Ta možnost se jim zdi bolj realna kot gejem, zato je njihovo razmišljanje usmerjeno predvsem k temu, na kakšen način bi otrok spremenil njihovo življenje. V tem pogledu je razmišljanje lezbijk zelo podobno razmišljanju o otrocih pri heteroseksualcih, ki odločitev za otroka prav tako jemljejo kot resen življenjski projekt, ki zahteva veliko odgovornost (Beck, Beck-Gernsheim 1999, Švab 2001). Podobna razmišljanja o otrocih v fokusnih skupinah so tudi posledica dejstva, da so v njih sodelovali predvsem mlajši geji in lezbijke, ki o otrocih razmišljalo kot o možnosti v prihodnosti, ne pa kot realno vprašanje v trenutnem življenjskem obdobju. Za mlade v pozni modernosti na splošno velja, da zaradi podaljševanja mladosti odločitve, kot so poroka, otroci in podobno, prelagajo na poznejši čas v življenjskem poteku (Rener, Švab 1998). Prelaganje je opazno tudi pri lezbijkah in gejih.

»Jaz bi jih imela, po drugi strani pa se mi zdi, da ko si enkrat mama, ne moreš kar reči, zdaj pa ne bom več, zdaj pa grem za deset dni na dopust. Mislim, da je to velika odgovornost in zaenkrat se ne vidim v tem.« (Ana, 26)

Ob tem velja poudariti pomembno razliko med heteroseksualnimi in homoseksualnimi ženskami. Če je pri heteroseksualnih ženskah zaznati družbeno pričakovanje in ne nazadnje tudi pritisk, da imajo otroke, pa je pri lezbijkah pričakovanje družbe nasprotno – lezbično materinstvo velja v heteronormativnem kontekstu za nezaželeno, celo nevarno. Zato ni presenetljivo, da je razmišljanje gejev in lezbijk o otrocih še toliko bolj potisnjeno v ozadje kot nekaj nerealnega.

Želja po otrocih s starostjo zamira. Če je pri mlajših lezbijkah in gejih še zaznati, da bi stvar preložili na kasnejši čas, je pri starejših opaziti nekakšno resignacijo in soočenje z dejstvom, da so v Sloveniji možnosti, da bi istospolno usmerjena oseba dobila otroka, zelo majhne. Vsem ženskam, ki nimajo moškega partnerja, je namreč z zakonom onemogočen dostop do umetnih reproduktivnih tehnologij, hkrati pa istospolno usmerjeni pari otroka ne morejo posvojiti. V kvantitativnem delu raziskave so izsledki pokazali, da si v starostni skupini od 31 do 40 let otroka želi 30%, pri starejših od 41 let pa je ta delež le še 15,4%.

Ne-heteroseksualno starševstvo v družbi še vedno velja za tabu (Golombok 2001, Švab, Kuhar 2004, Weeks, Heaphy, Donovan 1999a). Gejevske in lezbične družine se uvrščajo tako »med tiste družinske oblike in družinske realnosti, ki jih družboslovna literatura različno poimenuje – kot netradicionalne, nekonvencionalne, alternativne oziroma izbirne družine, socialne družine«, s čimer »pravzaprav izpostavimo in poudarimo razliko, odmik (od heteroseksualne družine), ki tako samodejno postane predmet prevlade« (Urek 2005, 157).

Lezbijke in geji so zato prisiljeni uporabljati različne strategije razmišljanja o otrocih v istospolnih družinah. Poglavitni pomislek glede otrok se, kot smo že omenili, nanaša na bojazen pred odzivom družbe do otrok, ki bi odraščali v istospolnih družinah. Tovrstno utemeljevanje kot neke vrste obrambni mehanizem, ki je sicer del populariziranih argumentov za in proti otrokom v istospolnih družinah, v znanstvenih krogih pa je tudi empirično ovrženo (Golombok 2001, Urek 2005), je značilno za del udeleženk in udeležencev v fokusnih skupinah. Drugo, večjo skupino pa sestavljajo tisti, ki takemu utemeljevanju ugovarjajo s tem, da odgovornost prelagajo na same geje in lezbijke kot starše. Tu je zlasti poudarjena ideja o pomembnosti »pravilne« vzgoje v istospolnih družinah. Naloga istospolno usmerjenih staršev naj bi bila pripraviti otroke na homofobične odzive družbe in jih na ta način obvarovati pred njimi.

»Če je otrok nepripravljen na to, kako bo družba z njim ravnala, je isto, kot če ga ne pripraviš na to, da ga bodo zaradi tega, ker ni Slovenec, zafrkavali.« (Martin, 25)

Glede želje po otrocih je potrebno poudariti še to, da lezbijke in geji že v izhodišču razmišljajo o več možnih opcijah, kako priti do otro-

ka, medtem ko je pri heteroseksualni populaciji prva in za večino edina opcija biološko starševstvo. Možnost posvojitve je omenjena pogosto, čeprav velja dobiti otroka po biološki poti še vedno za prioriteto.

»Najbolj pametno se mi zdi posvojiti. Samo ta možnost ne obstaja in verjetno še nekaj časa ne bo. Potem pa je tista druga možnost – da ima otroka ena od partnerk. Če pomislim, da bi moja punca, dobro, moja žena imela otroka, potem jaz popolnoma odpadem iz te slike. Nisem del tega otroka. To mi ni všeč.« (Vivika, 27)

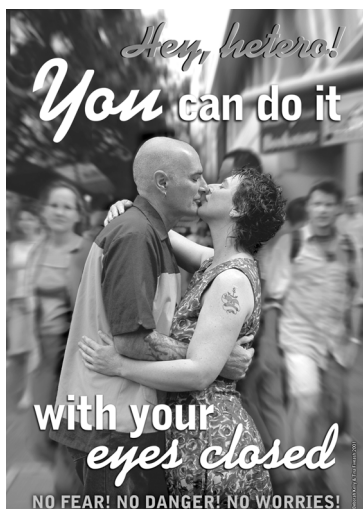
Posvojitvev pogosto velja za nekakšno najbolj optimalno opcijo, po kateri je otrok čimbolj lasten obema staršema. To pa je utemeljitev, ki pravzaprav izvira iz bioloških determinant starševstva. V teh okoliščinah posvojitvev torej pomeni nekakšno odpoved biološkemu starševstvu, da bi na neki način lahko oba partnerja kot socialna starša delovala čimbolj podobno biološkim staršem. Tu morda ni toliko v ospredju želja biti čimbolj podoben drugim (večinoma biološkim) staršem (kar je značilno za heteroseksualne pare), ampak želja, da sta oba partnerja kot starša enakovredna oziroma da otrok pripada obema čimbolj enakovredno, torej čimbolj podobno, kot če bi bila biološka starša otroka.

DISKRIMINACIJA IN NASILJE

»Ni me strah fizičnega nasilja. Fizična bolečina je bolečina, ki jo znam prenesti. Čustva pa pobegnejo in jih ne moreš ujeti. Če te boli, obstajajo zdravila, tablete. Samo za čustva pa ne vem ...«

(Vanja, 19, o strahu pred homofobičnim nasiljem)

Avstralski umetnici Deborah Kelly in Tina Fiveash sta leta 2003 kot del umetniškega projekta »Hey, hetero!« oblikovali vrsto jumbo plakatov, s katerimi sta prepraševali heteroseksualne privilegije v družbi. Eden od plakatov prikazuje heteroseksualni par, ki se z zaprtimi očmi poljublja na ulici. Napis na plakatu se glasi: »Hej, heteroseksualec, ti to lahko počneš z zaprtimi očmi. Brez strahu! Brez bojazni! Brez skrbi!«

SLIKA 27: UMETNIŠKI PROJEKT »HEY, HETERO!«.

AVTORICI: DEBORAH KELLY IN TINA FIVEASH.

Celotna zbirka slik je dosegljiva na http://abc.net.au/arts/visual/stories/venice/hh_01.htm

S plakatom sta opozarjali na heteroseksualizacijo ulice; ta prenese pogled na izražanje čustev pri heteroseksualnih parih, ki jim zaradi izkazovanja intimnosti nihče ne bo storil nič žalega, medtem ko so homoseksualni pari, kot smo pisali že v poglavju o partnerstvu, v podobnih okoliščinah lahko izpostavljeni vsaj verbalnemu, če ne tudi fizičnemu nasilju. To jih pogosto sili v mimikrijo in skrivanje svojega istospolnega partnerskega razmerja, saj se, kot je povedala udeleženka v fokusni skupini, »ne želiš vsak dan stepsti na ulici ali si brisati pljunkov s čela« (Ksenja, 30).

Heteroseksualizacija ulice kot oblika performativnosti se izraža na več načinov, od fizičnega nasilja, katerega akterji so najpogosteje prav neznanci, do bolj subtilnih regulativnih procesov, kot so pogledi, strmljenje, žvižganje, verbalne pripombe in podobno. Pravzaprav je heteronormativnost v javnem prostoru oblika Foucault-ovega panoptikona. Amalija (26) je v fokusni skupini na primer menila, da »lahko dobiš že en sam napačen ali čuden pogled na ulici«, pa ne boš več za roko držal svoje partnerke oziroma partnerja.

Takšno širjenje neugodja istospolno usmerjenim osebam pokaže, da *ne spadajo zraven*, da to ni (tudi) njihov prostor (Valentine 1996, 148). To jih sili v samokontrolo svojih lastnih želja, s tem pa pravzaprav omogočajo podobo o javnem prostoru kot heteroseksualnem prostoru. Valentine meni, da homoseksualci samokontrolo izvajajo z nadziranjem svojih kretenj, svoje obleke in navsezadnje vsega vedenja v javnem prostoru. Vendar bi tezo o samokontroli v javnem prostoru lahko razširili tudi na druge družbene manjšine. Večina žensk, na primer, ne obleče oblek, ki bi lahko bile razumljene kot (seksualno) izzivanje. Ulica (kot javni prostor) torej ni samo heteroseksualizirana, kot meni Valentine, pač pa je vsaj še *maskulinizirana*. Nadzor nad javnim prostorom simbolno pripada heteroseksualnim moškim.

Steven Seidman (2002) v svoji študiji klozeta v Ameriki postavlja tezo, da je za mlade generacije gejev in lezbijk značilno, da svoje življenje organizirajo zunaj klozeta, ki je bil še pred desetimi leti nujni sestavni del vsakdanjega življenja homoseksualcev, kar pa se je v naši raziskavi le delno potrdilo. Potrebno je namreč poudariti, da je za lezbijke in geje v Sloveniji klozet na večini ravnih družbenega življenja še vedno realnost, ki jo živijo. Domnevamo lahko, da razlike v izsledkih različnih raziskav odražajo raznolika kulturna okolja. V

bolj liberalnih okoljih, kjer je stopnja homofobije in nasilja nad geji in lezbijkami manjša, so možnosti za izginjanje klozeta v različnih socialnih miljejih bistveno večje kot v okoljih, podobnih našemu, kjer je homofobija zelo občutna. Zdi se, da pri nas klozet zgublja pomembnost predvsem v prijateljskih in v ožjih družinskih socialnih okoljih, čeprav ob tem ne smemo spregledati fenomena, ki smo ga poimenovali *prozorni klozet*. V nekaterih drugih družbenih kontekstih pa je klozet še vedno družbena struktura zatiranja lezbijk in gejev. Na podlagi naše raziskave lahko trdimo, da sta vsaj dva družbena konteksta, kjer klozet kot odziv na heteronormativnost izrecno ohranja svojo moč. To sta *delovno mesto* in *javni prostor*.

DELOVNO MESTO IN HETERONORMATIVNOST

Posebno področje diskriminacije je vezano na vprašanje posameznikove zaposlitve in njegovega oziroma njenega delovnega mesta. Tudi v to področje javnega življenja, tako kot skorajda v vse dele javnosti in zasebnosti, je vpisana heteroseksualna norma, ki je do te stopnje zabrisana in hkrati vseprisotna, da se je ponavadi ne zavedamo. Lehtonen in Mustola (2004) opozarjata, da so vsakdanje prakse na delovnem mestu prepletene tako z vprašanjem seksualnosti kot tudi spola. Heteronormativnost tako postavlja meje moškosti in ženskosti ter s tem določa primerno izražanje seksualnosti in spola. Heteronormativnost, pravita, hkrati določa povsem fizično pojavnost, ki je primerna na delovnem mestu. Vse to ustvarja kulturo delovnega mesta, katere del je sleherna zaposlena oseba, ne glede na spol ali spolno usmerjenost.

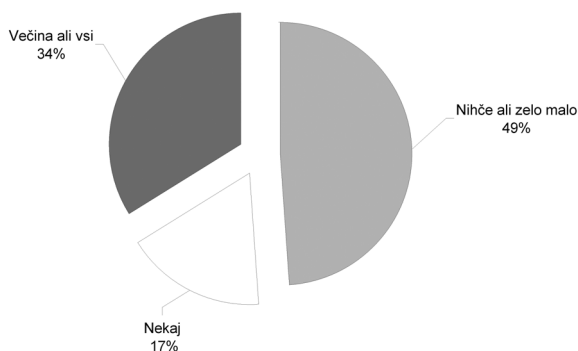
Ker je ta kultura prepletена s samoumevnimi heteronormativnimi predpostavkami, je pogosto plodno polje za različne oblike (skritega) nasilja in (neposredne) diskriminacije gejev in lezbijk. Družbene interakcije, ki jih vzpostavljamo na delovnem mestu, pogosto namreč presegajo izključno vprašanja, vezana na delo, ki ga opravljamo. Vrsta okoliščin v neformalni komunikaciji s sodelavci (na primer, v času odmora za kavo/kosilo) pripelje tudi k pogovorom o zasebnosti, intimnosti, družinskih razmerjih in podobnem. »Predstavljanje in pogovori o heteroseksualnih razmerjih na delovnem mestu so razumljeni kot popolnoma naravni, normalni, običajni in inherentno avtomatični, tako da so pogosto neopaženi, čeprav so ta

razmerja med drugim nenehno navzoča v obliki koketiranja, seksualnih namigov, pogovora, izmenjave novic, poročanja o družinskih dogodkih ali v obliki razprav o zakonski sreči ali problemih« (Heikkinen 2002, 34). To ne pomeni, da opisane okoliščine na delovnem mestu neposredno peljejo v nasilje do lezbijk in gejev ali k njihovi diskriminaciji. Vendar nezavedanje o obstoju gejev in lezbijk v delovnem okolju, ki je vpisano v heteronormativne predpostavke, pomeni, da so lezbijke in geji na delovnem mestu lahko stalno izpostavljeni različnim oblikam homofobije, na primer, »vicem o pedrih«. Raziskave kažejo (Lehtonen 2002), da do tovrstne oblike psihičnega nasilja prihaja redkeje, če so geji in lezbijke na delovnem mestu razkriti. Vendar pa je razkritje, kot je pokazala tudi naša raziskava, lahko tvegano. Odziv delovnega okolja je ne nazadnje odvisen tudi od ravnanja delodajalca, saj je ta (v Sloveniji tudi zakonsko) odgovoren za vzpostavljanje delovnega okolja, ki bo varno tudi za lezbijke in geje. Tu smo ponovno soočeni z začaranim krogom: geji in lezbijke se ne razkrijejo, ker ocenijo, da delovno okolje ni dovolj varno za razkritje, to pa še naprej ostaja homofobično zaradi heteronormativnih predpostavk. S tem se reproducira družbena institucija klozeta.

Rezultati raziskave so potrdili našo domnevo, da je delež tistih, ki na delovnem mestu prikrivajo svojo spolno usmerjenost, relativno visok.²⁶ Kot je razvidno iz spodnjega grafikona, skoraj vsak drugi skriva svojo spolno usmerjenost na delovnem mestu ali zanjo ve le malo njegovih oziroma njenih sodelavk in sodelavcev. Med spoloma ni statistično značilnih razlik.²⁷ Dobra tretjina je o svoji spolni usmerjenosti odkrita z večino ali vsemi sodelavci.

²⁶Pri analizi odgovorov, vezanih na vprašanje delovnega mesta, smo upoštevali samo tiste respondentke in respondente, ki so bili ob času izvajanja ankete redno zaposleni ali kako drugače v delovnem razmerju in niso odgovorili, da se vprašanje o delovnem mestu na njih ne nanaša. Takih je bilo v preoblikovanem vzorcu 296, od tega 72% moških in 28% žensk.

²⁷sig=0,160.

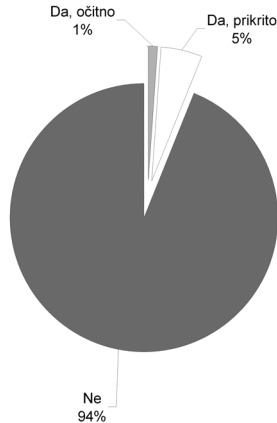
SLIKA 28: RAZKRITJE NA DELOVNEM MESTU

Med tistimi, ki so se vsaj deloma razkrili, večina ni imela problemov s svojimi sodelavkami in sodelavci. Skoraj 84% jih je poročalo, da se odnosi med njimi zaradi razkritja niso spremenili, 13% jih meni, da je po razkritju v odnosih med njimi čutiti določeno zadržanost, dva respondenta (1%) pa sta doživela negativno reakcijo na razkritje; njihovi sodelavci se ju zdaj izogibajo. Razlike obstajajo verjetno tudi znotraj konkretnega delovnega okolja. Lezbijke in geji se razkrijejo po temeljitem premisleku tistim, pri katerih pričakujejo pozitiven odziv na razkritje, oziroma pred tistimi, s katerimi že imajo dobre ali celo prijateljske odnose.

Čeprav je nekaj respondentk in respondentov menilo, da na delovnem mestu niso razkriti, ker ne želijo prepletati svojega zasebnega življenja s profesionalnim, moramo med razlogi za skrivanje omeniti tudi strah pred izgubo zaposlitve in drugimi negativnimi posledicami, denimo, oviranje ali preprečitev napredovanja zaradi razkritja. Sodelujoči v fokusni skupini je to doživel, na primer, v vojski.

»Na začetku sem bil zelo priden, bil sem celo prvi pomočnik nekega poveljnika. Pomagal sem mu. Potem, ko se je to razvedelo, me je pa kar naenkrat odslovil. Potem je šlo samo še bolj dol. Ampak proti koncu služenja se je vse skupaj sprostito in scena je bila nekako sproščena.« (Andrej, 25)

Analize podatkov kažejo, da je izrecna diskriminacija na delovnem mestu na osnovi spolne usmerjenosti redka. 94% vprašanih je zatrnilo, da na sedanjem delovnem mestu niso doživeli nasilja ali bili diskriminirani.

SLIKA 29: DISKRIMINACIJA NA SEDANJEM DELOVNEM MESTU

Pri tem je potrebno ponovno poudariti, da je pričujoči rezultat posledica subjektivnih ocen respondentk in respondentov, ki vsak zase postavljajo mejo med nasiljem in nenasiljem. Medtem ko, na primer, nekdo pripovedovanje šal na račun homoseksualcev razume kot prikrito ali očitno obliko nasilja, drugi tega ne bo prepoznal kot verbalnega nasilja, morda ne celo zaradi tega, ker na delovnem mestu ni razkrit in tovrstnih šal ne povezuje z napadom na svojo integriteto. Zato bi bilo natančneje reči, da večina vprašanih na delovnem mestu ni prepoznala nasilja ali diskriminacije zaradi svoje spolne usmerjenosti. Čeprav izsledki naše raziskave nakazujejo, da posameznik zaradi razkritja spolne identitete na delovnem mestu verjetno ne bo diskriminiran ali doživljal nasilja, pa je delovno mesto kot prostor kljub vsemu potencialno lahko nevarno okolje za razkivanje spolne identitete. Dejstvo je, da ga pomemben del gejev in lezbijk tako doživlja in se zato na delovnem mestu ne razkrije oziroma se razkrije le nekaj najbližjim, zaupanja vrednim sodelavkam in sodelavcem.

Respondenti in respondentke, ki so bili diskriminirani ali so doživeli nasilje na delovnem mestu, so poročali, da se je to zgodilo v obliki žaljenja, posmehovanja, zbadanja, podcenjevanja, šikaniranja (na primer onemogočanje, da bi napredovali pri delu), izsiljevanja (da bodo, na primer, drugim povedali, da je ta oseba istospolno usmerjena) ter v obliki ignoriranja ali odpusta z delovnega mesta. Med tistimi, ki so bili izrecno diskriminirani, so diskriminacijo najpogosteje izvajale nadrejene osebe (75%), med tistimi, ki so bili diskriminirani prikrito, pa so diskriminacijo ali nasilje pogosteje izvajali sodelavci in sodelavke (57%). Nekaj več kot 3% vprašanih domneva, da so bili zaradi spolne usmerjenosti odpuščeni z delovnega mesta, 0,4% vprašanih pa je zatrdilo, da jim po razkritju istospolne usmerjenosti na delovnem mestu niso več podaljšali pogodbe o delu.

Geje in lezbijke pred diskriminacijo na delovnem mestu varuje nova zakonodaja o delovnih razmerjih iz leta 2002²⁸. Zakon v 6. členu delodajalcu prepoveduje postaviti delojemalca v neenakopraven položaj zaradi njegove spolne usmerjenosti. Prepovedana je tudi neposredna in posredna diskriminacija na delovnem mestu zaradi spolne usmerjenosti, v primeru kršitve pa je dokazno breme na strani delodajalca. Kljub vsemu pa je zanimivo, da zakon med nedopustnimi razlogi za odpust z delovnega mesta izrecno ne navede spolne usmerjenosti, hkrati pa med tovrstnimi razlogi omenja raso, barvo kože, spol, starost in podobno. Ob tem je potrebno omeniti, da je diskriminacijo zaradi spolne usmerjenosti, podobno kot v primeru diskriminacije žensk, zelo težko dokazati ter doseči pravni pregon storilcev dejanja. Tako se lezbijke in geji raje izogibajo situacijam in potezam, ki bi jih izpostavile kot subjekte diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti. To bi jih namreč potencialno lahko pahnilo v še večjo stigmatizacijo.

JAVNI PROSTOR IN NASILJE

»Anketa o diskriminaciji na osnovi spolne usmerjenosti«, ki so jo leta 2001 izvedli v nevladni organizaciji Škuc LL v sodelovanju z ILGA Europe, je pokazala na visoko stopnjo nasilja, ki mu je homoseksu-

²⁸Glej Zakon o delovnih razmerjih, UL RS, št. 42/2002, str. 4075. Dosegljivo tudi na <http://objave.uradni-list.si/bazeul/URED/2002/042/B/5220062270.htm> (26. april 2004)

alna populacija izpostavljena, saj je skoraj vsak drugi, ki je sodeloval v omenjeni anketi, omenil, da je bil zaradi svoje spolne usmerjenosti že žrtev nasilja ali nadlegovanja (Velikonja, Greif 2001). Naša raziskava je ta rezultat potrdila.

Vprašanje o nasilju smo zastavili tako, da smo respondentkam in respondentom v uvodnem tekstu k vprašanju najprej razložili, da poznamo tri osnovne oblike nasilja: psihično, fizično in spolno. Raziskave so namreč pokazale, da nasilje ponavadi izenačujemo zgolj s fizičnim nasiljem, medtem ko drugih dveh oblik nasilja, predvsem psihičnega, ponavadi ne razumemo kot nasilje. V naši raziskavi nasilja nismo povezovali zgolj s fizičnim nasiljem, pač pa smo bili pozorni tudi na psihično nasilje.

SLIKA 30: ALI STE BILI ZARADI SVOJE SPOLNE USMERJENOSTI KDAJ ŽRTEV NASILJA?

53% vprašanih je potrdilo, da so bili zaradi svoje spolne usmerjenosti že žrtev nasilja. Med tistimi, ki so bili žrtev nasilja in so to tudi prepoznali kot nasilje, ni statistično značilnih razlik med spoloma.²⁹ 52% moških in 56% žensk v našem vzorcu je zatrdilo, da so bili zaradi svoje spolne usmerjenosti žrtev vsaj enega od treh naštetih oblik nasilja. Pri tem moramo dobljene rezultate, predvsem v primeru psihičnega nasilja, razumeti predvsem v pomenu občutij respondentk in respondentov, da so bili zaradi svoje spolne usmerjenosti ogroženi in da so to grožnjo prepoznali kot nasilje. Najpogostejša oblika nasilja, ki jo doživljajo geji in lezbijke, je v 91% primerov psihično nasilje, sledi fizično nasilje (24%) in spolno nasilje (6%). Če pogledamo pora-

²⁹ $p=0,476$.

zdelitev doživljanja nasilja glede na spol, ugotovimo, da ženske v več primerih doživljajo psihično nasilje kot moški, moški pa pogosteje od žensk doživljajo fizično nasilje.

Najbolj nevaren prostor tako za lezbijke kot geje je javni prostor (ulica, bari in podobno), najpogostejši storilci nasilnih dejanj pa neznanci. Raziskava hkrati nakazuje, da je geografija homofobičnih dejanj spolno zaznamovana; lezbijke so pogosteje kot geji žrtev nasilja v zasebnosti.³⁰ Medtem ko so geji kot pogoste storilce nasilnih dejanj navajali svoje sošolke in sošolce (30,3%), so lezbijke v teh kontekstih najverjetneje spet bolj nevidne. Pri sošolkah in sošolcih gre namreč za *pritisak vrstniških skupin*, kjer je oznaka »peder« pogost diskvalifikator določenih posameznikov, ki jim ne uspe ali ne želijo slediti standardom (na primer, družbenospolni shemi), postavljenim znotraj posameznih skupin, ali pa je njihovo vedenje konstruirano kot tako. Po drugi strani pa lezbijke veliko pogosteje doživljajo različne oblike nasilja znotraj družinskih ali sorodstvenih odnosov kot geji. Če je nasilje nad moškimi bolj transparentno (javno), je nasilje nad ženskami pogosto skrito ali prikrito. Ob tem je sicer potrebno poudariti, da tako geji kot lezbijke vseeno najpogosteje doživljajo nasilje na javnih mestih.

			Spol		Skupaj
			moški	ženski	
Kdo je izvajal nasilje?	neznanci (npr. na ulici, v barih ipd.)	%	63,2	57,1	61,0
	starši ali sorodniki	%	19,1	38,1	25,8
	prijatelji ali znanci	%	21,1	26,2	22,9
	sodelavci, sodelavke	%	12,5	9,5	11,4
	sošolci, sošolke	%	30,3	8,3	22,5
	sosedje	%	7,9	3,6	6,4
	policija	%	3,3	1,2	2,5
	zdravnik, zdravnica	%	2,6	4,8	3,4
	partner, partnerka	%	3,3	1,2	2,5
	drugo	%	6,6	8,3	7,2
Skupaj		%	100	100	100

SLIKA 31: AKTERJI NASILNIH DEJANJ

³⁰Pri tem je potrebno poudariti, da je ta razlika lahko delno tudi posledica senzibilnosti za vprašanje nasilja; lezbijke pogosteje poročajo o nasilju v zasebnosti, ker tovrstno nasilje prepoznajo kot nasilje.

Kot smo omenili že v uvodu, je javni prostor prežet s heteronormativnostjo; heteroseksualnega para, ki se drži za roke, nihče ne opazi, homoseksualni pari, ki se držijo za roke, pa tako rekoč »bodejo v oči«.

»Pričakoval sem, da bo več negativnih reakcij [ko sem se s fantom sprehajal z roko v roki], pa jih v bistvu ni bilo. Zgodilo se je, da je nekdo čez cel Prešernov trg zavpil: 'Prekleti peder!', tako da so vsi slišali in so vsi pogledali. Ampak takrat sem si mislil, saj mi ne morejo nič, sredi belega dneva mi pa res ne morejo nič narediti. Ampak potem to pride za mano. Razmišljam, zakaj je to rekel. Hočem dejansko dojeti, zakaj ljudje tako reagirajo. Od intenzivnosti medsebojnega odnosa s fantom je pri meni odvisno, koliko si upam. Nimam izrecne želje, da bi moral izkazovati to ljubezen po mestu. Čeprav bi jo na nek način rad, a si rečem, da rajši ne, saj sva lahko doma skupaj, ali ko greva v hribe ali kamorkoli.« (Patrick, 20)

Javnega prostora ne moremo razumeti kot seksualno nevtralnega ali kot tistega, ki ni definiran z določenimi seksualnimi predpostavkami; ulica je heteroseksualizirana. Hkrati vsak napad na lezbijke ali geje na ulici reproducira in ponovno vzpostavlja javni prostor kot heteroseksualni prostor.

Za večino udeležencev fokusnih skupin lahko rečemo, da so se heteroseksualnosti ulice oziroma javnega prostora prilagodili z določeno mero mimikrije: medtem ko v zasebnosti ali v ožjih prijateljskih krogih tudi fizično izražajo svoj partnerski in intimni odnos do partnerja ali partnerice, se na javnem prostoru prelevijo v »zgolj prijatelja« oziroma »zgolj prijateljici«. To podobo opustijo v izjemnih trenutkih, za katere presodijo, da ne pomenijo posebne grožnje. Zdi se, da je za geje in lezbijke v bistveno manjši meri značilno spontano izkazovanje intimnosti na javnih prostorih, kot to velja za heteroseksualno populacijo, saj lezbijke in geji praviloma vedno ozavestijo okolico in heteronormativnost, ki to okolico opredeljuje. Do spontanosti v izražanju intimnosti stežka pride tudi zato, ker geji in lezbijke niso prepričani, ali je, na primer, držanje za roko sploh še spontana intimna gesta.

»Na začetku je bila želja in potem vedno pride do strahu, ki te zablokira. Vse zablokira. [...] Potem toliko razmišljaš o držanju za roke, da vse skupaj zgubi osnovni namen neke spontane ljubezenske geste in na koncu se ti zdi že absurdno. In če tudi ga primem za roke, se mi zdi, kot da bi držal drva, hlod. Drživa se za roke kot dva ... ne vem. Nisva več tako sproščena. Drživa se za roke in hodiva kot dva paraplegika po ulici in samo čakava, kdaj bo kdo kaj rekel. [...] Vsakič, ko me prime, da bi se držala

za roke, si rečem: 'No, kaj bo zdaj to? Aktivistična gesta? Bo to spontano?' Potem smo pa že na koncu Čopove.« (Borut, 30)

Mimikrija v izražanju homoseksualnosti na javnem prostoru je pogosto povezana tudi z visoko stopnjo konformizma. Nekateri geji in lezbijke so na fokusnih skupinah omenjali, na primer, da je potrebno spoštovati norme družbe, v kateri živijo, in da je nesmiselno izzivati te norme. Hkrati, nasprotno, vedo, da je prav družbeni pritisk tisto, kar jih prepričuje, da jim pravzaprav ne bi bilo udobno, če bi javno izkazovali svoja čustva. Te odgovore lahko razumemo kot obliko zaščite pred homofobičnimi odzivi okolice, so pa hkrati tudi izraz ponotranjene homofobije in družbenega nadzora nad tem, katere identitete so družbeno sprejemljive in nagrajene in katere ostajajo potisnjene na rob. V fokusni skupini je Boštjan, na primer, ugotavljal, da se je ljudem najprej potrebno pokazati kot človek, vreden zaupanja, ne pa, da te sodijo po tvoji seksualni usmerjenosti.

» Ni dobro, če je to [homoseksualnost] prva stvar, ki jo zvejo o tebi. To je prvi vtis. Ali boš šel na razgovor za službo neobrit in neurejen ali pa se boš malo uredil.« (Boštjan, 31)

Javno izkazovanje čustev ni stvar posameznika, pač pa je vedno relacijsko. Tako je odvisno od obeh partnerjev, ali sta pripravljena »izzvati« družbene norme, in seveda od odnosa do drugih ljudi na ulici.

»Včasih si tega želim in primem partnerja za roko, ampak me potisne stran. Saj razumem, da je tukaj nek strah, ampak saj je tudi mene strah. Ne bi se recimo sprehajal po Fužinah z roko v roki. To bi bilo malo hudo, ne. Ampak tako, če je prilika, ponoči, zakaj pa ne.« (Andrej, 25)

Verbalno ali fizično obračunavanje z (domnevnimi) lezbijkami in geji je v določenih mladostniških skupinah način, kako dokazujejo in potrjujejo svojo »pravo moškost«. Wayne D. Myslik (1996, 161) ugotavlja, da je nasilje nad geji in lezbijkami hkrati pogosto oblika dokazovanja statusa posameznika znotraj mladostniških skupin in celotne skupine v določeni skupnosti. Posamezniki svojo vdanost družbenospolnim vlogam dokazujejo tako, da se znašajo nad marginaliziranimi skupinami, ki jih je družba identificirala kot »spre-

jemljive žrtve«. Nasilje nad homoseksualci tako ni le izraz posameznikove nestrpnosti, pač pa predvsem posledica družbene nestrpnosti in kulturnega heteroseksizma, ki dovoljuje tovrstna dejanja, njihove posledice pa bistveno blaži.

»Petnajst mulcev je začelo teči za menoj, brcati proti meni in vpiti: 'Peder, peder, peder!'. To se je zgodilo dvakrat.... Ni prijetno, da lahko pričakuješ, da se ti bo kaj takega zgodilo.« (Marjan, 22)

»Nisem doživel fizičnega nasilja, so bile pa poškodbe na avtomobilu, pa razbita stekla. Zaradi okolice. Okolica ljudi z juga. Razvedelo se je, da živim s fantom, in potem se je dogajalo, da je bilo razbito steklo na avtu. Pa razne opazke skozi okno in podobno.« (Tomaž, 31)

V kontekstu vrstniškega pritiska (*peer pressure*) in nasilja, ki ga posamezniki lahko izvajajo nad skupinami, ki so identificirane kot sprejemljive žrtve ali kot grešni kozli, so bili v fokusnih skupinah večkrat izpostavljeni kot izvajalci nasilja migranti, priseljenci iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Tovrstne omembe so zelo simptomatične. Možno je, da so respondenti Fužine izpostavljali kot nekažno fantazmatsko mesto, kamor so projicirali svoj lastni strah pred nasiljem, ki ni rečeno, da bi ga bili izkusili, vendar pa so ga stereotipno pripisali migrantom. Čeprav so južnjaki v njihovih izjavah morda nastopali kot metaforična oznaka, na simbolni ravni, pa so tovrstne izjave vendarle simptomatične v smislu stereotipov in predsodkov, ki jih imajo respondenti do etničnih skupin. S tem se razbija tudi precej monolitna podoba o gejevski in lezbični skupnosti kot vseskozi strpni in razumevajoči do drugih in drugačnih. Ta podoba se namreč samoumevno ustvarja na podlagi apriorne izpeljave, da so lezbijke in geji kot diskriminirani posamezniki zaradi svoje stigmatizirane pozicije v večji meri senzibilni do predsodkov o drugih stigmatiziranih skupnostih.

Homofobična dejanja, ki so jih udeleženci fokusov pripisovali drugi generaciji migrantov, lahko razumemo tudi v kontekstu fenomena tradicionalnih patriarhalnih vrednot in mačistične kulture, ki so jo nekateri prevzeli kot obliko svoje zaščite. Ker so v večinski družbi izobčeni in stigmatizirani zaradi etnične pripadnosti, je diskvalifikacija določenih drugih skupin v družbi zaščitni mehanizem in način upravljanja z lastno stigmatizirano identiteto. To pomeni, da kot grešni kozel poiščeš skupino, ki ima na družbeni lestvici prime-

rljivo še nižji status. Homoseksualci so zagotovo ena od takšnih skupin. Kljub vsemu pa je iz izjav respondentov moč razbrati, da gre v napadih mladoletnikov na homoseksualce prej za pritisk znotraj vrstniških skupin kot pa nujno za opravljanje z lastno stigmatizirano identiteto. Tovrstnega mladoletniškega pritiska pa seveda ne moremo pripisati zgolj pripadnikom drugih etničnih skupnosti.

NASILJE IN SRAMOTA HOMOSEKSUALNOSTI

Lezbijke in geji doživljajo nasilje na različnih ravneh. Med konkretnimi oblikami nasilja, ki so jih respondentke in respondenti omenjali pri odprtem vprašanju v anketi, naj omenimo predvsem različne oblike žaljenja, tako na ulici kot doma in v šoli. »Sosedje so mi v poštini nabiralnik metali slike nagih moških«, »na balkon so mi metali jajca«, »na šolskem stranišču je bila napisana moja številka s pripisom: ponujam anus«, »slekli so se in vpili: pofafaj mi kurca, peder«. Žaljenje (v obliki obmetavanja z žaljivkami »peder«, »lezba« in podobno) je pogosto povezano tudi z grožnjami fizičnega obračunavanja. Nekaj anketirancev in anketirank je omenilo, da so jih starši zaradi razkritja vrgli iz stanovanja ali jih pretepli. Eden od respondentov je omenil, da znanec zaradi njegove spolne usmerjenosti ni hotel z njim bivati v isti sobi v študentskem domu. Respondentke in respondenti so omenjali tudi pošiljanje k psihiatru, tako pri starših kot tudi drugih javnih osebah (na primer zdravnikih). Javno izražanje čustev (držanje za roko, poljubljanje) je ravno tako deležno nasilnih odzivih. Anketiranci in anketiranke so pripovedovali, da so ljudje vanje metali kamenje, za njimi vpili »prekleti peder« ali »lezbe«, jih zaradi tega nagnali iz lokala in podobno.

Geji in lezbijke so kot žrtve psihičnega nasilja v obliki žaljivk in zmerljivk pogosto zreducirani na seksualni objekt. Prek podobe te seksualnosti je v njih projicirana celotna paleta stereotipnih predstav, poenostavljenih »znanstvenih« idej o homoseksualnosti (kot, na primer, psihične bolezni), predstave o izprijenosti ali grehu in o njih kot spolnih perverznejših ali, rečeno z Warnerjem (1999), v njih je projicirana seksualna sramota. Redukcija na seksualni objekt povzroča pri ljudeh vrsto zadržkov v medosebnih odnosih, ki jih prej, pred razkritjem določene osebe, niso poznali. Gre za iracionalni strah, da so tudi sami seksualni objekt posameznika, ki se je pred

njimi razkril. V lezbijki oziroma geju tako vidijo samo še seksualno bitje, njihova spolna usmerjenost pa postane edini določujoči element njihove subjektivitete.

»Mene najbolj boli to, da me tako gledajo, seksualno. To me najbolj razoroži. [...] To, da je človek lezbijka, to je tako, kot da imaš seks napisano čez glavo.« (Ksenja, 30)

Stigmatizirane predstave in ideje o homoseksualnosti pa ne vplivajo zgolj na (homofobične) reakcije ljudi, ki se odzivajo na geje in lezbijke v svoji okolici, pač pa te predstave pomembno zaznamujejo tudi same lezbijke in geje. Socializacija v družbi, kjer agenti socializacije ne posredujejo informacij o istospolni usmerjenosti ali pa so te informacije stigmatizirane, ustvarja plodna tla za internalizirano homofobijo. Gre za strah pred samim seboj, pred svojimi seksualnimi željami, vedenji, identitetami, kar povzroči različne oblike nasilja nad samim seboj. Nekateri respondenti in respondentke so tako omenjali, da je nasilje, ki so ga zaradi družbenega pritiska k »normalnosti« izvajali sami nad seboj, neprimerljivo z vsemi drugimi oblikami nasilja, ki so ga sicer izkusili zaradi svoje istospolne usmerjenosti. Če ti družba kar naprej sporoča, da si bolan, iztirjen, da nisi *normalen*, potem lahko začneš verjeti v to podobo, ki postane resnična predvsem v svojih posledicah. To pomeni, da so nekateri geji in lezbijke, predvsem v začetnih obdobjih spoznavanja svoje istospolne usmerjenosti, z različnimi oblikami nasilja nad samim seboj želeli postati »normalni« oziroma družbeno sprejemljivi. Pri tem niso prepraševali (homofobičnih) družbenih norm in pričakovanj, hkrati pa v svoji okolici niso dobili ali pa so domnevali, da ne bodo deležni potrebne podpore in razumevanja. K nasilju nad samim seboj pa ne nazadnje – zdi se, da v zadnjem času vse pogosteje – pripomorejo tudi različne skupine z religioznimi ali drugačnimi ozadji, ki obljublajo, da bodo izkoreninile in zatrle nesprejemljive istospolne želje in občutja. Gre za (prazne) obljube »normalnosti« za vsako ceno.

SKLEPNE MISLI

Vsakdanje življenje gejev in lezbijk je ujeto v zanimiv paradoks. Po eni strani so homoseksualne »prakse«, s čimer mislimo na istospolne partnerske odnose, istospolne družinske skupnosti, družine, ki si jih izberemo in podobno, pomembni generatorji sprememb v pozni moderni. Gre za spremembe na področju intimnosti, odnosov med partnerjema in ne nazadnje za spremembe življenjskih stilov kot takih. Naša raziskava je, na primer, pokazala, da si partnerja v istospolni partnerski zvezi delo delita enakopravno, ponavadi glede na preference ali zmožnosti. Še več, nekateri svojih razmerij do oseb istega spola niso želeli interpretirati v ozkih in zavezujočih definicijah partnerske zveze. Hkrati so respondenti omenjali, da bi sklenili istospolno partnersko zvezo iz docela pragmatičnih razlogov, ne pa zaradi nekakšnega družbenega pritiska, predstav o romantični ljubezni in podobnega. Lahko bi sicer zapisali, da tovrstni družbeni pritisk na istospolne partnerske zveze sploh ne obstaja, tako kot bržkone ne obstajajo družbena pričakovanja glede delitve dela v istospolni partnerski zvezi – skratka, vse tisto, kar še vedno pomembno ali vsaj v določeni meri vpliva na raznospolne partnerske zveze – a tovrsten sklep bi spregledal pomemben vidik heteronormativnosti kot definirajočega principa sodobne družbe. Če so na eni strani istospolne partnerske zveze generatorji sprememb v pozni modernosti, so hkrati neizogibno ujete tudi v heteronormativni družbeni okvir. Heteronormativnost pa deluje kot dvojni učinek: po eni strani deluje izključujoče in sproža številne težave, tudi nasilje, s katerim se geji in lezbijke srečujejo v vsakdanjem življenju, po drugi strani pa heteronormativnost pomeni tudi pritisk na geje in lezbijke, da bi prevzemali tradicionalne heteroseksualne vzorce, norme in vedenje. *Queer* kritiki homoseksualnih porok prav v tem vidijo največjo bojazen: da bodo geji in lezbijke, ki bi bili lahko nosilci alternativnih oblik skupnega bivanja, preprosto prevzemali tradicionalne heteroseksualne vzorce, s tem pa vzpostavljali mejo med

tistimi, ki so spoštovanja vredni (ki so blizu heteroseksualnemu idealu), in drugimi, ki bodo zaradi upora proti homoseksualnim porokam samo še bolj stigmatizirani in potisnjeni na rob.

V naši raziskavi se je pritisk heteronormativnosti v smislu prevzemanja tradicionalnih vzorcev pokazal pri simptomatičnem primeru otrok: nekateri geji in lezbijke so se misli na otroka in posledično zasnovi istospolne družine zavestno odpovedali prav zaradi tega, ker ne morejo ustrezati tradicionalnemu vzorcu družine. Tega pod pritiskom družbenih (heteronormativnih) pričakovanj razumejo kot edino možni ali vsaj najboljši vzorec družine. Skozi opisane nasprotujoče si procese – novi načini skupnega bivanja, nove delitve vlog, demokratizacija medosebnih razmerij in podobno na eni strani in hkrati diskvalifikacija novih življenjskih stilov ter pritisk k prevzemanju tradicionalnih vlog na drugi strani – se kristalizira nova družba. Kljub opisanemu trenju pa se vendarle zdi, da se »staro« umika »novemu«. Skozi celotno raziskavo ugotavljamo pomembno razliko med starejšimi in mlajšimi generacijami lezbijk in gejev. Slednji pogosteje organizirajo svoje življenje zunaj klozeta, prej razkrivajo svojo istospolno usmerjenost in z večjo brezkompromisnostjo branijo svoj življenjski stil. Za starejšo generacijo se zdi, kot da ni imela izbire: sočasno so živeli manifestno heteroseksualno življenje in skrito homoseksualno življenje. Izstop iz klozeta je bil možen le v ožjih, ponavadi zelo intimnih socialnih krogih. Za mlajše generacije pa klozet pomeni le prehodno fazo, v času katere destigmatizirajo homoseksualno identiteto. Vendar pa to ne pomeni, da se tudi mlajša generacija gejev in lezbijk v Sloveniji ne sooča s pritiskom heteronormativnosti.

Geji in lezbijke v Sloveniji so, tako kot drugod, heterogena skupnost, za katero se zdi, da ima vsaj eno pomembno skupno točko. To je izkušnja homofobičnega nasilja. Raziskava je namreč pokazala visoko stopnjo nasilja in strahu pred možnim nasiljem, ki ga geji in lezbijke doživljajo v vsakdanjem življenju. V povezavi s tem lahko govorimo o *privatizaciji homoseksualnosti*, o, rečeno drugače, sprejetosti med prijatelji in hkratnem zavračanju v širši družbi. To pomeni, da so ožji prijateljski krogi nadvse pomembna socialna skupina, v okviru katere se najpogosteje zgodijo prva razkritja in znotraj katerih je mogoča določena stopnja odprtega »homoseksualnega življenja« v najširšem pomenu te oznake. Privatizacija

homoseksualnosti pomeni potiskanje gejev in lezbijk v zasebni prostor, medtem ko so različni znaki homoseksualnosti v javnem prostoru (na primer, gejevski oziroma lezbični par, ki se drži za roko) hitro zatrti, lahko tudi z nasiljem. Javni prostor pravzaprav deluje kot nekakšen panoptikon. Grožnja nasilja, lahko tudi v obliki subtilnih regulativnih procesov, kot so pogledi, strmljenje, žvižganje, prispeva k samokontroli. Ta še vedno pomeni – tudi za mlajšo generaciji gejev in lezbijk – določeno stopnjo mimikrije, s katero stopajo skozi javni prostor. K spodbujanju tovrstnih praks posredno prispevajo tudi diskriminatorne državne politike.

Geji in lezbijke ne morejo organizirati svojega življenja zunaj klozeta na vseh ravneh družbene realnosti. Javni prostor, kamor lahko štejemo tudi delovno mesto, je še vedno pomembno določen s heteronormativnimi pričakovanji. Spremembe v pozni modernosti, o katerih govorijo družboslovci, se za geje in lezbijke torej dogajajo predvsem v sferi zasebnosti, ki pa je ne moremo popolnoma ločiti od vplivov, ki strukturirajo javni prostor. Tipičen primer za to je družina. Tudi tu sicer lahko govorimo o veliki heterogenosti, ki se tiče stopnje vpetosti istospolnih partnerskih zvez ter samih gejev in lezbijk v širše družinske in sorodniške odnose, vendar se je kot rdeča niti v zgodbah gejev in lezbijk pojavljalo nekaj, kar smo označili kot *prozorni klozet*. Ko se posameznik razkrije v družinskem krogu, je informacija o njegovi istospolni usmerjenosti vzeta na znanje, a hkrati potisnjena ob stran. To pomeni implicitno pričakovanje, da se »o tem« v družinskem krogu ne govori, da istospolni partnerji niso povabljeni k družinskim slavljem, istospolne partnerske skupnosti pa posledično niso vpete v širše sorodstvene odnose. Družina je tako še vedno ena od tistih družbenih institucij, ki le s težavo in z določeno stopnjo zanikanja prenese istospolno usmerjenost svojega člana ali članice. Tudi tu se namreč odvija določena oblika privatizacije homoseksualnosti; medtem ko je posameznikova istospolna usmerjenost vzeta na znanje, se hkrati od njega ali nje pričakuje ne samo, da te teme ne načinja v ožjem družinskem krogu, pač pa predvsem ne v širšem družbenem okolju te družine. Ponovno pa je to podobo družine kot heteronormativne trdnjave potrebno korigirati z izkušnjami mlajše generacije gejev in lezbijk; ti se pogosteje in prej razkrivajo v družinskem krogu, znotraj katerega jim v večji meri uspeva organizirati svoje življenje zunaj klozeta.

Raziskava o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji je prva tako obsežna sociološka raziskava o tem vprašanju pri nas. Zato je pomembna tako z vidika razvijanja gejevskih in lezbičnih študij kot tudi z vidika oblikovanja sistemske politike za istospolno usmerjene. V oranju ledine na področju raziskovanja vsakdanjega življenja gejev in lezbijk sva se avtorja srečevala z vrsto odprtih vprašanj, med drugim z najpomembnejšim, kako priti do »skrite« socialne manjšine, o kateri do sedaj nismo vedeli praktično ničesar, razen tega, da se srečuje z vrsto problemov v heteronormativni družbi, ki je, kot kontinuirano kažejo raziskave Slovenskega javnega mnenja, izrazito homofobična.³¹ Prav zaradi tega mora sistemska politika na tem področju nujno vsebovati ukrepe za zmanjševanje homofobije, informiranje ter odprto debato o homoseksualnosti tako v širši javnosti kot v različnih strokah, všteti šola. V šolah bi bilo potrebno zagotoviti dostopnost relevantnih informacij o seksualnosti ter jo vzpostaviti kot varen prostor (tudi) za geje in lezbijke. V tem smislu je potrebno izobraževanje in informiranje tako učiteljev in učiteljic kot drugih pedagoških ter svetovalnih delavk in delavcev. Enako velja tudi za delodajalce, saj je tudi delovni prostor, kljub sprejeti antidiskriminacijski zakonodaji, še vedno nevaren za geje in lezbijke. Hkrati je o tem vprašanju nujno potrebno ozaveščati starše, saj so ti zaradi nepoznavanja pogosto (ne)hote akterji predvsem psihičnega nasilja nad svojimi istospolno usmerjenimi otroki. Tako geji in lezbijke kot njihovi starši potrebujejo infrastrukturo (skupine za samopomoč, brošure, informiranje in podobno), ki bi jim pomagala pri preseganju družbene stigmatizacije. Vprašanje staršev gejev in lezbijk se je sploh pokazalo kot eno od področij, ki zahteva dodatno raziskovanje. Pričujoča raziskava namreč ni odgovorila na vsa vprašanja, pač pa izsledki odpirajo nove topike, ki so vredne znanstvenega premisleka.

Ob koncu je potrebno poudariti še neko pomembno spoznanje iz pričujoče raziskave. Ta je namreč nenačrtovano predstavljala pomembno dimenzijo »izvajanja« politike. Delovala je izrazito socializacijsko in emancipatorno za številne geje in lezbijke, ki so sodelovali

³¹Leta 1992 je bil delež tistih, ki ne želijo imeti homoseksualca za soseda, 42,5%. Naslednje leto se je delež dvignil na 61,6%, leta 1994 je bil omenjeni delež 56,2%, naslednje leto 61,2%, leta 1998 60,3%, leta 1999 je bilo tistih, ki si ne želijo homoseksualca za soseda, 44,3%, leta 2000 55,1%, leta 2002 pa 50,7%. Glej Toš et al. 1999, 2002.

v njej. Številni anketiranci in anketiranke so namreč poudarjali, kako pomembno je, da sodelujejo pri raziskavi in s tem prispevajo svoj delež k izboljšanju položaja gejev in lezbijk pri nas. Hkrati se zdi, da je bilo pomembno tudi to, da je raziskava lezbijkam in gejem dala priložnost spregovoriti – spregovoriti o svoji osebni izkušnji, o zatiranju zaradi spolne usmerjenosti in o čisto osebnih težavah.

LITERATURA

- Atkinson, Rowland in Flint, John. 2001. »Accesing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies«. *Social Research Update*, št. 33, <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU33.html> (zadnji dostop 20.7.2005).
- Barbour, Rosaline S. in Kitzinger, Jenny (ur.). 1999. *Developing Focus Group Research: politics, theory and practice*. Thousand Oaks: Sage.
- Bauman, Zygmunt. 2001. *The individualized society*. Cambridge: Polity press.
- Beck, Ulrich in Beck-Gernsheim, Elisabeth. 1999. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, David in Valentine, Gill. 1995. »The Sexed Self: Strategies of Performance, Sites of Resistance«. V: Steve Pile in Nigel Thrift (ur.). *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformation*. London in New York: Routledge, str. 143-157.
- Bernstein, Mary. 2001. »Gender Transgression and Queer Family Law: Gender, Queer Family Policies, and the Limits of Law«. V: Mary Bernstein in Renate Reimann (ur.). *Queer Families, Queer Politics: Challenging Culture and the State*. New York: Columbia University Press.
- Black, Dan et al. 2000. »Demographics of the Gay and Lesbian Population in the United States: Evidence from Available Systematic Data Sources«. *Demography*, št. 2, str. 139-154.
- Brečko, Barbara Neža. 2005. »Istospolno usmerjeni: metodologija raziskovanja skritih populacij«. *Družboslovne razprave*, letnik XXI, št. 49/50, str. 107-118.
- Butler, Judith. 2001 [1990]. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: Škuc.
- Cass, Vivienne. 1979. »Homosexual Identity Formation: A Theoretical Model«. *Journal of Homosexuality*, št. 4, str. 219-235.
- Dank, Barry M. 1971. »Coming out in the Gay World«. *Psychiatry*, št. 34, str. 60-77.
- Davies, Peter. 1992. »The Role of Disclosure in Coming out among Gay Men«. V: Ken Plummer (ed.). *Modern homosexualities: Fragments of Lesbian and Gay Experience*. London in New York: Routledge, str. 75-83.

- Devor, Holly. 1987. »Gender Blending Females (Woman and Sometimes Men)«. *American Behavioral Scientist*, letnik 31, št. 1, str. 12-40.
- Diamond, Milton. 1993. »Homosexuality and Bisexuality in Different Populations«. *Archives of Sexual Behaviour*, št. 4, str. 291- 310.
- Drescher, John. 2004. »The Closet: Psychological Issues of Being In and Coming Out«. *Psychiatric Times*, letnik XXI, št. 12, <http://www.psychiatric-times.com/p0410s11.html> (zadnji dostop 21. oktober 2005).
- Duncan, Nancy. 1996. »Renegotiating Gender and Sexuality in Public and Private Space«. V: Nancy Duncan (ur.). *Body Space: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. London in New York: Routledge, str. 127-145.
- Finch, Janet. 1989. *Family Obligation and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michel. 2000 [1976]. *Zgodovina seksualnosti (Volja do znanja)*. Ljubljana: Škuc.
- Gamson, Joshua. 2000. »Sexualities, Queer Theory, and Qualitative Research«. V: Norman K. Denzin in Yvonna S. Lincoln (ur.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Gibbs, Anita. 1997. »Focus Groups«. *Social Research Update*, št. 19, <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html> (zadnji dostop 20.7.2005).
- Giddens, Anthony. 1990. *Consequences of Modernity*. Cambridge: Oxford University Press.
- . 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- . 2000. *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Goffman, Ervin. 1990 [1959]. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- Golombok, Susan. 2000. *Parenting: What Really Counts?*. London in New York: Routledge.
- Heckert, Jamie. 2004. *Resisting Orientation: On the Complexities of Desire and the Limits of Identity Politics*. University of Edinburgh (doktorska disertacija).
- Heikkinen, Teppo. 2002. »Gay Men in Heteronormative Workplaces and Work Communities«. V: Jukka Lehtonen (ur.). *Sexual and Gender Minorities at Work*, str. 30-34, www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal (zadnji dostop 21. oktober 2005).

- Jamieson, Lynn. 1998. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Kaplan, Morris B. 1997. »Intimacy and Equality: The Question of Lesbian and Gay Marriage«. V: Shane Phelan (ed.): *Playing with Fire: Queer Politics, Queer Theories*. New York in London: Routledge, str. 201-230.
- Kinsey, Alfred C. et al. 1948. *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia: Saunders.
- Krueger, Richard in Casey, Mary Ann. 2000. *Focus Groups. A Practical Guide for Applied Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Kuhar, Roman. 2001. *Mi, drugi: oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*. Ljubljana: Škuc - Lambda.
- . 2005. »Razkritje homoseksualne identitete«, *Družboslovne razprave*, letnik XXI, št. 49/50, str. 119-138.
- . 2005a. *Intimno državljanstvo: zasebne izbire, javne politike in vsakdanje življenje lezbijk in gejev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija).
- La Placa, Vincent. 2000. *Homosexuality and the Family*. Nottingham Trent University (doktorska disertacija).
- Lehr, Valerie. 2003. »Relationship Rights for a Queer Society: Why Gay Activism Needs to Move Away from the Right to Marriage«. V: Stephen Macedo in Iris Marion Young (ur.). *Child, Family, State*. New York: New York University Press, str. 306-342.
- Lehtonen, Jukka (ur.). 2002. *Sexual and Gender Minorities at Work*. www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal (zadnji dostop 22. oktober 2005).
- Lehtonen, Jukka in Mustola, Kati. 2004. »'Straight People Don't Tell, Do They...?' - Negotiating the Boundaries of Sexual and Gender at Work«. Helsinki: The Finnish Ministry of Labour.
- Lewin, Ellen. 2001. »Weddings Without Marriage: Making Sense of Lesbian and Gay Commitment Rituals«. V: Mary Bernstein in Renate Reimann (ur.). *Queer Families, Queer Politics: Challenging Culture and the State*. New York: Columbia University Press.
- Litosseliti, Lia. 2003. *Using Focus Groups in Research*. London in New York: Continuum.
- Madriz, Esther. 2000. »Focus Groups in Feminist Research«. V: Norman K. Denzin in Yvonna S. Lincoln (ur.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Markowe, A. Laura. 1996. *Redefining the Self (Coming out as a Lesbian)*. Cambridge: Polity Press.

- Mencin Čeplak, Metka. 2005. »Začaran krog diskriminacije: od moralne diskreditacije homoseksualnosti do neenakosti gejev in lezbijk pred zakonom – in nazaj«. *Družboslovne razprave*, letnik XXI, št. 49/50, str. 175-186.
- Pajnik, Mojca. 2005. *Interpretacije javnosti v feministični teoriji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija).
- Plummer, Ken. 1995. *Telling Sexual Stories: Power, Change and Social Worlds*. London in New York: Routledge.
- . 1996. »Symbolic Interactionism and the Forms of Homosexuality«. V: Steven Seidman (ur.). *Queer Theory / Sociology*. Oxford: Blackwell.
- . 1996a. »Intimate Citizenship and the Culture of Sexual Story Telling«. V: Jeffrey Weeks in Janet Holland (ur.). *Sexual Cultures (Communities, Values and Intimacy)*. New York: St. Martin's Press, str. 34-52.
- Ponse, Barbara. 1978. *Identities in the Lesbian World: The Social Construction of Self*. Westport: Greenwood Press.
- . 1998. »The Social Constructions of Identity and its Meaning within the Lesbian Subculture«. V: Peter M. Nardi in Beth E. Schneider (ur.). *Social Perspectives in Lesbian and Gay Studies*. London: Routledge, str. 246-260.
- Rahman, Momin. 1998. »Sexuality and Rights: Problematising Lesbian and Gay Politics.« V: Terrell Carver in Veronique Mottier (ur.). *Politics of Sexuality (Identity, Gender, Citizenship)*. London: Routledge/ECPR Studies in European Political Science, str. 79-88.
- Rener, Tanja. 1996. »Mladina in družina«. V: Mirjana Ule Nastran et al. *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Juventa, str. 119-152.
- Rener, Tanja in Švab, Alenka. 1998. »Family status«. V: Mirjana Ule in Tanja Rener (ur.). *Youth in Slovenia: New Perspectives from the Nineties*. Ljubljana: Ministry of Education and Sport, Youth Department.
- Rich, Adrienne. 1993 [1979]. »Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence«. V: Henry Abelove, Michele Aina Barale in David M. Halperin (ur.). *The Lesbian and Gay Studies Reader*, str. 227-254.
- Richardson, Diane. 2000. *Rethinking Sexuality*. London: Sage.
- Salganik, Matt in Heckathorn, Douglas. 2004. »Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent-Driven Sampling«. *Sociological Methodology*, št. 34, str. 193-239, <http://cdg.columbia.edu/%7Ematt/respondent-driven-sampling.pdf> (zadnji dostop 21.7.2005).
- Sandfort, Theo. 1998. »Homosexual and Bisexual Behaviour in European Countries«. V: Michal Hubert, Nathalie Bajos in Theo Sandfort (ur.). *Sexual Behaviour and HIV/AIDS in Europe (Comparison of National Surveys)*. London: UCL Press, str. 68-105.

- Savin-Williams, Ritch C. 2005. *The New Gay Teenager*. London: Harvard University Press.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 1993 [1991]. »Epistemology of the Closet«. V: Henry Abelove, Michele Aina Barale in David M. Halperin (ur.). *The Lesbian and Gay Studies Reader*. New York: Routledge.
- Seidman, Steven. 2002. *Beyond The Closet : The Transformation of Gay And Lesbian Life*. New York: Routledge.
- Spreen, Marinus. 1992. »Rare Populations, Hidden Populations and Link-tracing Designs: What and Why?«. *Bulletin Methodologie Sociologique*, št. 36, str. 34-58.
- Stacey, Judith. 1996. *In the Name of the Family. Rethinking Family Values in the Postmodern Age*. Boston: Beacon Press.
- . 2002. »Fellow Families? Gay Male Intimacies and Kinship in a Global Metropolis«. <http://www.leeds.ac.uk/cava/papers/intseminar3stacey.htm> (zadnji dostop 20.7.2005).
- Sullivan, Andrew (ed.). 1997. *Same-sex Marriages: Pro et con: A reader*. New York: Vintage books.
- Švab, Alenka. 2001. *Družina: od modernost k postmodernosti*. Ljubljana: ZPS.
- . 2005. »Sprejeti med prijatelji, zavrnjeni v družbi: istospolna partnerstva v Sloveniji«. *Družboslovne razprave*, letnik XXI, št. 49/50, str. 139-154.
- Švab, Alenka in Roman Kuhar. 2004. *Družinski in socialni konteksti življenja istospolno usmerjenih v Sloveniji ter predlogi usmeritve politike za istospolno usmerjene: končno poročilo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- . 2004a. *Vsakdanje življenje gejev in lezbijk: preliminarna analiza*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- . 2004b. *Vsakdanje življenje gejev in lezbijk 2: preliminarna analiza 2 (kvalitativni del)*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Toš, Niko et al. 1999. *Vrednote v prehodu II (Slovensko javno mnenje 1990-1998)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, CJMMK.
- . 2002. *Vrednote v prehodu III (Slovensko javno mnenje 1999-2002)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, CJMMK.
- Tourangeau, Roger in Smith, Tom W. 1996. »Asking Sensitive Questions: The Impact of Data Collection Mode, Question Format, and Question Context«. *Public Opinion Quaterly*, Poletje 1996, št. 60:2, str. 275-304.
- Troiden, Richard. 1988. »A Model of Homosexual Identity Formation«. V: Peter Nardi in Beth E. Schneider (ur.). *Social Perspectives in Lesbian and Gay Studies*. London: Routledge, str. 261-278.

- Ule, Mirjana. 2000. *Sodobne identitete*. Ljubljana: ZPS.
- Urek, Mojca. 2005. »Lezbične in gejevske družine v Sloveniji: implikacije za socialno delo«. *Družboslovne razprave*, letnik XXI, št. 49/50, str. 155-174.
- Valentine, Gill. 1996. »(Re)negotiating the 'Heterosexual Street' : Lesbian Production of Space«. V: Nancy Duncan (ur.). *Body Space: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. London: Routledge, str. 146-55.
- Velikonja, Nataša in Greif, Tatjana. 2001. »Anketa o diskriminaciji na osnovi spolne usmerjenosti«. *Lesbo*, št. 11/12, http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave_porocilo1.htm (zadnji dostop 20.7.2005).
- . 2003. »Anketa o registriranem partnerstvu«. *Lesbo*, št.19/20, str. 57-63.
- Warner, Michael. 1999. *The Trouble With Normal: Sex, Politics, and the Ethics of Queer Life*. Harvard: Harvard University Press.
- Wayne D. Myslik. 1996. »Renegotiating the Social/Sexual Identities of Places (Gay Communities as Safe Havens or Sites of Resistance?)«. V: Nancy Duncan (ur.). *Body Space: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. London in New York: Routledge, str. 156-169.
- Weeks, Jeffrey, Donovan, Catherine in Heapy, Brian. 1999a. »Everyday Experiments: Narratives of Non-heterosexual Relationships«. V: Elisabeth B. Silva in Carol Smart (ur.). *The New Family?*. London: Thousand Oaks, str. 83-99.
- . 1999b. »Families of Choice: Autonomy and Mutuality in Non-heterosexual Relationships«. V: Susan McRae (ur.). *Changing Britain. Families and Households in the 1990s*. Oxford in New York: Oxford University Press, str. 297-316.
- Weston, Kath. 1991. *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship*. New York: Columbia University Press.

PRILOGE

PREDLOGI POLITIK

Na podlagi analiz kvalitativnega in kvantitativnega dela raziskave je mogoče oblikovati naslednje predloge za usmeritve politik za istospolno usmerjene:

A. PRIPRAVA SPLOŠNEGA DOKUMENTA, ki bi bil podlaga za sistemsko politiko (resolucija ali nacionalni program). Dokument bi moral uskladiti dejavnosti vseh resornih ministrstev in drugih pristojnih institucij na področju pravnega varstva in promocije integracije homoseksualnosti v družbi;

B. CELOSTNO SPREJETJE PROTIDISKRIMINACIJSKE ZAKONODAJE.

C. PREDLOGI USMERITEV ZA POLITIKO ZA ISTOSPOLNO USMERJENE.

ŠOLA, IZOBRAŽEVALNI PROCES

Problem:

Odsotnost diskusije o homoseksualnosti v šolah in družinah ter posledično odsotnost socializacije na to temo. Družina in šola kot nevaren prostor za razkrijte istospolne usmerjenosti.

1. homoseksualnost kot tema znotraj kurikulumu; homoseksualnost bi morala biti predmet obravnave pri različnih predmetih (na primer književnosti, umetnosti, sociologiji, filozofiji, tujih jezikih, psihologiji in podobnem); s tem bi se izognili biologizaciji homoseksualnosti oziroma redukciji seksualne identitete zgolj na seksualno željo in pojasnjevanju te spolne orientacije kot deviacije v odnosu do heteroseksualnosti. V kurikulumu bi bilo potrebno poskrbeti za to, da heteroseksualnost ne bi bila prikazana oziroma favorizirana kot edina seksualna identiteta, ampak poskrbeti za ozaveščenost, da na tem področju obstaja določena raznovrstnost;

2. dostopnost relevantnih informacij o seksualnosti v šolskih knjižnicah;

3. vzpostavitev šole kot varnega prostora (tudi) za geje in lezbijke (različne akcije, projekti s sporočilom, da homofobija in druge oblike nestrpnosti v tej šoli niso zaželeni);

4. destigmatizacija homoseksualnosti v okviru vzgojno-izobraževalnega procesa (vzgoja za nenasilje in sprejemanje raznolikosti med ljudmi, med drugim tudi istospolne usmerjenosti);

5. izobraževanje in informiranje učiteljev in drugih pedagoških ter svetovalnih delavcev. Primer: Program GLEE, ki izobražuje pedagoške delavce za to področje in ga podpira Evropska unija (<http://glee.oulu.fi/>);

6. izobraževanje in informiranje staršev v šolah (na primer v okviru Šole za starše). Namen tega je: senzibiliziranje staršev, da obstajajo različne seksualne identitete in da heteroseksualna identiteta ni edina obstoječa. Starši s temi heteronormativnimi predpostavkami namreč mladostnikom, katerih seksualna identiteta ni heteroseksualna, onemogočajo diskusijo o lastni spolnosti in s tem povzročajo frustracije. Starše bi s tem ozavestili, da, na primer, s homofobičnimi pripombami, komentarji, zasmehovanjem homoseksualcev v vsakdanjem življenju škodijo lastnemu otroku (bodisi da je otrok istospolno usmerjen [internalizirana homofobija] bodisi da negativne predstave o homoseksualnosti prenašajo na otroke [projicirana homofobija]).

Priprava za razpravo oziroma pogovor z otroki o seksualnosti, ki ima dvojen namen: prvič, splošno informiranje o seksualnih praksah (varna spolnost, različne oblike seksualnosti itn.); drugič, vzpostavljanje varnega prostora za razpravo – razkritje posameznikove spolne usmerjenosti. V tem smislu bi bilo potrebno spodbujati k temu, da bi različne revije za otroke in mladino namesto izključno heteronormativnih vrednot kot možne oblike sobivanja predstavljale tudi istospolno partnersko zvezo in različne vrste družin, med njimi tudi istospolne družine.

PROCES RAZKRITJA ISTOSPOLNE USMERJENOSTI

Problem 1:

Posameznik ob soočanju z istospolno identiteto nima na voljo infrastrukture, ki bi mu pomagala pri preseganju družbene stigmatizacije. To posebej velja za področja zunaj Ljubljane.

1. zavezanost države, da omogoča nastanek in delovanje (nevladnih idr.) institucij (s koncesijami in drugimi oblikami financiranja), namenjenih pomoči lezbijkam in gejem, da bi presegali socialno izolacijo in izključenost zaradi spolne usmerjenosti (skupine za samopomoč, prostori za srečevanje in podobno);

2. podpora razvoju gejevske in lezbične subkulture kot sekundarnemu agentu socializacije (specializirani mediji za lezbijke in geje, filmski festivali, umetniško ustvarjanje in podobno);

3. podpora in uvedba internetnih strani kot pomembne in čedalje bolj aktualne oblike pomoči, podpore in diseminacije relevantnih informacij o homoseksualnosti. Internet namreč omogoča visoko stopnjo anonimnosti, ki je v procesu razkritja za večino gejev in lezbijk pomembna;

4. promocija destigmatizacije homoseksualnosti (financiranje projektov, ki izobražujejo, informirajo in spodbujajo k strpnosti in zmanjšujejo homofobijo).

Problem 2:

Starši lezbijk in gejev imajo zelo omejene možnosti pridobiti relevantne informacije in podporo, ko se soočajo z istospolno usmerjenostjo svojega otroka.

1. podpora za (samo)organiziranje in snovanje skupin za samopomoč za starše gejev in lezbijk;

2. širitev relevantnih informacij za starše lezbijk in gejev (na primer v okviru šolskega prostora in na drugih javnih mestih ter v medijih).

PARTNERSTVO

Problem:

Pravna nezaščitenost homoseksualnih partnerskih zvez in neurejen pravni položaj istospolnih družin.

1. vključitev istospolnih družin v definicijo subjekta družinske politike (sprememba Resolucije o temeljih oblikovanja družinske politike v RS);

2. pravno izenačenje homoseksualnih partnerskih zvez s heteroseksualnimi (poleg omogočanja sklenitve partnerske zveze bi bilo potrebno vzpostaviti tudi institut zunajzakonske partnerske zveze, kot to velja pri heteroseksualnih partnerskih zvezah);

3. nediskriminatorna politika na področju reprodukcije (posvojitev otrok; dostop do oplojevanja z biomedicinsko pomočjo in podobno);

4. promocija različnih oblik partnerstev kot oblika politike destigmatizacije istospolnih partnerstev in družin.

NASILJE

Problem:

Visoka stopnja nasilja nad geji in lezbijkami, tako na javnih prostorih kot v zasebnosti.

1. spodbujanje k prijavljanju primerov nasilja in pravna pomoč pri tem;
2. ustrezno izobraževanje in informiranje policistov in drugih javnih delavcev, ki se srečujejo z žrtvami homofobičnega nasilja;
3. spodbujanje k ustanavljanju in delovanju nevladnih in drugih organizacij za pomoč žrtvam nasilja;
4. promocija strpnosti in vzpostavitev mehanizmov za zmanjševanje homofobije v širši družbi.

DELOVNO MESTO, ZAPOSILITEV

Problem:

Antidiskriminatorna zakonodaja je sprejeta, vendar smo v raziskavi ugotovili, da lezbijke in geji na delovnem mestu svojo istospolno usmerjenost zelo pogosto skrivajo zaradi bojazni pred potencialnimi negativnimi posledicami (psihično nasilje [šikaniranje, zasmehovanje, osebno razvrednotenje, socialna izolacija in podobno], onemogočanje napredovanja, izguba službe in podobno)

1. vzpostavitev delovnega prostora kot varnega (tudi) za geje in lezbijke (različne akcije, projekti, ki sporočajo, da homofobija in druge oblike nestrpnosti v tej delovni organizaciji niso zaželeni);
2. nekatere organizacije imajo v svojih kodeksih izrecno zapisano, da je prepovedana diskriminacija, drugačna obravnava in podobno na osnovi različnih osebnih okoliščin, tudi istospolne usmerjenosti. Tako politiko bi bilo potrebno spodbujati tudi na nacionalni ravni;
3. izobraževanje in senzibilizacija vodstvenih in vodilnih delavcev za to vprašanje;
4. promocija delovne zakonodaje v tem kontekstu (prepoved diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti);
5. informiranje lezbijk in gejev o delovni zakonodaji na tem področju ter pravna pomoč pri prijavljanju primerov diskriminacije na osnovi istospolne usmerjenosti.

D. DRUGI PREDLOGI

Pričujoča raziskava je naredila splošen prerez skozi različna področja vsakdanjega življenja gejev in lezbijk. Na podlagi pridobljenih rezultatov so za oblikovanje sistemske politike potrebne nadaljnje analize posameznih področij oziroma problematik.

Med drugim bi bilo potrebno pripraviti analizo »dobrih praks« na področju politike za istospolno usmerjene v drugih državah in nenehno spodbujati k nadaljnemu raziskovanju na področju lezbičnih in gejevskih študij.

SUMARNIK – IZBRANA VPRAŠANJA

Realizacija: N=443

Povsod je naveden odstotek anketiranih, ki so odgovorili na zastavljeno vprašanje (ang. *valid percent*), razen če ni označeno drugače. Pri vprašanjih, ki so omogočali možnost dveh ali več odgovorov, je naveden seštevek odstotkov na vseh navedbah, zato seštevek presega sto odstotkov. Predstavljamo le izbrana vprašanja iz sumarnika.

DEMOGRAFSKI PODATKI

1. Spol

Moški	65,9
Ženski	34,1

2. Starost

16 do 20 let	9,0
21 do 25 let	34,1
26 do 30 let	25,5
31 do 40 let	25,5
41 let in več	5,9

3. Kje trenutno živite?

Večje mesto (Ljubljana, Maribor)	62,3
Manjše mesto (Celje, Kranj, Nova Gorica ...)	12,6
Kraj	10,8
Podeželje, vas	14,2

4. Ali ste se v kraj, kjer trenutno živite, preselili?

Da	47,3
Ne, tu živim od rojstva	52,7

5. Kakšen je bil glavni razlog za vašo selitev? (Prosimo, obkrožite samo en odgovor.)

Študij	35,6
Služba	15,8
(Novo) stanovanje	15,8
Partnerska zveza	11,4

PRILOGE

Problemi v družini zaradi drugih razlogov	5,0
Problemi v družini zaradi moje spolne usmerjenosti	3,5
Novo okolje mi nudi boljše možnosti	2,0
Problemi z okolico zaradi moje spolne usmerjenosti	1,0
Problemi z okolico zaradi drugih razlogov	0,5
Drugo	16,8

6. Kakšen je vaš status?

Dijak/inja	8,4
Študent/ka	36,1
Zaposlen/a	41,6
Brezposeln/a	6,6
Status svobodnega poklica	3,0
Podjetnik/ca, samozaposlen	4,1
Upokojenec/ka	0,2

7. Kakšna je vaša izobrazba?

Dokončana osnovna šola	8,7
Poklicna šola	5,3
Dokončana srednja šola, gimnazija	54,8
Dokončana višja strokovna šola	7,5
Dokončana visoka šola, fakulteta, akademija	20,1
Dokončan magisterij, specializacija	3,0
Dokončan doktorat	0,7

8. Ali nam lahko poveste, ali ste verni?

Sem veren/a	30,2
Ne morem reči, ali sem veren/a ali ne	16,7
Nisem veren/a	47,0
Ne vem, ne morem odgovoriti	4,3
(Ne želi odgovoriti)	1,8

9. Kateri verski skupnosti pripadate?

Rimskokatoliški	50,7
Evangeličanski	3,0
Pravoslavni	1,5
Drugi nekrščanski verski skupnosti	0,7
Nobeni verski skupnosti	35,8
Drugo	4,5
(Ne želi odgovoriti)	3,7

10. Kakšne narodnosti ste?

Slovenska	90,2
Hrvaška	1,6
Muslimanska, Bošnjaška	0,5
Srbska	1,6
Makedonska	0,5
Albanska	0,2
Črnogorska	0,7
Madžarska	0,2
Nemška	0,2
Avstrijska	0,2
Drugo	4,1

HOMOSEKSUALNA IDENTITETA

1. Prosimo, ocenite na lestvici od 1 do 5, koliko so se vaši starši v času vašega odraščanja in šolanja z vami pogovarjali o spolnosti.

1	2	3	4	5	Nič
(Zelo malo)				(Zelo veliko)	
20,3	20,1	22,8	11,5	4,5	20,8

2. Prosimo, ocenite na lestvici od 1 do 5, koliko so se vaši starši v času vašega odraščanja in šolanja z vami pogovarjali o homoseksualnosti.

1	2	3	4	5	Nič
(Zelo malo)				(Zelo veliko)	
24,2	14,4	7,0	2,3	0,2	51,9

3. Ob kakšni priložnosti so z vami razpravljali o homoseksualnosti? (Obkrožite lahko več odgovorov.)

Ko so o tem poročali množični mediji	45,7
Govorica o tem, da je nekdo gej/lezbijka	45,7
Ko smo gledali film	40,4
Ko sem razkril/a svojo spolno usmerjenost	30,8
Poročila, razprave ipd. o aidsu	22,6
Sam/a sem jih vprašal/a o tem	12,5
Pobuda so bili vici o homoseksualnosti	9,6
Drugo	6,3

4. Kdaj ste prvič začeli razmišljati, da je vaša spolna usmerjenost morda homoseksualna?

Pred 15. letom starosti	56,9
Med 15. in 17. letom starosti	23,5
Med 18. in 20. letom starosti	12,2
Po 20. letom starosti	6,8
Po 30. letu starosti	0,7

5. Kdaj ste naredili svoj prvi »coming out« oziroma razkritje?

12 do 15 let	9,5
16 do 18 let	36,1
19 do 21 let	31,8
22 do 30 let	20,3
31 let in več	2,3

6. Pred kom ste naredili svoj prvi »coming out« oziroma razkritje?

Prijateljica	42,7
Prijatelj	34,2
Mama	6,6
Sestra, brat	4,8
Znanka, znanec	3,4
Oče	3,4
Partner, partnerka	2,7
Drugi	2,1

7. Na kakšen način ste naredili svoj prvi »coming out« oziroma razkritje?

S pogovorom, v živo	92,0
Napisal sem pismo, elektronsko pošto in podobno	4,5
Drugo	3,4

8. Ali ste svoje razkritje oziroma »coming out« načrtovali ali ne?

Razkritje sem načrtoval/a in sem ga sam/a sprožil/a	42,0
Razkritje sem načrtoval/a, a ga nisem sam/a sprožil/a	9,5
Razkritje nisem načrtoval, a me je na to navedla situacija	45,2
Drugo	3,2

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

9. Kakšna je bila reakcija te osebe, ki ste ji razkrili svojo spolno usmerjenost?

Pozitivna, podporna	74,6
Negativna, zavrnila me je	3,6
Nevtralna, niti ne podporna niti me ni zavrnila	17,7
Drugo	4,1

10. Ali ste to osebo, ki ste se ji razkrili, prosili, naj o tem, da ste gej oziroma lezbijka, nikomur ne govori?

Da	41,0
Ne	53,3
Ne vem, ne spomnim se	5,7

11. Kdo od spodaj naštetih ve, da ste gej oziroma lezbijka?

	Da	Domnevam, da ve(do)	Domnevam, da ne ve(do)	Ne	Ne vem
Mama	67,1	14,5	6,1	10,3	2,1
Oče	45,7	15,3	9,5	26,1	3,3
Ožji krog prijateljev	94,1	2,7	0,7	2,5	-
Ožji krog sošolcev	51,6	12,0	5,8	26,7	4,0
Ožji krog sodelavcev	47,8	11,9	9,4	29,5	1,4

12. Kdaj ste se razkrili pred svojo družino? Prosimo, povejte za vsakega člana oziroma članico posebej, koliko ste bili takrat stari. (Rezultati so izraženi v letih.)

	Povprečje	Minimum	Maksimum
Mama	21,15	12	48
Oče	21,42	12	35
Prvi brat	21,89	15	44
Drugi brat	21,42	16	30
Tretji brat	22,00	16	29
Prva sestra	21,05	15	35
Druga sestra	21,50	15	33
Tretja sestra	20,00	15	25
Moj/a (bivša) žena/mož	27,91	22	35
Moji otroci	25,00	20	32

PRILOGE

13. Prosimo, ocenite njihove prve reakcije na vaše razkritje oziroma »coming out« na lestvici od 1 do 5, pri čemer je 1 zelo negativna reakcija (zavračanje) in 5 zelo pozitivna reakcija (podpora). Če so bile reakcije različne (npr. med prijatelji), poskušajte njihove reakcije oceniti v splošnem.

	1	2	3	4	5	Drugo (nisem razkrit/nimam)
Mama	16,4	10,0	18,9	13,0	8,4	33,3
Oče	7,6	9,6	10,3	8,0	6,4	58,1
Ožji krog prijateljev	0,7	0,7	6,6	28,0	59,2	4,8
Ožji krog sošolcev	0,2	0,9	5,5	10,5	16,4	66,5
Ožji krog sodelavcev	-	0,5	5,7	9,6	17,2	67,0

14. Kako danes ocenjujete odnos z osebami, ki ste se jim razkrili? Prosimo, ocenite na lestvici od ena do pet, ali se je odnos z osebami, pred katerimi ste se razkrili, po razkritju poboljšal, poslabšal ali ostal isti? (1 pomeni zelo poslabšal, odtujil, 5 zelo poboljšal, poglobil)

	1	2	3	4	5	Drugo (nisem razkrit/nimam)
Mama	3,0	5,0	26,4	16,9	16,9	31,9
Oče	1,4	3,4	21,0	8,4	8,4	57,3
Ožji krog prijateljev	0,5	0,5	43,1	23,9	26,4	5,7
Ožji krog sošolcev	-	0,9	16,6	8,4	6,4	67,7
Ožji krog sodelavcev	0,5	0,2	21,2	5,9	5,9	66,2

15. Ali se je s kom odnos zaradi razkritja prekinil?

Ne 81,8
Da 18,2

16. S kom?

Prijatelj/ica 55,7
Znanci/ke 12,7
Sošolci/ke 7,6
Mama 5,1
Sorodniki 5,1
Bivši partner/ka 3,8
Oče 2,5
Sestra 2,5
Sodelavci/ke 2,5
Starši 2,5

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

17. Ali vam je za kakšno osebo žal, da ste ji razkrili svojo spolno usmerjenost?

Ne 86,3
Da 13,7

PARTNERSKA RAZMERJA

1. Ali imate istospolno partnersko zvezo?

Da 59,5
Ne 40,5

2. Za kakšno istospolno partnersko zvezo gre?

Partnerska zveza dveh partnerjev 90,1
Partnerska zveza treh partnerjev 1,5
Odprta partnerska zveza dveh partnerjev 8,4

3. Kdo od spodaj naštetih ve, da imate partnersko zvezo?

	Da	Domne- vam, da ve(do)	Domne- vam, da ne ve(do)	Ne	Ne vem	Drugo
Mama	57,3	11,1	2,7	22,1	1,5	5,3
Oče	34,5	13,0	3,8	33,3	1,9	13,4
Ožji krog prijateljev	91,5	3,5	0,4	2,3	1,2	1,2
Ožji krog sošolcev	25,7	4,6	2,7	16,9	1,1	49,0
Ožji krog sodelavcev	27,5	5,0	4,2	21,8	3,1	38,5

4. Kako spodaj naštetimi gledajo na vašo zvezo? (Odgovorite samo za tiste, za katere ste prepričani, da vedo.)

	Negativno	Neutrarno	Pozitivno	Ne ve(do)	Drugo
Mama	11,2	23,6	30,2	27,5	7,4
Oče	4,7	18,8	16,8	43,4	16,4
Ožji krog prijateljev	1,2	12,4	82,6	3,1	0,8
Ožji krog sošolcev	-	8,6	20,6	19,1	51,8
Ožji krog sodelavcev	-	8,2	21,4	28,4	42,0

PRILOGE

5. Če živite skupaj z istospolnim partnerjem/partnerko, kako si v gospodinjstvu delite naslednja opravila

	Pretežno jaz	Pretežno partnerk/ka	Oba/obe enako
pomivanje posode	23,1	20,0	54,6
pranje	27,6	22,8	49,6
pospravljanje stanovanja	20,8	13,8	63,1
likanje	33,6	32,0	34,4
nakupovanje vsakdanjih potrebščin	23,1	11,5	65,4
tehnična popravila v stanovanju	26,9	25,4	46,2
kuhanje	31,5	28,5	39,2
nega otrok (če jih imate)	25,0	25,0	50,0
igro z otroki (če jih imate)	-	-	100,0
urejanje financ (plačilo položnic ...)	26,6	19,5	51,6
sorodniško delo (npr, klicanje sorodnikov, pisanje voščilnic ...)	9,6	8,8	81,6

6. Koliko časa traja vaša trenutna partnerska zveza? (Podatek je izražen v letih.)

Povprečje	Minimum	Maksimum
2,46	0	13,08

7. Koliko časa so trajale vaše partnerske zveze s partnerjem istega spola? (Upoštevajte samo tiste, ki so bile daljše od dveh mesecev in so že končane.) (Podatek je izražen v letih)

	Povprečje	Minimum	Maksimum
Prva	1,6	0	20,0
Druga	1,6	0	15,0
Tretja	1,3	0	10,0
Četrta	1,1	0	7,5
Peta	1,1	0,2	5,0
Šesta	0,9	0,3	2,5
Sedma	2,2	0,5	5,0

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

8. Koliko ste bili stari, ko ste vstopili v svojo prvo istospolno partnersko zvezo?

manj kot 15 let	6,2
16 do 18 let	26,6
19 do 21 let	35,1
22 do 24 let	18,1
25 do 27 let	7,9
28 let in več	5,9

9. Kako ste spoznali svojega sedanjega oziroma zadnjega partnerja oziroma partnerko?

Preko prijateljev	27,8
V diskoteki, v GLBT klubu, na zabavi	26,1
Na internetu (oglas, <i>chat</i> ...)	21,6
Preko časopisnih oglasov ali ženitnih posredovalnic	2,0
V gejevski in lezbični skupini (npr. skupina za samopomoč)	2,3
V šoli oziroma na delovnem mestu	7,1
Drugo	13,1

10. Ali bi registrirali svojo partnersko zvezo, če bi bilo to mogoče (ali bi se poročili)?

Da	61,5
Ne	17,6
Ne vem	20,8

11. Prosimo vas, da za vsako od spodnjih trditev o istospolnih porokah poveste, v kolikšni meri se strinjate z njo. (1- sploh se ne strinjam, 5 – popolnoma se strinjam)

	1	2	3	4	5	Ne vem
S poroko bi se utrdila moja partnerska zveza	44,9	16,0	16,0	11,3	7,2	4,5
Država bo lažje nadzorovala geje in lezbijke, če se bodo poročali	29,6	14,4	14,4	17,2	19,0	5,4
S poroko bi moja partnerska zveza dobila večjo družbeno veljavo	21,7	10,8	18,1	18,5	28,2	2,7
Družba bi homoseksualce začela bolje sprejemati	14,3	12,2	24,7	24,5	22,0	2,3
Imel/a bi večje možnosti na	8,6	5,0	12,9	23,7	42,4	7,4

PRILOGE

razpisih za
neprofitna
ali socialna
stanovanja

Istospolne poroke pomenijo ukalupljanje v heteroseksualni način življenja	36,6	18,1	14,0	12,9	12,2	6,3
Izboljšali bi se odnosi z ljudmi, ki me obkrožajo	50,8	14,2	18,5	3,8	6,1	6,5
S poroko bi pridobil/a večjo socialno varnost	9,3	5,4	13,5	23,0	44,9	3,8
Moji starši bi bolj sprejemali mojo spolno usmerjenost	48,5	14,1	13,9	7,5	7,1	8,9
Poroka je odraz ljubezni	47,2	12,4	12,2	9,7	16,7	1,8

12. Ali si želite imeti otroka?

Da	39,7
Ne	37,5
Ne vem	17,4
Drugo	5,4

13. Če želite oziroma nameravate imeti otroka – kako verjetno je, da bi se odločili za naslednje možnosti? Prosimo, ocenite za vsako možnost posebej. (1 – sploh ni verjetno, 5 – zelo verjetno)

	1	2	3	4	5	Ne vem
z umetno oploditvijo pri nas	35,7	8,0	11,3	12,2	26,5	6,3
z umetno oploditvijo v tujini	45,4	10,1	12,2	9,7	14,7	8,0
»po dogovoru« z drugim gejem/lezbijko	28,3	12,2	19,7	19,7	15,0	5,1
»po dogovoru« z drugo hetero, osebo	29,8	17,6	18,0	14,9	14,5	5,1
s posvojitvijo, če/ko bo mogoča	13,7	6,7	15,3	19,6	41,6	3,1
drugo	-	4,8	23,8	14,3	52,4	4,8

NASILJE IN DISKRIMINACIJA

1. V osnovi poznamo fizično, spolno in psihično nasilje. Med fizično nasilje štejemo pretepanje, udarce in podobno, med spolno nasilje štejemo posilstvo, spolno nadlegovanje in podobno, med psihično pa posmehovanje, izsiljevanje, žaljenje, ignoriranje in podobno. Ali ste bili zaradi svoje spolne usmerjenosti kdaj žrtev kakršnega koli nasilja?

Da	53,3
Ne	46,7

2. Za kakšno nasilje je šlo? (Obkrožite lahko več odgovorov.)

Psihično nasilje	90,7
Fizično nasilje	23,7
Spolno nasilje	5,5
Drugo	0,4

3. Kolikokrat ste doživeli nasilje zaradi svoje spolne usmerjenosti?

Enkrat	14,0
Nekajkrat	67,8
Pogosto	10,6
Doživljam ga neprestano	6,8
Drugo	0,8

4. Kdo je izvajal to nasilje? (Obkrožite lahko več odgovorov.)

Neznanci (npr. na ulici, v barih ipd.)	61,0
Starši ali sorodstvo	25,8
Znanci ali prijatelji	23,3
Sošolci, sošolke	22,5
Sodelavci, sodelavke	11,4
Sosedje	6,4
Zdravnik, zdravnica	3,4
Policija	2,5
Partner, partnerka	2,5
Drugo	7,2

ŠOLA IN DELOVNO MESTO

1. Ali ste v osnovni ali srednji šoli pri pouku kdaj govorili o homoseksualnosti?

Da, kar nekaj	9,0
Da, a zelo malo	45,8
Ne	33,6
Ne spomnim se	11,5

2. Kakšen je bil povod za razpravo o homoseksualnosti?

Tema je bila del učne vsebine	66,3
Zaradi kakšnega aktualnega dogodka	13,6
Ker so koga v razredu zafrkavali, da je homoseksualec	5,3
Drugo	14,0
Ne spomnim se	0,8

3. Na kakšen način ste razpravljali o homoseksualnosti?

Praviloma pozitivno	16,9
Nevtralno (niti pozitivno niti negativno)	63,6
Praviloma negativno	18,2
Drugo	1,2

4. Koliko od vaših trenutnih sodelavk in sodelavcev oziroma sošolk in sošolcev ve za vašo spolno usmerjenost?

	Trenutna šola	Trenutno delovno mesto
Nihče	26,5	31,3
Eden ali dva	13,0	18,7
Nekaj	34,4	16,3
Večina	20,9	14,7
Vsi	5,1	19,0

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

5. Ali ste bili kdaj zaradi spolne usmerjenosti na delovnem mestu oziroma v šoli diskriminirani? Prosimo, odgovorite za vsako obdobje posebej.

	Da, očitno	Da, prikrito	Ne	Nisem obiskoval/a	Drugo
Osnovna šola	3,2	4,6	89,0	-	3,2
Srednja šola	5,0	9,9	81,2	0,7	3,2
Faks, višja šola	0,2	3,5	73,7	21,0	1,6
Preteklo delovno mesto	1,4	6,5	54,9	36,9	0,2
Sedanje delovno mesto	1,0	3,6	66,0	28,8	0,7
Vojska	1,5	1,7	30,6	65,5	0,7

6. Če ste bili diskriminirani, na kakšen način se je to zgodilo? (Obkrožite lahko več odgovorov.)

Posmehovanje, zbadanje	66,7
Žaljenje	40,0
Izogibanje, ignoriranje	35,0
Podcenjevanje (omejevanje pri napredovanju, slabše ocenjevanje)	33,3
Fizično nasilje	10,0
Izsiljevanje, grožnje, da bodo drugim povedali, da sem gej/lezbijka	5,0
Odpust z delovnega mesta	5,0
Drugo	9,2

7. Ali ste bili zaradi (razkritja) spolne usmerjenosti kdaj odpuščeni z delovnega mesta?

Da, domnevam, da so me odpustili zaradi spolne usmerjenost	3,1
Potem, ko so zvedeli, da sem gej/lezbijka, mi niso več podaljšali pogodbe	0,5
Ne, nikoli	92,8
Drugo	3,6

GEJEVSKA IN LEZBIČNA SUBKULTURA IN MEDIJI

1. Kje ste najprej (ko ste začeli razmišljati o svoji potencialni homoseksualnosti) iskali informacije o homoseksualnosti? (Obkrožite lahko več odgovorov.)

Mediji (reviji, filmi, oddaje ipd.)	66,2
Medicinske, psihološke in podobne strokovne knjige	43,3
Internet	35,1
Prijatelji	32,2
Romani, zgodbe, fikcijska literatura	29,5
V šoli (pri socialni delavcu/ki, učitelju/ci)	2,9
Starši	2,7
Bratje in sestre	2,0
Drugi sorodniki	1,1
Drugo	7,5

2. Ali ste se kdaj udeležili gejevske in lezbične parade ponosa v tujini?

Da	18,3
Ne	81,7

3. Ali ste se kdaj udeležili gejevske in lezbične parade ponosa v Ljubljani?

Da	34,5
Ne	65,5

4. Kaj menite o tovrstnih paradah? Prosimo, za vsako od naštetih trditev povejte, v kolikšni meri se strinjate z njo? (1- sploh se ne strinjam, 5 – popolnoma se strinjam)

	1	2	3	4	5	Ne vem
Parade so dober način za opozarjanje na položaj gejev in lezbijk v družbi	6,3	6,3	17,4	25,1	44,2	0,7
Parade naredijo več škode kot koristi	49,4	22,8	16,0	5,6	3,8	2,3
Parade zavajajo javnost, ker vsi mislijo, da se geji in lezbijke tako šemijo kot ljudje na paradah	24,2	17,0	24,2	20,1	13,3	1,1
Razumem jih izključno kot zabavo	31,4	24,2	20,5	12,0	9,9	2,0

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

5. Ali obiskujete gejevske in lezbične lokale, diskoteke, savne in podobno?

Da, v Sloveniji	36,3
Da, v Sloveniji in tujini	50,1
Da, samo v tujini	1,4
Ne	12,2

6. S kakšnim namenom greste v te prostore (v Sloveniji)? (Prosimo, izberite en odgovor – poglobitni razlog, zakaj hodite v te prostore.)

Zaradi druženja s prijatelji	39,2
Zaradi zabave	37,1
Zaradi spoznavanja novih ljudi	11,2
Zaradi iskanja potencialnih partnerjev	5,5
Zaradi podpore gejevskemu in lezbičnemu gibanju in kulturi	2,1
Drugo	5,0

7. Prosimo, za vsakega od navedenih slovenskih gejevskih in lezbičnih medijev ocenite, kakšen se vam zdi. (1 – zelo slabo, 5 – zelo dobro)

	1	2	3	4	5	Ne poznam/ ne spremljam
Lesbo	2,0	3,8	13,5	12,4	11,3	56,9
Legebitrina oznanila	2,7	7,2	19,6	23,5	14,2	32,7
Radijska oddaja Lesbomanija	2,0	2,3	5,2	6,5	2,7	81,3
Ljubljanski gejevski in lezbični filmski festival	1,1	2,0	19,0	34,1	23,9	19,9
Internetne strani SIQRD	0,7	3,8	14,7	25,1	8,8	46,8
Internetne strani GayKokoška	1,4	7,0	16,7	15,8	9,3	49,9
Internetne strani SGS	1,6	4,5	12,6	12,9	7,4	60,9
Internetne strani Škuc LL	0,9	5,0	9,5	10,2	2,7	71,7
Internetne strani Legebitre	2,0	2,5	14,3	19,7	9,0	52,5
Internetne strani Out in Slovenija	1,6	3,6	12,2	15,6	5,4	61,5

PRILOGE

8. Kako na splošno ocenjujete delo gejevskih in lezbičnih aktivistov in aktivistk v Sloveniji?

Zelo slabo	1,8
Slabo	3,8
Niti dobro niti slabo	26,6
Dobro	45,6
Zelo dobro	9,0
Ne poznam ga	13,1

OTROCI

1. Ali imate otroke? (Na vprašanje je pozitivno odgovorilo 15 anketirancev in anketirank. Naslednji rezultati se navezujejo samo na te anketirance in anketiranke.)

Da, iz heteroseksualne veze	3,1
Da, dobil/a sem ga z umetno oploditvijo	0,2
Da, dobila sem ga »po dogovoru«	0,2
Ne, nimam jih	96,0
Drugo	0,5

2. Koliko otrok imate?

Enega	62,5
Dva	31,3
Tri	6,3

3. Ali vaš otrok ve za vašo spolno usmerjenost?

	1. otrok	2. otrok	3. otrok
Da, sem mu/ji povedal/a sam/a	18,8	33,3	-
Da, je/so izvedel/i od drugega starša	18,8	16,7	-
Ne, zaenkrat ne ve/do, a mu/jim nameravam povedati	18,8	33,3	-
Ne vem, če vedo	25,0	16,7	100,0
Drugo	18,8	-	-

NEZNOSNO UDOBJE ZASEBNOSTI

4. Če je/so vaš/i otrok/ci o vaši spolni usmerjenosti seznanjeni, kakšen je njegov/njihov odnos do tega?

	1. otrok	2. otrok	3. otrok
Me popolnoma sprejama/jo, o tem odkrito govorimo	33,3	66,7	-
So zadržani in o tem ne govorimo	33,3	33,3	-
Drugo	33,3	-	-

5. Ocenite, prosim, ali so spodnje trditve resnične ali ne.

	Da	Ne	Ne vem
Zaradi moje spolne usmerjenosti ...			
Je moj otrok izgubil prijatelja/več prijateljev	7,1	78,6	14,3
So mojega otroka sošolci zasmehovali in žalili	7,1	78,6	14,3
So mojega otroka sošolci pretepli	-	85,7	14,3
So nekateri učitelji mojega otroka diskriminirali (dobival je nižje ocene, zasmehovanje, prikrito zbadanje...)	-	85,7	14,3
Sosedje mojega otroka zasmehujejo, mu nagajajo	-	85,7	14,3
Sorodniki otroku o meni govorijo negativno (ga ščuvajo proti meni)	-	85,7	14,3
Sorodniki zasmehujejo mojega otroka	-	92,9	7,1
Drugi starš mojega otroka zasmehuje ali žali	-	92,9	7,1
Drugi starš otroku govori proti meni (ga ščuva proti meni)	-	85,7	14,3

PRILOGE

6. Če ne živite z otroki, ali imate z njimi stike?

Da, imam redne vsakodnevne stike	11,1
Da, imam redne tedenske stike	22,2
Da, imam redne mesečne stike	22,2
Da, imam občasne stike ob praznikih in podobnih priložnostih	11,1
Ne, nimam stikov	33,3